

Sven Konemans

Johan de Bose

ERAZMO^{13/2020-2021}

Gvido van Hengel

Mišel van Deijk

ERAZMO 13/2020-2021

ERAZMO 13/2020–2021

Osnivač

Raša Livada†

Glavna urednica

Jelica Novaković-Lopušina

Zamenica glavne urednice

Bojana Budimir

Grafički dizajn

Grafički studio Crnomarković
Beograd, Solunska 23

Štampa

Partenon
Beograd

Adresa redakcije

Studentski trg 3
Kabinet 513
11000 Beograd/Srbija
tel. 2638666/105

Izdavač

ARIUS – Centar za naučnu i kulturnu saradnju Srbije
i zemalja nizozemskog govornog područja
Džona Kenedija 6
11070 Novi Beograd
Matični broj 17646150
PIB: 104433590

ISSN 0354/2386

SADRŽAJ

Uvodna reč (Jelica Novaković-Lopušina)	7
--	---

I SAVREMENA PROZA

Afirmisani pisci

V.F. Hermans: „Nema više sna“	11
(preveo Lutz Lučić)	
Arnon Hrunberh: „Majmun koji grabi sreću“	54
(prevela Gioia-Ana Ulrich Knežević)	

Mladi talenti

Aja Sabi: „Pola života“	64
(preveo Aleksandar Đokanović)	
Hana Ruls: „Portret“	69
(preveo Aleksandar Đokanović)	
Vinsent van Menen: „Toliko volimo Anti“	73
(preveo Aleksandar Đokanović)	
Alma Matejsen: „Ne želim da budem pas“	77
(prevela Bojana Budimir)	
Lisa Veda: „Aleksandra“	83
(prevela Bojana Budimir)	
Niki Deker: „Iverak“	87
(prevela Bojana Budimir)	

Postkolonijalna književnost

Dido Mihilsen: „Svetlija od mene“	93
(prevela Jelica Novaković-Lopušina)	
Karel Shuman: „Brodari. Roman u nastajanju“	107
(preveo Toni Bandov)	

Interkulturene veze

Mišel van Dejk: „Darkove lekcije“	114
(preveo Toni Bandov)	
Gvido van Hengel: „Čopor“	121
(prevela Mila Vojinović)	

Jelica Novaković & Sven Peters: „Čorba od šišmiša“	132
(prevela Mila Vojinović)	
Johan de Bose: „Amrozija“	142
(prevela Tamara Britka)	

Esejistika

Jerun Brauers: „Vežbe u nepripadanju nigde. O Žanu Ameriju“	152
(prevela Olivera Petrović van der Leeuw)	

II SAVREMENA POEZIJA

Sven Koremans: „Ničija zemlja“, „Noćni let“, „Beogradska autobuska stanica“, „Togetherness situation“, „Neka ovo ne bude monolog“, „U sali za doručak“, „Zalud punim flašu“, „Reka“, „Protok dana“, „Kako u dvorištu pada suton“, „Vrt pokraj Dunava“, „Zaključak“, „“ . .	175
(prevela Jelica Novaković-Lopušina)	
Haneke Ehels: „Evropin veo“, „Amor mundi“, „Sagrada familia“, „Prigodom pravljenja deteta“, „Rečna žena“, „Povelja“	185
(prevele JNL & Anita Srebnik)	
Mirijam Van hej: „za iste pare“, „mumija“, „sur place“, „zemljotres“, „luka“	190
(prevela Jelica Novaković-Lopušina)	
Vilem Roheman: „Materijal za pesmu“, „Nepomično na moru“, „Sadržaj ili forma“, „I opet pada veče“, „Vrtovi Aranhueza“, „Objektivne opservacije“	194
(prevela Jelica Novaković-Lopušina)	

III KLASICI

Luj Kuperus: „Psiha“	201
(preveo Saša Malenović)	

IV MLADE NADE PREVODILAŠTVA

Jelena Lapadanović: Anelis Verbeke: „Spavaj!“	215
Nina Škoro: Like Marsman: „U moju korpu“	220

INHOUD

Woord vooraf (Jelica Novaković-Lopušina)	7
--	---

I HEDENDAAGS PROZA

Gevestigde auteurs

W.F. Hermans: <i>Nooit meer slapen</i>	11
Amsterdam: De Bezige Bij, 2009, p. 50–76; 211–245 (vert. Lutz Lučić)	
Arnon Grunberg: <i>Het aapje dat geluk pakt</i>	54
Amsterdam: Nijgh & van Ditmar, 2018, p. 5–21 (vert. Gioia-Ana Ulrich Knežević)	

Jong talent

Aya Sabi: <i>Half leven</i> – manuscript (vert. Aleksandar Đokanović)	64
Hannah Roels: <i>Het portret</i>	69
Amsterdam: Prometheus, 2017, p. 99–106 (vert. Aleksandar Đokanović)	
Vincent van Meenen: <i>We houden zo van Anthi</i>	73
Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2019, p. 5–11 (vert. Aleksandar Đokanović)	
Alma Mathijssen: <i>Ik wil geen hond zijn</i>	77
Amsterdam: De Bezige Bij, 2019, p. 58–67 (vert. Bojana Budimir)	
Lisa Weeda: <i>Aleksandra</i>	83
Amsterdam: De Bezige Bij, 2021, (vert. Bojana Budimir)	
Nikki Dekker: <i>Platvis</i> – manuscript (vert. Bojana Budimir)	87

Postkoloniale literatuur

Dido Michielsen: <i>Lichter dan ik</i>	93
Amsterdam: Hollands Diep, 2020, p. 135–151 (vert. Jelica Novaković-Lopušina)	
Karel Schoeman: <i>Skepeling. Aanloop tot 'n roman</i>	107
Kaapstad: Human & Rousseau, 2017, p. 23–30 (vert. Toni Bandov)	

Interculturele banden

Michelle van Dijk: <i>Darko's lessen</i>	114
Rotterdam: Uitgeverij Douane, 2017, p. 157–163 (vert. Toni Bandov)	
Guido van Hengel: <i>Roedel</i>	121
Amsterdam: Van Oorschot, 2021, p. 9–27 (vert. Mila Vojinović)	
Novaković&Peeters: <i>Toen vloog de vleermuis over de soep</i>	132
Beograd: Zavet, 2021 (vert. Mila Vojinović)	
Johan de Boose: <i>Amrozia</i> – manuscript (vert. Tamara Britka)	142

Essay

- Jeroen Brouwers: „Oefeningen in nergens bij horen. Over Jean Améry“.
Uit: *De zwarte zon. Essays over zelfmoord en literatuur in de twintigste eeuw*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 1999, p. 164–192 152
(vert. Olivera Petrović van der Leeuw)

II HEDENDAAGSE POËZIE

- Sven Cooremans: „Niemandslaan“, „Nachtvluucht“, „Beogradska autobuska stanica“, „Togetherness situation“, „Laat dit geen alleenspraak zijn“, „In de ontbijtruimte“, „Vergeefs vul ik mijn fles“, „De rivier“, „Verloop van een dag“, „Hoe op een binnenplaats de schemer valt“, „In een tuin aan de Donau“, „Vaststelling“, „“ 175
Bron: manuscript (vert. Jelica Novaković-Lopušina & Anita Srebnik)
- Hanneke Eggels: „Sluier van Europa“, „Amor mundi“, „Sagrada familia“, „Bij het maken van een kind“, „Rečna žena“, „Povelja“. 185
Bronnen: *Roodkoper*. Maandblad voor Cultuur, Religie en Politiek. Jrg. 3–118, p. 23; *Nice*. Gedichten/Poetry. Cour de Culture 2017, p. 36–37; *De weiden van Elske*. Van Spijk, 2000, p. 21; *Een vrije huid*. Cour de Culture, 2011, p. 9; *Vriendenbulletin van de Nederlandse Opera*, Jrg. 12, 1997; *Charta. Tweetalige (Ne.-Du.) gedichten over mensenrechten*. Cour de Culture, 2012, p. 8–9
(vert. JNL & Anita Srebnik)
- Miriam Van hee: „voor hetzelfde geld“, „mummie“, „sur place“, „de aardbeving“, „haven“. 190
Bronnen: manuscript; *Ook daar valt licht*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2013; *als werden wij ergens ontboden*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2018 (vert. JNL)
- Willem Roggeman: „Materiaal voor een gedicht“, „Roerloos aan zee“, „Inhoud of vorm“, „En weer valt een avond“, „De tuinen van Aranjuez“, „Objectieve observaties“. 194
Bron: *Verdwaalde personages in een denkbeeldige tuin*. Dordrecht: Liverse, 2021 (vert. JNL)

III KLASSIEKERS

- Louis Couperus: *Psyche*. 201
Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij L. J. Veen, 1992, p. 6–21 (vert. Saša Malenović)

IV VERTALERS IN SPE

- Jelena Lapadanović: Annelies Verbeke: *Slaap!* 215
Breda: De geus, 2003. (p. 5–8)
- Nina Škoro: Lieke Marsman: *In mijn mand*. 220
Amsterdam: Uitgeverij Pluim, 2021. (p. 47–50)

UVODNA REČ

Književni časopis za holandsku i flamansku književnost u prevodu – *Erazmo* – osnovan je s namerom da izlazi jednom godišnje. Ispostavilo se da taj ritam nije mogao da se održi sve vreme, i to iz objektivnih razloga. Povremeno su istorijske okolnosti onemogućavale kontakte, blokirale subvencije i slabile prenapregnuti entuzijazam. Tako je to bilo s br. 4 (1995/1996), zatim s br. 5 (1997/1998), pa s br. 6 (1998/2002), onda s br. 7 (2003/2008) i br. 8 (2009/2010). Još jedan veliki zastoj trajao je do broja 9 (2011/2015), a onda je obnovljenom vitalnošću usledio br. 10 (2016/2017), br. 11 (2018) i br. 12 (2019). Usred tog zamaha novog vitalizma – između ostalog zahvaljujući uspešnoj saradnji s kolegama iz Hrvatske i Slovenije – zadesila nas je pandemija Kovida 19 i vratila nas u slične okolnosti kakve su vladale za života našeg pokrovitelja Erazma: nemogućnost putovanja, isključivo virtualna komunikacija, nedostatak sredstava za projekte iz oblasti kulture. Ovaj broj je pokušaj da se nadoknadi ta izgubljena 2020. godina i da se s izvesnim optimizmom gleda u budućnost. Jer, pisana reč donela je mnogima utehu u ovim čudnim vremenima. Knjiga je opstala, pa makar i prešla u elektronsku formu, kao što je to slučaj s našim časopisom. Nadamo se da će i u ovom obliku ostati svetionik za ljubitelje svetske književnosti.

Jelica Novaković-Lopušina

WOORD VOORAF

Het literair tijdschrift voor Nederlandstalige literatuur in vertaling – *Erazmo* – is opgericht met de bedoeling om jaarlijks te verschijnen. Dit ritme bleek op den duur echter niet te handhaven en wel uit objectieve redenen. Van tijd tot tijd werden door historische omstandigheden contacten verhinderd, subsidiëringen geblokkeerd en raakte het overspannen enthousiasme verzwakt. Dat was het geval met nr. 4 (1995/1996), verder met nr. 5 (1997/1998), dan met nr. 6 (1998/2002), alsook met nr. 7 (2003/2008) en nr. 8 (2009/2010). Een lange pauze betrof ook nr. 9 (2011/2015), maar dan volgden met een herboren vitaliteit de nummers 10 (2016/2017), 11 (2018) en 12 (2019). Deze vitalistische oplaaiing – mede dankzij een succesvolle samenwerking met collega's uit Kroatië en Slovenië – werd echter geconfronteerd met de Covid 19-pandemie die ons terugbracht naar omstandigheden die veel overeenkomsten vertonen met die van onze bescherm patroon Erasmus: ernstige belemmeringen om te reizen, uitsluitend virtuele communicatie, gebrek aan middelen voor culturele projecten. Dit nummer is een poging om het verloren gegane jaar 2020 te compenseren en om met enig optimisme naar de toekomst te kijken. Het geschreven woord is namelijk voor velen troostrijk geweest in deze troebele tijden. Het boek heeft het overleefd, al dan niet in elektronische vorm, zoals dat het geval is met ons tijdschrift. Hopelijk blijft het ook in deze gedaante een lichtend baken voor liefhebbers van wereldliteratuur.

Jelica Novaković-Lopušina

I

SAVREMENA
PROZA

AFIRMISANI PISCI

VILEM FREDERIK HERMANS

Willem Frederik Hermans (1921–1995) studirao je fizičku geografiju u Amsterdamu. Doktorirao je 1955, te je do 1973. bio predavač na sveučilištu u Groningenu. Kao etablirani pisac živi u Parizu, a posljednje godine svoga života provodi u Bruxellesu. Hermans je napisao zavidan i raznovrstan opus i smatra se jednim od najvećih nizozemskih pisaca. Uz Gerarda Revea i Harryja Mulischa čini „Veliku trojicu“ (*De Grote drie*) nizozemske poslijeratne književnosti. Osim romana, objavljivao je pripovijetke, eseje, poeziju, prijevode i scenska djela.

Nakon Drugog svjetskog rata, koji igra važnu ulogu u Hermansovu životu i radu, piše pjesme, priče i romane, između ostalih „Limenka“ (*Conserve*, 1947) i „Bagremove suze“ (*De tranen der acacia's*, 1949). Hermans je osvojio široku čitateljsku publiku romanom „Damoklova mračna komora“ (*De donkere kamer van Damokles*, 1958), u kojoj glavnog lika, Henrija Osewoudta, tajanstveni dvojnik uvlači u pokret otpora protiv njemačkog okupatora.

Roman „Nema više sna“ (*Nooit meer slapen*, 1966), smatra se njegovim najboljim djelom. Radnja je smještena na sjeveru Norveške (Finnmark), gdje je Hermans 1960. i 1961. sudjelovao na geografskom kongresu i terenskom istraživanju. Glavni lik, doktorand geologije Alfred Issendorf, također kreće na znanstveno istraživanje: u okviru doktorata odlazi u potragu za meteorskim kraterima. Alfred je također pripovjedač koji tu potragu iz vlastite perspektive sudionika opisuje u sadašnjem vremenu.

Ovo djelo o neuspjeloj ekspediciji mladoga geologa u Laponiji može se tumačiti na tri načina: kao naturalistički prikaz znanstvene ekspedicije, kao psihološki *bildungsroman* o mladoj osobi koja nastoji nadmašiti svog oca, ali i kao filozofsko, egzistencijalističko razmatranje pri čemu potraga za meteoritima simbolizira potragu za Svetim gralom, ali završava samo spoznajom vlastite nemoći. Stalno prožimanje teme i narativne strategije u kojoj se kombinira znanstvena preciznost, građenje trilerske neizvjesnosti i nadasve duhovite iznenadne asocijacije, čini ovaj roman vrhunskom čitateljskom poslasticom.

Roman je na hrvatski preveo Radovan Lučić, a zasad postoji samo u neredigiranoj verziji. Rukopis se koncem godine šalje u uredništvo nakladničke kuće VBZ, a prijevod bi uz potporu Nizozemske zaklade za književnost (*Nederlands Letterenfonds*) trebao biti objavljen do ožujka 2022. godine.

Iz: „**Nema više sna**“ – *Nooit meer slapen*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2009.

str. 50–76

9

Vjerujem da bih mogao zavoljeti Trondheim.

Hrđavosmeđa drvena skladišta što stoje uz vodu.

Sve ovdašnje kuće su od drva. Čudno je što tramvaji voze ulicama. Trebao bi postojati zakon koji brani tramvajima vožnju u gradovima od drveta. To nije pravi grad. Izgleda da su ga napravili po nekom uzoru, i to ne tesari, već stolari, da bi ga postavili na nekoj svjetskoj izložbi.

No meni se žuri. Imam tri sata do polaska aviona za Tromsø. Dotada moram nabaviti zračne snimke.

Iz taksija pokušavam vidjeti što je više moguće. Vidim veliku katedralu s krovom od zelenog bakra. Vidim bijelo-crveni radiotelevizijski toranj.

Sunce sija, nebo je plavo, ni najmanje mi se ne spava i kad sam taksistu rekao „Østmarkneset“, odmah je shvatio kamo želim ići, premda uopće ne govorim norveški pa sam ime izgovorio potpuno nasumce.

Vozimo se preko dugačkoga mosta, a onda grad vrlo brzo postaje raspršen.

Kuda sada vozimo nema čak ni popločenih ulica. Brdoviti predio. Visoke smreke. Tu i tamo red novih drvenih kuća koje nisu napravili stolari, nego strojevi.

Taksi se zaustavlja. Vozač mi se okreće, prebacuje ruku preko naslona prednjeg sjedišta, otvara vrata s moje desne strane i pokazuje van. Pokazuje na još neizgrađenu zgradu, visoku deset ili dvanaest katova.

– *Geologisk Undersøkelse*, kaže.

Jasno mi je da ne može dalje autom. Gradilište je opkoljeno rupama, radijatorima obojenih temeljnom bojom, oborenim stablima i otpiljenim gredama. Plaćam mu i izlazim.

Iako naokolo leži dovoljno posloženih cigala, nigdje ne mogu vidjeti nekog zidara. No kad priđem bliže zgradi, ugledam dva muškarca koja pokušavaju uspraviti nekakvo reflektirajuće staklo veličine manjeg nogometnog igrališta.

Upirem prst u njih, vičem:

– *Geologisk Undersøkelse!*

Moj odraz stoji točno između njih.

Jedan uopće ne reagira, obje ruke su mu zauzete. Drugi lijevom rukom opisuje krug oko sebe i nastavlja s poslom.

Odlazim onamo kako mi je pokazao, oko zgrade, nalijećem na grmlje, ne usuđujem se nazad, probijam se kroz grmove, stižem na nešto poput trgića, bez igdje ikoga, tamo stoji neki džip i jedan gusjeničar.

Doista apsurdan način da se dođe do direktøra Hvalbiffa!

Mirno stojim i rukom si čistim odjeću. Gleda li me tko? Ne.

Ovaj dio zgrade je već dovršen. Ima prozore, a tu su čak i mala vrata.

Bez poteškoća prolazim kroz vrata, stižem u uzak hodnik. Sad još treba naći neko tajništvo.

Ne treba. Gospodin s leptirmašnom i sijedom valovitom kosom pojavljuje se iz laboratorijskih prostorija gdje se čuje zveket strojeva i smiješi mi se. Oslovljavam ga uz znakovit pogled – tko bi to mogao biti do Hvalbiff glavom i bradom?

– Rado bih porazgovarao s direktørom Hvalbiffom.

Zar ja nisam obaviješten?

Nisam obaviješten ni o čemu.

– Direktør Hvalbiff? Danas ga nema ovdje. Ja sam direktør Oftedahl iz Statens Råhstofflaboratoriuma.

– Zar ovdje nije Geološki zavod?

– Još ne u cijelosti. Ali možda vam mogu pomoći. Pođite za mnom.

Krećem s njim, kroz hodnik u njegovu sobu. Sjeda za stol i nudi mi stolac.

– Vidjeli ste da ni naša zgrada još dugo neće biti završena. O čemu želite razgovarati s direktørom Hvalbiffom?

– Profesor Nummedal dogovorio mi je sastanak s njim. Ja sam nizozemski student, tek sam diplomirao, namjera mi je posvetiti se disertaciji o oblicima tla Finnmarka. Shvatio sam da ću od profesora Nummedala

dobiti zračne snimke, no on ih nema. Rekao mi je da ih mogu dobiti od direktøra Hvalbiffa, ovdje u Trondheimu. Profesor Nummedal je trebao nazvati iz Osla kako bi direktøra Hvalbiffa obavijestio o mom dolasku.

– Nazvati? Iz Osla?

Kao da bi provjerio je li uopće netko nazvao, podiže slušalicu jednoga od dva telefona koji se diče na njegovu stolu, nešto upita, nešto odgovori, razumijem samo posljednje riječi „Takk takk“. Spušta slušalicu.

– Koliko nam je poznato, nitko nije nazvao. Direktør Hvalbiff je jučer nakratko bio ovdje, ali odmah se vratio u Oslo. Razumijete, usred selidbe smo, a velik dio Geološkog zavoda još se nalazi u Oslu. Obje naše službe smjestit će se u ovoj novoj zgradi.

Počinje razglabati o novoj zgradi. Direktør Oftedahl govori engleski koji u mojim ušima zvuči nepogrešivo i očito moj engleski smatra dovoljno dobrim da ne predlaže prelazak na neki drugi jezik. Priča li ga, priča. Uopće ga ne dira što sam ovdje došao nizašto, nije ga briga što je Nummedal zaboravio nazvati ili što Hvalbiff nije reagirao na poziv.

Oftedahl ima punašno, crveno lice, guste, sijede obrve koje mu iznad očiju vise poput nadstrešnica, no najviše me fasciniraju duboki ožiljci na vratu. Leptir mašna je premala da bi ih sakrila. Njegovo grlo, što će reći sve što je ispod donje čeljusti, izgleda kao da je izvađeno nekom velikom žlicom. Ne mogu zamisliti kakva je to operacija mogla biti – no što ja uopće znam o operacijama? Ne razumijem kako je još moglo ostati nešto od njegova grkljana i jezika. Ali očito jest, jer govori milozvučnim, dubokim glasom, a i s jezikom je sve u redu s obzirom da sva slova izgovara vrlo razgovjetno.

– Postoji li mogućnost, pitam ga kad je ispričao sve o preseljenju, da su zračne fotografije ipak već dopremljene ovamo? Teško mi je povjerovati da bi me u suprotnom profesor Nummedal poslao u Trondheim.

Usto izmišljam: – Profesor Nummedal je posve uvjeren da su fotografije ovdje.

Oftedahl polaže podlaktice na stol, nekoliko me trenutaka pažljivo promatra, pa kaže:

– Moguće, moguće. Mogli bismo otići pogledati.

Ustaje.

I ja ustajem i krećem prema vratima, dok se Oftedahl izvlači iza stola.

Pokraj stola visi uramljena fotografija, portret s potpisom:

Roald Amundsen

– Amudsen, kažem dok Oftedahl otvara vrata, je li to njegov originalan potpis?

– Naravno, pravi pravcati. Znete li čemu je Amudsen imao zahvaliti svoj uspjeh? Dao je da mu naprave odjeću od životinjskih koža s krznom na unutrašnjoj strani. Takvu odjeću nosio je bez donjeg rublja. Udobna, topla odjeća, shvaćate, topla, a ujedno i prozračna. No drugi, poput Schackletona i Scotta, nosili su debele košulje i vunene gaće. Takva bi se odjeća, naravno, natopila znojem pa bi se katkad i zaledila. Ne bi se više mogla posušiti. Ali Amundsena to nije mučilo. Zato je upravo on bio taj koji je prvi došao do Južnog pola.

Prolazimo hodnikom, skrećemo za ugao i stižemo u drugi hodnik, prilično nizak, više širok nego visok.

– Ne usuđujem se ni pomisliti, naglas razmišlja Oftedahl, kako su ti istraživači poput Amundsena vršili nuždu na minus pedeset, ha, ha. *It must have been a very quick story!*

Na stropu hodnika skrivene su svjetiljke, zidovi su od plamene pali-sandrovine, a pod je obložen parketom.

– Vi ste, dakle, studirali geologiju, kaže Oftedahl, prešavši s Južnog pola i Amundsena na mene. Lijepa struka. Ja sam završio geofiziku. Sad sam zaposlen na inventarizaciji svega što geolozi smatraju važnim. Katkad se osjećam kao kakav šef skladišta, nekad požalim što nisam geolog. Previše sjedim u uredu nad svakojakim papirima. Odlazak na teren je puno ljepši, romantičniji. Geolozi su posljednji preostali istraživači staroga kova.

Smije se.

– Pazite! Bolje vam je da ne stajete ne daske, hodajte samo po gredama. Radovi su više mjeseci u zaostatku, kao što je to općenito slučaj s novogradnjom. Ovo je sve već odavno trebalo biti gotovo.

Više nije bilo parketa na podu. I zidovi su nestali. Nikakvog hodnika ili prolaza. Hodamo prostorom koji se ne može nikako drukčije opisati nego kao neki kat u izgradnji, ili kao dvije betonske deke rastavljene betonskim stupovima. Na kraju je betonsko stubište, kojim se uspinjemo.

– Kako ste dospjeli u Norvešku? pita me Oftedahl na gornjem katu, potpuno jednakom onom u izgradnji.

– U Amsterdamu sam upoznao jednog norveškog studenta, Arna Jordala, koji mi je pričao o Finnmarku. Palo nam je na pamet da bismo mogli zajedno otići onamo, ovoga ljeta. On je već prije bio tamo, mogao bi mi

pokazati put, bili bismo zajedno, a svaki bi se posvetio vlastitom istraživanju.

– Svakako, svakako. Ovoga ljeta odlazi u Finnmark i jedan iz Geološkog zavoda, petrolog Qvigstad.

– Da, znam. Arne Jordal mi je pisao da će nam se Qvigstad pridružiti. Obojica su studenti profesora Nummedala.

On kimne, a ja se nasmijem, shvaćam da je barem djelomično upućen u pothvat u kojem sudjelujem. Sada mu je valjda jasno da nisam nikakav šarlatan.

Opet dolazimo u dio zgrade koji je gotovo potpuno dovršen: na stropu ugrađene neonke, palisandrovina, parket na podu. Oftedahl otvara neka vrata.

Iza njih je prazna soba što još miriše na svježje drvo i boju. U sredini na podu stoji telefon. Oftedahl odlazi do njega, čučne, podiže slušalicu i okreće brojčanik. Ja stojim uz vanjski stakleni zid gdje su vapnom nacrtane dvije velike nule ispod kojih piše:

Jane Mansfeld

Posred fjorda plovi bijeli parobrod. Bijeli parobrod, plava voda, plavo nebo, na padinama crni borovi poput mokrih gavranovih pera zabodenih ravno u zemlju. Bijeli parobrod ima žutu traku oko dimnjaka.

Iza sebe čujem kako Oftedahl nešto govori na norveškom, čeka, opet govori, čeka.

– Mange takk.

Spušta slušalicu. Okrećem se prema njemu.

Izlazimo iz sobe. Nadam se da je njegov razgovor na norveškom bio u vezi zračnih snimaka; očekujem da će svakoga trenutka nešto spomenuti, no on ništa ne govori i ja ga pratim kroz hodnike, ne znajući zapravo zašto.

– Vaš novi institut smješten je u čarobnom predjelu. Pogled je predivan.

– Takav pogled za Norvešku nije ništa posebno. Poznajete li dobro profesora Nummedala?

– Jučer sam prvi put razgovarao s njim, najavio me je moj profesor iz Amsterdama.

– A, tako znači. Nummedal je nacionalist i šovinist, znate. Ne znate norveški, niste mogli čuti, ali on govori Nynorsk. Podrijetlom je iz okolice Bergena.

Oftedahl se nasmije, onako kako se mi nasmijemo kada je riječ o zagovornicima frizijskog.

Opet betonske stepenice.

– Nynorsk, kaže Oftedahl; postoje dvije vrste norveškog i to u zemlji s manje od četiri milijuna stanovnika. A kao da dva jezika nisu dovoljna, zagovornici Samnorska htjeli bi uvesti i treći jezik.

Više ne znam na kojem smo katu. Cipele su mi bijele od prašine. Ovdje nema čak ni prozora i odjednom se ježim od svježeg zraka. Neprestano moramo prelaziti preko dasaka i greda, zaobilaziti lokve vode.

– Direktør Hvalbiff ne može Nummedala vidjeti ni nacrtanog. Zapravo imate sreće što ga nema. U suprotnom nikada ne biste dobili snimke koje tražite, čak i da jesu ovdje.

Opet smo došli u dio zgrade koji je gotovo dovršen. Vrata soba su otvorena. U nekima za radnim stolom već sjedi tajnica. Ususret nam dolazi sijeda gospođa i prilazi Oftedahlu kao da ju je pozvao.

Zapodijevaju razgovor. To je vjerojatno žena s kojom je maloprije telefonirao. Oftedahl prekida razgovor i upoznaje nas.

– *We are very sorry*, izgovara ona vrlo polako, no upravo smo usred sređivanja arhiva. Ne mogu se posve snaći, a još mnogo toga nije ni stiglo ovamo.

Osjećam kako mi se obrazi rumene od sreće. Aha! Ovo je već neki drugi jezik! Još mnogo toga nije stiglo, ali snimke koje mi trebaju su, naravno, ovdje. Ne mogu zamisliti da bi me Nummedal ni zbog čega poslao u Trondheim. Ime mu ne može biti baš toliko sudbonosno. Naravno da je nazvao. Dobro, Hvalbiff nije bio ovdje, na svu sreću, ako ne može smisliti Nummedala, ali koliko se drugih ljudi mota u ovoj golemoj zgradurini? Kako Oftedahl, ravnatelj potpuno drugog odjela, može znati je li netko jučer odgovorio na telefonski poziv iz Osla?

Utroje nastavljamo hodnikom. Ponegdje već stoje stolci i željezni ormari. Na putu nam se znaju ispriječiti visoko naslagane kutije, moramo se provlačiti. Gospođa nas vodi u prostoriju gdje stoje čak dva radna stola, a svuda okolo su kutije.

Uzima jednu s neke hrpe i otvara ju.

Unutra su uspravno posložene fotografije.

– Slobodno izvucite jednu.

Pokušavam učiniti što mi govori. No kutija je toliko napunjena fotografijama da jedva uspijevam gurnuti prst među njih. Kad konačno jednu

uhvatim prstima, ona se podere na rubu. Promrmljam nešto zamuckujući, ne znajući kud bih sa sobom, gledam fotografiju kao da činim nešto neprilično.

Točno, riječ je o zračnoj snimci. Prepoznajem ocean. Desno dolje može se vidjeti malen dio obale, izgleda kao kakva pruga s plamenim rubom. Desno gore snimljen je i sat. Pokazuje tri sata i sedam minuta. Lijevo gore visinomjer jednake veličine pokazuje visinu s koje je snimano. Ne vidi se bez povećala. Na rubu je napisan neki broj. Gledam poleđinu. Pečat Ministarstva obrane. Ni po čemu ne mogu vidjeti gdje je fotografija snimljena.

– Imate li neki popis s brojevima?

U međuvremenu proučavam naljepnicu na kutiji. Kao što sam i mislio: piše samo koji se brojevi nalaze unutra, ali nema nikakvih imena.

Oftedahl kaže:

– Popis s brojevima? To bi trebala biti cijela kartoteka.

– Lako moguće, kaže gospođa. To nikada nije spadalo u poslove moga odjela. Pri raspakiravanju nisam naišla ni na kakvu kartoteku. Gospođa (ime nerazumljivo) koja je za to odgovorna sada je u Oslu.

– Pa onda je stvar riješena, kaže Oftedahl, nazovite *Frøken* (ime nerazumljivo) časkom u Oslo, zamolite ju da pogleda u katalog koji se brojevi odnose na snimke Finnmarka i potražite ih.

Dok kreće prema hodniku, izgovara još nešto na norveškom te mi daje znak da pođem s njim.

Vodi me u neku drugu sobu na istom katu. U njoj je hrastov stol i na njemu, u starinskoj vitrini od hrastovine, nekakav velik znanstveni instrument, sav u mjesti.

– Zna li što je ovo? Pita me Oftedahl i čini se da je potpuno zaboravio zbog čega sam došao. Sad će mi održati predavanje. Zaštitit će me od mog vlastitog neznanja.

– Veliki Heiskanen! Znam da vam geofizika nije struka, ali to poznato ime zacijelo ste već negdje čuli.

Tek sad primjećujem da Oftedahl na reveru sakoa ima zupčanik Rotary Cluba i da na prstenjaku desne ruke uz vjenčani prsten nosi i pečatnjak s dragim kamenom iste boje kakva je i njegova leptir-mašina.

– S ovim gravitacijskim metrom, kaže, veliki je Heiskanen izvršio svoje fundamentalno istraživanje izostatskog dizanja kore Baltičkoga štita. Veliki Heiskanen! Pa sigurno ste čuli za njega! Uostalom, danas se govori samo o geofizici! Gravimetrija, seizmologija, mjerenja Zemljina

magnetskoga polja! Jednom riječju: budućnost leži u geofizici! Geologija će, zapravo, vrlo brzo biti zastarjela znanost. Kao što postoje mrtvi jezici, tako postoje i znanosti koje će umrijeti. Znate, otkad su otkriveni temeljni principi, nema se zapravo više što otkriti. To je postala primijenjena znanost, određen broj povezanih trikova da bi se doznalo, bolje reći *pogodilo* od čega se sastoje nevidljivi podzemni slojevi. Ali koristeći najnovije geofizičke metode napravili smo neku vrsta radara kojim možemo gledati kroz te slojeve. Čemu onda i dalje odlaziti na teren sa šatorom i čekićem, kartom i bilježnicom? Bilo je to lijepo dok je trajalo, ali ne može više biti lijepo nekome tko zna da time troši dragocjeno vrijeme, nekome tko zna da postoje mnogo bolje metode. Klasični geolog zapravo je nešto poput knjigovođe za nenaseljena područja. Ako ga usporedimo s modernim geofizičarom, isto je kao da računovođu s gušćim perom usporedimo s računalom! Bez geofizike bi rezerve nafte i zemnog plina već odavno bile iscrpljene. Da ne kompliciramo, kakav su samo preokret u poznavanju Zemlje donijele zračne snimke! Na zračnoj snimci sve se vidi stoput bolje, vidi se stoput više nego sa Zemljine površine, među grmljem i do koljena u blatu.

– A, *Frøken* (ime nerazumljivo), to ste vi?

Nastavlja na norveškom.

Ušla je kroz vrata koja je Oftedahl ostavio otvorena. Ugledao sam je tek kad nam je prišla pa sam malo iznenađen.

Ruke su joj čedno prekrížene na grudima. U njima ne drži ništa, ni katalog zbog kojega je morala nazvati Oslo, ni zračne snimke.

Završivši razgovor s Oftedahlom prilazi mi korak bliže, pruža mi ruku i kaže:

– *Goodbye, sir.*

Oftedahl me vodi do glavnog ulaza koji nisam mogao pronaći kad sam dolazio, a koji je sad za mene postao glavni izlaz.

Na stubištu s mramornim stepenicama Oftedahl mi objašnjava zašto mi, na njegovu veliku žalost, ne može pomoći. Tajnica je nazvala Oslo. Rekli su joj da je katalog spakiran i vjerojatno već na putu za Trondheim. U svakom slučaju nije u Oslu.

– Ima li, kažem, a znam da to kažem samo zato da ne izgubim i posljednju nadu, ima li, ako znate, ovdje u blizini, još neko mjesto gdje bih mogao dobiti te zračne snimke?

– Još neko mjesto? Zračne snimke su vojna tajna, pa to valjda znate! To je tako u svakoj zemlji na svijetu. Samo u vrlo iznimnim slučajevima mogu se pod strogim uvjetima dati na raspolaganje u određene znanstvene

svrhe. I još k tome zračne snimke Finnmarka, tik uz rusku granicu! To je, najvjerojatnije, čisti apsurd, jer Rusi zacijelo ne moraju krasti naše zračne snimke, mogu ih vrlo lako i sami napraviti. No, tako je to. Nedavno sam upoznao jednog profesora ekonomije koji je mislio da se zračne snimke mogu jednostavno kupiti u kiosku, kao razglednice, ha, ha. Neki ljudi ne znaju najlogičnije stvari.

Nasmije se, uzdahne i završi:

– Žao mi je zbog vašeg uzaludnog truda. Ne usuđujem vam se predložiti da se vratite ovamo za dva tjedna. Dotad će katalogi svakako stići, a bit će i raspakirani.

Ali, naravno, posve mi je jasno da ste u stisci s vremenom. Što se može. *Goodbye to you. Sir, it's been a pleasure. Good luck. Have a good time in Finnmark!*

Predvorje je sa svih strana ograđeno zrcalnim staklom. Pipkajući tražim pokretljiv dio koji bi se mogao nazvati vratima i ostavljam za sobom bezbroj otisaka znojnih prstiju. Kad mi napokon uspije pomaknuti jednu staklenu ploču, još jednom pogledam za sobom.

Oftedhal već odlazi natrag svojim putem. Skreće udesno, vidim ga sa strane ispred osvijetljenog stubišta. Donja vilica bez vrata.

Jednom će mu cijela lubanja biti mrtvačka glava, no zasad mu čak ni glas ne odaje ništa po čemu bi se moglo zaključiti da je dobar dio njega već nestao.

10

Zanima me što čita čovjek pored mene.

Oči su mi potpuno izokrenute i grčevito izvijajući gornji dio tijela prema njemu – primjećuje li da gledam?... ne... – pokušavam prozreti o kakvoj je knjižici riječ.

Čita s čestim prekidima, neprestano polaže knjigu na koljena s gornjom stranom nadolje ne ispuštajući je iz ruku. Na desnoj ruci tetovirano mu je sidro, košulja mu je bijela i čista, ali izgužvana. Jeftina kravata loše je zavezana, odijelo staromodno, no rijetko nošeno. Uredno. Ali nestručno izglaćano. Naravno, pomorac. Na brodu je uvijek u vesti ili kombinezonu, svoje uredno odijelo može nositi godinama.

Kad ne čita, zuri pred sebe i kutnjacima ispituje unutrašnju stranu obraza.

Na lijevoj ruci također ima neku tetovažu, ne mogu točno odrediti što bi to trebalo predstavljati. Ruka mu klizi s knjižice. Engleska početnica na nizozemskom.

- I vi idete u Tromsø?
- Ti si Nizozemac?
- Zar ne čujete?
- Sigurno poslom.
- Ne, idem dalje na sjever, u posjet rodbini.

Iznenadio me je vlastiti odgovor, jer laganje mi zapravo nije nimalo draže od objašnjavanja zbog čega ustvari idem na sjever.

- Vi ste pomorac? brzo ga pitam.
- Moram u Tromsø zamijenit kuhara koji se iskrco. Mrzim se vozit u avionu, kužiš? Ali kompanija te samo pošalje, niš te ne pitaju.
- Otvora knjigu tako da se opet vidi tekst.
- Taj engleski je ful težak. Je l' ga ti kužiš?
- Pokazuje mi jednu rečenicu: „Does Alfred go to the races? No, he doesn't.“

- Zašto to tu piše, pita me, što on to radi?
- To je samo način na koji govore, pokušavam mu objasniti. Kad Englez nešto pita, ne kaže: „Ide li Alfred na trke?“, nego „Radi li Alfred ići na trke?“
- Koja glupost!
- Tako je kako je. Gledajte, kad Englezi nešto pitaju, zapravo prvo pitaju samo da li netko nešto radi, a onda ono što radi stave iza u infinitiv.
- Infinitiv...* Odmah se grizem za usnu. Zar nikada ne mogu ništa objasniti a da ne ispadnem arogantan?

- Aha, kaže, ti kužiš te stvari. Sigurno si neki maher.
- *Do you smoke*, pokušavam mu bolje objasniti (uostalom, sâm me je pitao), radiš li pušiti, ali misle reći da li pušiš.
- Sad si fulo, ispravlja me, kažu: „Have a smoke.“
- U isti čas stavlja mi pod nos kutiju North Statea.
- Uzimam cigaretu i pripaljujem je.
- North State, kaže, ovdje u Norveškoj zovu se South State.
- A da?
- *You do smoke, I not smoke, I žvačem.*

Smiješim se.

- Žvakati, pita, kak se to kaže na engleskom?
- Sve znam, ali nemam zračne snimke.

– Žvakati je *to chew tobacco*, kažem.

– Tu čju tobako, ponavlja, ajd me razveseli pa mi to napiši.

Ispisujem riječi prvo kako treba, a onda i fonetski.

– Vidim da puno znaš, kaže pomorac. Da znam samo pola od tog, ne bi me ovak slali okolo. Išo bi gdje ja hoću. To me često jebe, kužiš? Ko zna kak bi se osjeće da sam imo prilike nešto naučit.

Opet se zagleda u knjigu. Okreće stranice.

Neprestano postavlja pitanja. Željan je znanja.

Sve što on ne zna, a ja znam, odavno mi je samo po sebi tako razumljivo, da se već godinama nisam veselio zato što to znam. Ali nemam zračne snimke i više ne postoji nitko od koga bih ih mogao zatražiti.

Pomorac me sve više obasipa komplimentima jer toliko toga znam. Moja utučenost se malo smanjuje. Prvi put u životu osjećam se ponosan što znam engleski.

Ne miruje sve dok mi ne pokloni cijelu kutiju cigareta.

A kada nam glas stjuardese preko zvučnika priopći da je započelo spuštanje, sine mi da sam u Trondheimu zaboravio kupiti mjernu traku.

11

Kao što se prema sjeveru prorjeđuje vegetacija i stabla u šumama rastu na većem razmaku, tako su i kuće u gradovima sve niže, aglomeracije su sve manje povezane. Je li to neko pravilo? Možda jest, a možda i nije. Što, uostalom, ja imam s time?

Tek sutradan mogu krenuti dalje i nemam nikakva druga posla do otkrivanja takvih činjenica.

Po svjetlu se jedva može primijetiti da u Tromsøu pada večer. U ovo doba godine ovdje uopće više nema noći. To je zemlja u kojoj sunce nikada ne zalazi. Čekaj malo! Ovu ću rečenicu iskoristiti kad budem mami pisao razglednicu.

Šećem ulicom sa svijetloplavo oličenim drvenim kućama. Bijeli dan, nikakav praznik, nikakva proslava, a nigdje se ne radi, jer je pola jedanaest.

Svi se vuku po cesti amo-tamo, nitko još ne želi poći na spavanje. Mlađići koji izgledaju kao da su preslikani iz kakve nizozemske provincije posežu za istom vrstom djevojaka koje češljaju kosu u hodu. Jedino što jedu sladoled iz velikih korneta, većih nego što su kod nas. Automobili rijetko prolaze, kao da ih nema. Gradski zvukovi iz snova, u kojima prevladavaju odjeci koraka!

Nailazim na trgovinu suvenira u kojoj se prodaju sobovske kože, laponske narodne nošnje, sobovski rogovi, prostirke, sanjke koje izgledaju poput čamaca, razglednice s laponskim obiteljima u tehnikokloru i krzna polarnih medvjeda. Pred vratima na ulici stoji preparirani bijeli medvjed.

Tko god prođe, pogladi ga, ja također.

Neki otac podiže svog sinčića na medvjeda ramena i pokušava snimiti fotografiju.

Željezarija je zatvorena. Ne smijem zaboraviti gdje se nalazi. Sutra ujutro moram opet ovamo da kupim mjernu traku. Lako je zapamtiti. Trgovina je na trgu koji se spušta prema vodi.

Nasred trga postavljen je spomenik od plave bronce, muškarac u polarnoj odjeći na četverokutnom postolju.

Odavde mu vidim leđa. Tko je to? Odlazim do spomenika i čitam ime napisano na postolju:

ROALD AMUNDSEN

Licem okrenutim prema fjordu, čovjek koji je savladao Južni pol preko vode gleda crne planine na drugoj strani, na kojima još i sada leže bijele trake snijega.

Stoji razmaknutih nogu, kao da se vječno bori s olujom. No ipak je gologlav. Kapuljača mu u širokim naborima visi oko vrata. Njegov anorak dugačak je poput spavaćice, a široke, okrugle nogavice hlača prelaze preko rubova čizama.

Čelo mu je visoko, kosa na četvrtastoj lubanji kratko podšišana. Brk mu je gust i uredan, ne može se zamisliti da su na njemu visjele debele sige i da istraživač pritom možda i nije imao tako spokojan pogled. No zašto, uostalom, ne.

Naviru mi svakakva sjećanja iz knjiga koje sam kao dječak pročitao o istraživačkim putovanjima. Preživio je tako što je jeo svoje pse. A psi su preživljavali jedući jedni druge. Shackleton je jeo ponije, nije imao pse, nego ponije, a oni nisu jeli jedni druge: to je prouzročilo golem problem s hranom, a što bi više ponija poveo sa sobom, problem je bio veći.

A tu je bio i Scott.

Scott. Uz krajnje napore prilazeći Južnom polu, u svojem zaleđenom termalnom donjem rublju od vune, smrznutih nožnih prstiju, ali s uzbuđenim otkucajima srca u grlu, jer će stupiti na zemlju na koju nije zakoračio nijedan smrtnik... Zemlju? Snijeg. Ali stupiti na snijeg na koji nije zakoračio nijedan smrtnik može zimi svatko u svom vrtu.

Pa kako onda?

Pogledati ravno uvis u zenit koji još nije ugledalo nijedno ljudsko oko. I što se vidi? Zvijezde se sigurno ne vide, jer na Južnom polu je u siječnju uvijek dan.

A što je onda vidio Scott? Norvešku zastavu na skijaškom štapu zabodenom u snijeg! To je sve što je Scott vidio na Južnom polu. Uz pisamce: *Pozdravi od Amundsena and good luck to you, sir.*

Scott se mogao vratiti kući. Njegovi drugovi umirali su jedan za drugim. On se polagano smrznuo u svom šatoru, u vunenom donjem rublju koje već mjesecima nije bilo suho. Nije imao odjeću od životinjskih koža s krznom na unutrašnjoj strani kao Amundsen. Do posljednjeg daha vodio je dnevnik. Taj dnevnik je naknadno nađen i objavljen u posebnom izdanju časopisa *Zemlja i njezini stanovnici* koji sam čitao u dobi od četrnaest godina.

„Bože, smiluj se našim ženama i djeci.“

To je napisao Scott kad je bio već napola mrtav. Pitam se je li računao na to da će njegove riječi jednom biti objavljene u *Zemlji i njezinim stanovnicima*. Gotovo sam uvjeren da jest. A možda i nije, možda je uvijek pisao na taj način. Većina ljudi nikada ne piše ono što doista misle. Ne pišu: moje polusmrznute vunene gaće smrde k'o kuga. Ili: na pedeset supnjeva ispod nule naša pišalina stoji uspravno u snijegu poput trske od žutog stakla.

Takve stvari ne pišu. Samo mašu svojom zastavom, čak i kada nisu prvi koji su je zabili u Južni pol.

Jadni Scott. Da su u to doba postojale zračne snimke... To u 1911. godini još nije bilo moguće. Sada jest.

Ali ni sada ih nema svatko.

Šećem uz vodu pokraj ribarskih brodica obojenih primarnim bojama, na palubama leže narančaste čelične kugle. Galebovi kriješte nad pristaništima prepunih ribljeg otpada. Petnaest je do jedanaest i sunce mi je na stopala privezalo sjene poput crnih skija.

Preko fjorda se proteže most dugačak dva kilometra i tako visok da ispod njega sasvim lako može proći prekooceanski brod. Penjem se na most. Uspon nije strm, ali je stalan i naporan.

Jedan veliki putnički brod stiže u luku. Viseći preko ograde mosta lebdim nad brodom, sunce mi udara u lice. Na palubi stoji čovjek sa šeširom na glavi, isti Arne. Za svaki slučaj mu mahnem. On mi odmahuje, ali to ne mora ništa značiti, ljudi na brodovima uvijek odmahuju. Kad se prevoziš

drukčije, odmah mašeš. Uostalom, ovo je američki brod, a osim toga Arne sada nikako ne može biti na brodu.

Na drugoj strani želim žičarom uz liticu, *fem kroner, takk, tur og retur*. Lebdim preko gornje šumske granice i onda uspon ostaje bez vegetacije. Gondola žičare prepuna je mirnih, pijanih Norvežana. Želio bih im reći koliko su mi simpatični.

Gondola klizi pod nekakvu nadstrešnicu i staje uz nagli trzaj. Stigli smo na odredište. Na vrh. Svi izlaze, ali nitko ne odlazi predaleko po nepristupačnoj površini s grubim kamenjem.

Turisti stoje u skupinama i gledaju sunce. Na okruglim glavicama stijena gdje raste ponešto mahovine. U daljini se vide oblaci, tako crni odozdo i bijeli odozgo da izgledaju poput planinskog grebena, neizmjereno višega od ovog na kojem stojim.

Jedna Amerikanka nemirno šeće amo-tamo dok joj tamnocrvena frizura nepomično počiva na glavi. Kad me ugleda, pristupa mi kao da me je već jednom negdje vidjela.

– Moram ovdje buljiti do dvanaest! Prije dvanaest ne možemo natrag jer je godinama priželjkivao vidjeti ponoćno sunce u Norveškoj. U posljednje vrijeme ne radi ništa drugo, čak ni kad pada kiša. Dosad je uvijek u zadnji čas neki oblak zaklonio sunce. Ne shvaćam što je tom čovjeku zabavno. Bili smo i na Spitsbergenu – *hunting cruise you know* – deset dana tamo i natrag. To zovu arktički safari, dvije tisuće i petsto dolara, sve uključeno u cijenu.

Bilo je grozno, vjeruj mi!

Znaš koji je sistem?

Ne trebaš se uopće iskrcati. Cijelo vrijeme si na brodu. Brod doplovi do ruba ledenog pokrova. Posada ustrijeli jednog tuljana i zapali vatru na ledu. Tog tuljana bace u vatru. Smrad goruće tuljanove masti privuče polarne medvjede.

Ti medvjedi su baš pitomi, dolaze sasvim blizu i naslanjaju se prednjim šapama na brod. A onda svi počnu pucati. I to zovu lov! Jack je htio jednog medvjeda ustrijeliti lukom i strijelom! Rekla sam mu: Jack, ti si lud. Pravi si Fred Flinstone, rekla sam. Iz onog crtanog filma, znaš na koji mislim?

Rekla sam Fredu, mislim Jacku: Trebao si se roditi u kameno doba. Lukom i strijelom!

A on je rekao: Tako je mnogo sportskije.

Mnogo sportskije... idiot!

Odapeo je čak tri strelice, ali medvjed je, naravno, još bio živ. Bio je poput čovjeka, pravi slatki veliki *darling teddybear*. Sjeo je na stražnjicu i pokušao zubima izvući strijele iz tijela. Nešto tako grozno nisam u životu vidjela! Možeš zamisliti? Crvena krv na tom bijelom krznu. Na koncu ga je kapetan ubio iz puške.

Ludi stari Jack je to htio učiniti sâm, ali kapetan je ljubazno rekao: *Just leave it to me, sir. And right he was.*

Valjda ti je jasno da to krzno ne želim imati pred krevetom!

Kad smo već kod kreveta. Meni je četrdeset i jedna, a ti, dragi mladiću, po mojoj procjeni imaš dvadeset i tri i nisi Talijan, *after all*, no inače bih ti predložila da ga ovdje ostavimo na miru s njegovim ponoćnim suncem i da odeš sa mnom dolje u prvu praznu hotelsku sobu koju nađemo.

Smije se. Ne, ni prije nije bila osobito privlačna, premda ima lijepo, vitko tijelo. Da nije spomenula Talijana...

– Je li već dvanaest? pita me, nemam sat.

Povlačim lijevi rukav naviše i pokazujem joj da je pet do dvanaest.

Hvala Bogu, kaže, ah, možda mu to čini dobro, da toliko gleda u ponoćno sunce. Mora se priznati da mu sunce nije baš prečesto sjalo u ponoć. Shvaćaš što hoću reći? Ali sam si je tomu kriv, uvijek je bio previše žedan. *Boy, oh boy!*

Okreće se na stranu i odlazi prema skupini turista.

– Jack! Jack! *It's midnight now!*

Ne znam bih li joj rekao da to što moj sat pokazuje dvanaest sati nema veze s dvanaest sati po pravom sunčevom vremenu. No prije no što išta kažem pomislim da ne znam na pamet geografsku dužinu Tromsøa te joj stoga ne mogu reći u koliko će sati sunce biti na najnižoj točki. Samo reći da nije točno, a ne znati što jest točno – to neće ići.

Zato promrmljam:

– Upravo kreće gondola, a sljedeća je tek za pola sata. Ne mogu toliko čekati. Sunce je sunce, pa i prije ponoći.

I tako se mičem od nje u tri minute do dvanaest.

Žičarom dolje i opet na most.

Dok hodam mostom, neprekidno gledam američki brod koji sam vidio kako prolazi ispod mene. Sada upravo pristaje uz obalu. Na krmi piše *City of Chicago, Chicago*.

Dvadeset minuta, koliko mi je potrebno da prijedem most, ne skidam pogleda s broda. Vidim putnike kako vuku svoje kofere po palubama.

Neka slutnja raste u meni i toliko me obuzima da moram nešto učiniti. Usplahireno nastavljam mostom koji se sad blago spušta. Stigavši točno u ravninu broda, mogu ga dobro promotriti sa svih strana. Na obalu je izbačen mostić. Ljudi se iskrcavaju.

Čovjek kome sam malo prije mahnuo, vrlo bi lako mogao biti Arne! Zar već nemam dovoljno iskustva s dogovorima koji ništa ne znače? Kao što zbog raznoraznih nesporeda nisam dobio zračne snimke, moguće je i da promašim Arnea.

Dogovorili smo se u Alti, ali tko zna što se moglo dogoditi: možda mi je poslao poruku koju nisam primio, možda je promijenio dogovor. Možda je potpuno uvjeren da se trebamo naći ovdje u Tromsøu. Želim što prije stići do broda.

Most me prisiljava na strahovit zaobilazak. Toliko je, naime, visok, da na drugoj strani još jako dugo traje dok se ne spusti do razine tla, a prije ne postoji mogućnost silaska. Gubim vrijeme, dragocjeno vrijeme dok se putnici iskrcavaju.

U međuvremenu se Arne možda već iskrcao. Gdje će me tražiti? U Tromsøu nema mnogo hotela, no ipak... U svakom slučaju mogu se na brodu raspitati je li bio tamo.

Nakon što sam konačno sišao s mosta, žurim obalom, ali nailazim još na samo neke zaostale putnike.

Arne nije među njima. Uostalom, mislim da ti ljudi koje srećem nisu više putnici s broda, nego slučajni prolaznici.

Penjem se na mostić za putnike i gledam lijevo i desno neću li ugledati nekog člana posade koji će mi moći reći gdje mogu naći stjuarda. Nitko mi ne priječi ulazak. Kroz prva otvorena vrata ulazim u uzak hodnik, izlazim na drugom kraju i nađem se na prednjoj palubi.

S nogom na vitlu i s rukama u džepu, čovjek za koga mi se učinilo da je Arne razgovara s nekim mornarom. Mornar na sebi ima majicu s vodoravnim prugama koje slijede pokrete njegove ruke kojom se češe.

Čovjek uopće ne sliči Arneu. Ne bi mu sličio čak ni kad se ne bi toliko mrštio zbog sunca koje mu blješti u oči. Ponoćno sunce, tko će znati.

Napuštam brod, a da nisam nikome rekao ni riječi.

Još je prerano za odlazak u krevet pa nastavljam šetnju. Nakon nekog vremena opet dolazim na trgić s Amundsenovim kipom.

Možda mu je bilo lakše zbog te odjeće od životinjskih koža s krznom na unutrašnjoj strani, no ipak je uspješno okončao pothvat bez vjernih šerpa koje kuhaju čaj svojim sahibima; za koje je teret od trideset kila

uobičajen, a od šezdeset ništa neobično. A koliko je ono bila teška škrinja koju je mlad dječak teglio dvjesto metara uzbrdo? Sto kila? Sto i pedeset? Što li se sve ne objavljuje u novinama!

Na postolju Amundsenova kipa tri momka grle tri djevojke. U okolnoj travi cvjetaju šafrani koji se kod nas pojavljuju mjesecima ranije. Pod nebom kriješte galebovi ledenim glasovima.

Časak kasnije na svoje čudo primjećujem da na ovom trgu postoji još jedan spomenik. Očito sam ga previdio kad sam prije prolazio ovuda. Nije velik, lako ga se previdi i nema glavu. Ne sastoji se ni od čega drugoga do grube stijene od crvenog granita na kojoj je pričvršćena brončana pločica s tekстом.

Pažljivo sričem natpis. Toliko mi je zanimljiv da ga zapisujem u svoju bilježnicu:

Eidis Hansen labukt Balsfjord 1777–1870 bar denne steinen fra fjaera her og omlag hit. Steinen veg 371 kg.

Iako ne znam ni riječi norveškog, razumijem sve što piše. Imam čak osjećaj da bih zapamtio cijeli tekst i ako ga ne prepisem. Eidis Hansen. Ponio je 371 kilogram. On (ili možda ona?!) navršio je 93 godine.

12

Moja prtljaga ukupno teži malo manje od trideset kila.

To se jasno pokazuje kad svoj kofer i naprtnjaču važem na aerodromu, koji se sastoji od male drvene zgrade iz koje se u more pruža uzak, ali vrlo dugačak mol. I to je sve.

Šestero drugih putnika šetkaju se amo-tamo, iz znatiželje uzimaju kakav letak sa stolića za informacije, pa ga opet negdje odlažu. Dva muškarca u ribarskim čizmama nose gomilu štapova za pecanje. Majka s tri djevojčice, sve tri u skijaškim hlačama, a majka također. Izidemo iz zgrade, pa opet uđemo.

Nebo je vedro, makar nije sunčano.

No upravo kad zeleni hidroavion sleti, pojavljuje se sunce, kao da je letjelica trajno probila oblake. Dok hodam po molu, odjednom pomislim kako će moje putovanje uroditi golemim uspjehom.

U aviončiću ima deset sjedišta, pet sa svake strane, a svako ima svoj prozorčić.

U mreži na naslonu sjedišta preda mnom nisu samo papirnate vrećice, već i na kartonu nalijepljena karta naše rute na kojoj je podrobno prikazana obala s okolnim brdima. U avion ubacuju poštanske vreće, i vrata se zatvaraju.

Naši su pradjedovi zacijelo upravo ovako sanjali let. Krila letjelice nalaze se iznad kabine, tako da mi ne zaklanjaju pogled.

Visina leta je otprilike tristo metara. Obalu i brda vidim kao na maketi. Kartu s lakoćom pratim u stvarnosti: crta obale, zaljevi, otočići, glečeri, rijeke, goli vrhovi. Jedino je šeta što ovaj predio nad kojim sada letim neće biti predmet moje disertacije.

Moja disertacija! Umjesto da i dalje dešifriram imena na kartonskoj karti, moje se misli udaljavaju od tog krajolika. Pomisao da nisam uspio dobiti zračne snimke nadolazi poput vala zubobolje. Mašta mi sve više uzima maha. Pomišljam kako mi te zračne snimke koje mi nitko nije mogao dati neće biti potrebne ako uspijem pronaći neki helikopter... Da, ali kako? Ili ako se upoznam s nekim slobodnim letačem koji... Ili ne, ipak helikopter... Možda od vojske? Ili od Topografske službe?

Sve bih mogao vidjeti iz visine koja god mi odgovara! Mogao bih napraviti vlastite snimke svega što mi treba! Tamo gdje mi se učini korisnim uzeti neki uzorak, jednostavno bih sletio. Živim li u drugoj polovici dvadesetog stoljeća ili ne? Zašto postoje helikopteri? Zar bih se, da studiram medicinu, morao odreći korištenja rendgena ili kardiografa? Ta nisam dijete koje na tehničkom odgoju uči piliti ručnom pilom dok postoje motorne pile? Zar kuhari za završni ispit svoje jelo moraju pripravlјati na naloženoj vatri ili na plamenu svijeće?

Nummedal, Oftedahl, Hvalbiff i cijeli Geološki zavod mogu, što se mene tiče, vječno čuvati svoje zračne snimke.

No ja i dalje nemam helikopter.

Još se dobro sjećam trenutka kad je Sibbeleeu palo na pamet da bi mi mogle zatrebati zračne snimke.

Sibbelee pokazuje određene simptome kada tvrdi nešto u što nije posve siguran, kad se pravi važan. Pomiče naprijed svoju slabo razvijenu donju vilicu. No slabo razvijena donja vilica ne može se pomaknuti naprijed. Jedino što postiže je napetost kože između vilice i Adamove jabučice. Pritom zabacuje glavu unazad.

– Zračne snimke, govori dok pokazuje opisane simptome, zračne snimke su danas jednostavno neizostavne u istraživačkom radu. Bez njih se ne može.

Kao da sam ikada namjeravao ići na teren bez zračnih snimaka.

– A kako da dođem do njih, profesore?

– Napisat ću pisamce Nummedalu. On mi je stari prijatelj, neće biti nikakvih problema.

Zacijelo sam ga pogledao s olakšanjem, sretno i zadivljeno. A na Sibbeleeovu licu pojavio se samozadovoljan smiješak koji nikada ne može sakriti kad se ne posumnja u tvrdnju u koju zapravo ni sâm posve ne vjeruje. Smiješak za koji u prvom trenutku pomisliš da znači: Sjajan sam, zar ne, autoritet poput mene zna odgovor na sva pitanja. No poslije shvatiš da je pomislio: Hvala Bogu, ovo mi je prošlo.

Unatoč tome, zatražiti zračne snimke od norveškog profesora, starog, dobrog Sibbeleeovog prijatelja, učinilo mi se kao najlogičnija stvar na svijetu.

Pa zar, uostalom, i nije? Razlog tomu što ih nisam uspio dobiti ne mora biti ništa drugo do sklop nepovoljnih slučajnosti.

Nummedal je zaboravio da sam se najavio. Čovjek je već u poodmaklim godinama.

Hvalbiff je znao da snimke neće biti dostupne zbog selidbe, ali što je mogao učiniti? Već sam vjerojatno krenuo u Trondheim, a on mi nije znao adresu, dakle nije mi mogao javiti da ni on nema snimke.

I na koncu Oftedahl, on zapravo nema veze s time, on je ravnatelj drugog ureda. Pa ipak se potrudio koliko je mogao. Doista nemam nikakva prava zamjeriti mu nešto, bio je vrlo ljubazan... koliko sam mogao zaključiti...

str. 211–245

U tri popodne sjedimo na rubu najdubljeg ponora koji sam ikada vidio. Kao da je neka sjekira svemirskih dimenzija rascijepila Zemljinu koru. Stijene ponora gotovo su okomite i pune su golemih izbočina oštarih rubova.

Spustiti se ovuda zadatak je za prave alpiniste s užadi i klinovima i stotinu šerpa koji će učiniti sve za svoje sahibe. Takav šerpa ponijet će svog sahiba ako treba i na leđima. Ili će ga četvorica šerpa nositi u poljskom krevetu. Četvorica šerpa... dvadesetorica šerpa... po potrebi i dvjesto. Dodaju svog sahiba jedni drugima, kao što ljudi koji gas

zapaženi sjenik jedni drugima dodaju kantu vode. Sahib dotle mirno puši svoju lulu, zapisuje nešto u dnevnik, guli ananas. Sahiba će nagraditi slikom u novinama, svečanim govorima i priznanjima, a šerpe će dobiti napojnicu.

Dosad sam iskusio da na ovoj ekspediciji ništa ne postaje gore nego što već jest. Nakon penjanja dolazi spuštanje, kiša uvijek jednom prestane padati, močvaru zamijeni suho tlo, a čak se i kamenje po kojem iskrećem zglobove katkad ne vidi kilometrima. Ukratko: kao uvijek u životu, neka vrsta srednje vrijednosti svih patnji i nevolja. Ali ponor kao što je ovaj na čijem rubu upravo sjedimo, još se dosad nije bio pojavio.

Gledam Arnea u nadi da će prvi nešto reći o tome, ali on samo kaže:

– Mogli bismo prvo nešto pojesti.

Ovdje? Teško. Obojica hodamo uokolo u potrazi za suhim grančicama. Nakon četvrt sata imamo jedva nekoliko šačica.

Pažljivo gradim peć od tri kamena gotovo jednake veličine. Arne na tu konstrukciju stavlja tavu, je liježem na trbuh i palim prvu šibicu. Drvo gori na trenutak, a onda plamen nestaje. Ostaju skvrčene užarene grančice. Druga šibica. Pušem iz sve snage. Arne je otvorio limenku mesa i istresa sadržaj u tavu. Palim treću šibicu.

– S kuhalom je bilo lakše.

– Kuhalo je bilo prazno. Qvigstad i Mikkelsen također moraju ložiti vatru, isto kao mi.

Četvrta šibica. Čak i ovako na trbuhu mogu gledati u ponor, tako je širok. Dok se odmaram od puhanja, usta mi ne miruju. Ali ne od gladi. Grlo mi guta knedle, zubi mi kližu uz unutrašnje strane usnica kao da se žele naoštriti, jezik mi očajnički kruži šupljinom u kojoj je ionako zatvoren već dvadeset i pet godina.

Dragi Bože, strah me je. Čak i da se strovalim u taj ponor, da se razmrskam na dnu, sramio bih se i nakon što umrem. Šeprtlja nad šeprtljama, trapa-vac iz blatnog niskozemlja. Qvigstadu i Mikkelsenu sam bio dozlogrdio. Sa mnom gube previše vremena. Arne je previše pristojan da bi to pokazao, ali u sebi misli: Da sam barem sâm. Brže bih se kretao. Mogao bih se bolje usredotočiti na svoj posao. Ne bih trebao nositi za dvojicu. Đavol u paklu! (To je norveški ekvivalent za „U vražju mater!“)

U ovom trenutku ne mogu zamisliti da se netko nakon što umre ne može više ničega sramiti. A još nikada nisam tako snažno osjećao da ne želim umrijeti kao što to sada osjećam. Poput udarca šakom u glavu pogađa me misao: možda moj otac uopće nije bio tako spretan penjač? Da nije i on već nekoliko puta pao prije nego što je poginuo? Možda su ga njegovi

kolege s ekspedicije gledali kao glavno smetalo koje im samo zadaje brige i usporava im kretanje? Njegov leš pokvario im je sve planove.

Sjedim uspravno, lijevom rukom obuhvaćam lijevi list, u desnoj ruci između palca i srednjaka držim komad kruha, a na njemu desnim kažiprstom pridržavam komadić mlakog mesa. Na trenutak zaboravljam na jelo i pogled mi pada na desno zapešće na kojem vrlo jasno vidim kako mi kuca žila. Doista čudovišno, jedan od najgroznijih načina na koji čovjek može postati svjestan svoje životinjske prirode. Životinja. Nije li tamo ispod moje kože sakriven neki crv koji grčevito savija i ispravlja svoja leđa kako bi se probio van? Polako, jedna životinjice, sloboda će doći možda i prije nego što je očekuješ, a donijet će ti veliko razočaranje. Jer izvan mene ne možeš postojati, jednako kao što školjka ne može živjeti bez svog oklopa.

Guram kruh u usta i stadem se smijuljiti.

Iznenada začujem kako će Eva, fanatična vjernica, tješiti majku: – Ne plači, mama. Alfred je sada s tatom!

Pokazuje kažiprstom na nebo. Svojim prstom s brižljivo lakiranim noktom. Potom uzima pudrijeru iz torbice kako bi izbrisala trag suze na obrazu. I njezine prijateljice brižljivo dotjeruju nokte. Glupače koje, kao i Eva, vjeruju u Boga. Ako Eva ostane jedini živući potomak, naša obitelj više neće moći osvetiti smrt moga oca. Možemo biti sretni ako sljedeće godine maturira u djevojačkoj srednjoj školi. Ne moramo se čak ni potajno nadati da će ikada jednom tjedno u sedam nizozemskih novina sažimati ono što su *Observer* i *Figaro Littéraire* napisali o dvadeset inozemnih knjiga. Ali laprdati o Bogu zna itekako. Već odavno je ne pokušavam obratiti, i kad joj kažem: – Preglupa si da, osim mnogočega drugoga, shvatiš kako riječ *Bog* ne može imati nikakvo značenje, ona odgovara: – Vidjet ćemo što će postati od tebe, sa svom tom tvojom pameću.

Od smijeha jedva gutam zalogaj. Moja ambicija, svačija ambicija je za crknuti od smijeha kad ti se učini da je riječ samo o tome da jednoj glupači koja vjeruje u Boga dokažeš kako si u pravu. Pokazat ću ja njoj što sve mogu postići svojom darovitošću! Jar ako stradam, ona će svojim manikiranim noktom pokazati na nebo i reći: – On je sada s tatom.

Tko zna, možda će joj moja majka i povjerovati! Njena dob i nakupljena tuga moći će je opravdati.

Ustajem i ponor se još više produbljuje. Suprotna stijena klanca je zagasito crna, nikada ju ne obasjava sunce. Na njoj je mali ledenjak. S njega se cijedi voda u dubokim vododerinama, no on se jedva smanjuje, uspjjet će preživjeti ljeto.

Podižem naprtnjaču na leđa i čekam na sljedeći Arneov pokret. Na kojem mjestu će se spustiti? Ili ćemo prvo hodati uz rub ponora dok ne nađemo neki manje strm spust? Ne kažem ništa, ne pitam ništa. Arne nogom razbacuje kamenje i gazi ostatke vatre na grančicama koje više gotovo i ne gore. Prelijeće jedan fjelljo, slijeće, nevidljiv zbog svojih kamuflažnih boja, zviždi morzeove znakove, tri kratka jedan za drugim, slovo S, početno slovo S.O.S.-a.

U kraće vrijeme nego što je potrebno da se nabroji, shvaćam sve što moju situaciju čini opasnom i apsolutno bezizlaznom: bojim se što će reći Eva ako padnem i poginem. Ali ako se spustim živ, moj će se strah pokazati toliko smiješnim da se nikome neću usuditi ispričati što sada proživljavam. Tražiti od Arnea da odabere neki drugi put također ne dolazi u obzir nakon što su se Qvigstad i Mikkelsen odvojili i s obzirom na moje pretpostavke o razlozima koji su ih na to naveli.

Još nikada nisam bio tako siguran da doživljavam nešto toliko besmisleno da se nikako ne može prepričati, kao sada dok slijedim Arnea i kad mi dubina ponora srlja ususret poput nevidljivog izokrenutog plimnog vala: što god napravio, što god mi se dogodilo, to nikako neće biti nešto što sam ikada poželio.

Otkriva mi se jedna skrivena razina svijesti.

U tom se trenutku podiže veo koji leži preko cijeloga mog života i pokazuje da sam uvijek i u svemu bespomoćan, nemoćan i zamjenjiv poput atoma i da su sva moja svijest i volja, sve moje nade i strahovi, samo manifestacije mehanizma koji pokreće ljudske molekule u parama neizmjerne svemirske energije.

Arne se spušta gotovo potpuno ravnom crtom, malo se otkliže, stane na neki kamen pa onda na sljedeći. Hoda sve brže, ne, on zapravo pada neprestano kočeći nogama. Dolazi do tako strmog dijela da izgleda kao da se na njemu uspijeva održati samo pomoću nekakvog nevidljivog padobrana. Primjećujem kako svoje tijelo pokreće u zamišljenoj horizontali, što je moguće više cik-cak. Rame mu struže o zid stijene.

Duboko dolje pruža se bistrozeleno dno klanca. Po njemu vijugaju uski potočići tako besciljno da izgledaju kao da su tamo slučajno proliveni, ali svjetlucaju kao tekući čelik.

Usredotočujem se na svoja stopala, stavljam ih jedno pred drugo, ne osjećam više da dišem, krv mi udara u grlo. Hvatam se za slabašne biljčice što strše iz procjepa stijene, kao da bi me mogle spasiti ako se okliznem. Smiješno! Najčešće im se korijenje trusi čim ih dotaknem. Što će se dogoditi ako se okliznem... Hoću li udariti glavom o stijenu, pasti između dvije gromade, zaglaviti se poput klina, sa smrskanim prsnim košem i

slomljenim kostima? Dok me hvata mučnina od zebnje, vidim kako Arne skače na gornji rub široke uzvisine od razmravljenog stijenja, lepeze od sitnog kamenja koja se proteže duboko u dolinu poput kakvog uskog mosta. Kamena lavina koja se tamo zaustavila. Arne uranja do iznad gležnjeva, ali sad je izvan svake opasnosti. Tamo moram stići! Tamo je kraj svih mojih muka!

Riješen svih strahova, sada skačem sa stijene na stijenu, uopće se više ne pridržavam, mogao bih vrištati od bola u povrijeđenom koljenu, ali shvaćam da se spuštam isto tako elegantno i brzo kao što se spuštao Arne. Kao da silazim po stepenicama, bez ikakvog razmišljanja. Jedva i gledam gdje stavljam nogu, naizmjenično vidim zeleno tlo klanca i bijelu površinu ledenjaka s druge strane. Odjednom mi kretanje zaustavlja šljunak lepeze od kršja. Gotovo padam naprijed, uspravljam se i trčim nizbrdo, ničim spriječen.

Uši mi ispunjava šum vode. Komarci su mi ostali vjerni i zuje mi oko glave kao elektroni oko atomske jezgre. Osjećam strujanje hladnog zraka sa ledenog sloja stijene ispred mene. Ako želim vidjeti nebo, moram glavu zabaciti unazad koliko god mogu: plava nazubljena traka. Cipele mi šljapkaju po zelenilu, kroz tresetnu mahovinu i polarne vrbe. Stižem do vode, saginjem se i pijem dvije čaše zaredom. Toliko je plitka da je možemo preći u cipelama. Nemirno pretražujemo drugu stranu kako bismo našli mjesto za što lakši uspon uza stijenu. Hodam za Arneom vjerujući da će on znati što je najbolje. Preko ledenjaka? No on se prestaje širiti kod neke vrste okomitog amfiteatra od kamenja.

S druge strane potočića počinjem osjećati kako sve dublje tonem u mahovinu. A mahovina nestaje i zamjenjuje ju crno blato. Sa svih strana me opkoljuju patuljaste vrbe koje mi dopiru do pasa. Arne se već penje. Kako je stigao do tamo? Cipele mi se pune blatom. Moram sve više dizati noge da bih se kretao. U vodi sam već do koljena. Osjećam vlagu na stražnjici. Pa što ću sad? Fotoaparati i torbicu s kartama što mi vise o vratu dižem u zrak kako bi ostali suhi, ali moram ih ispustiti jer mi obje ruke trebaju za održavanje ravnoteže. Moram koračati sve brže, dizati ih sve više. Kad na sekundu zastanem, tonem deset centimetara dublje u treset. I gornji dio tijela mi je mokr, ali od znoja. Komarci mi slijeću na lice, ulijeću u oči. Uspuhana usta uvlače ih u sebe, osjećam ih na jeziku, na resici u grlu. Ne vičem, jer nitko mi ne može pomoći. Već potpuno očajan bacam se po-trbuške preko šikare od vrba. Savijaju se poda mnom i tako čine mrežu koja me štiti. Polagano izvlačim lijevu nogu, uspijevam njome stati na tri svinute vrbe, oslobađam i desnu nogu i uspravljam se.

Kad se konačno dočepam suhog tla, vidim kako mi iz naprtnjače, vjetrovke i hlaća curi voda na sve strane. Je li Arne nešto primijetio? Mislim da nije. Slučajno ili iz iskustva, hodao je tamo gdje sloj treseta nije tako debeo, odnosno gdje podzemni led nije tako dubok. Nema pojma o tome kakve sam nedaće morao svladati. U izduženoj cik-cak liniji penjem se prema vrhu, hodajući postrance uz padinu.

Ledenjak huči kao da se u ogromnoj dvorani neprestano prelijeva voda iz stotinu kada. Boja leda je mutno prljava poput mjesecima neoprane plahte. Na nekim je mjestima prekriven tako debelim slojem prašine i krupnog pijeska da se bjelina ne može ni nazreti. Pod nogama mi krhotine škrljevca krckaju poput stakla.

Nakon svakog spuštanja uspon je pravo olakšanje. Penjanje nije polagano padanje, za razliku od spuštanja. Na trenutke, nasred strmine, duboko udahneš, zastaneš i kad pogledaš dolje, slediš se od straha.

Najradije bih se vratio, ali odmah pomišljam da je povratak jednako opasan kao i nastavak pa nastavljam naprijed.

34

Još mi nije jasno da sam se uspio popeti, nisam pao, gotovo da se nisam ni poskliznuo. Arne mi je dao cigaretu. Moje su mokre. Sjedimo na izbočenoj stijeni kao na kakvoj klupi, ravno iznad ledenjaka. Arne nije uopće reagirao na to što sam mokr, zacijelo je primijetio da mi te moje nedaće jako teško padaju.

Izuvam cipele, okrećem ih da se iz njih ocijedi voda.

Kažem:

– Čudno je pomisliti da od tih milijardi stvari koje su se dogodile ili će se dogoditi na Zemlji, nakon nekog vremena neće ostati ni traga.

On:

– Ali jednako bi bilo čudno pomisliti da negdje o svemu postoji nekakva administracija.

Ja:

– U takvoj administraciji trebalo bi pisati sve što se iz sekunde u sekundu događa na svijetu: val koji se razbija o stijenu, kapljice kiše koje padaju, sve što tri milijarde ljudi čini i misli, svaki cvijet koji propupa i uvene, s mjerama, geografskom dužinom, geografskom širinom, bojom i težinom.

On:

– Zašto samo u našem svijetu? Trebalo bi zapisati i točnu povijest cijeloga svemira. Takva administracija i sama bi postala svemir, preslika našega svemira.

Ja:

– Dva svemira, ali ni to još ne bi bilo dovoljno. I povijest administracije bi trebalo zapisati, što bi činilo treći svemir. I tako dalje. Beskonačno mnogo svemira, a ništa se njima ne bi postiglo, nijedna zagonетка se ne bi riješila.

– Da. Wittgenstein je rekao: činjenice pripadaju sve samo u zadatak, ne u rješenje. Nije mistično kakav je svijet, već to da on jest.

– Hej! Zar si i ti čitao Wittgensteina?

– Njega će se sve više čitati. Jesi li znao da je godinama živio u Norveškoj?

Stavlja svoj dnevnik na koljena i nešto crta. Gledam mu preko ramena. On crta kao što drugi pišu. Zapisuje što vidi, bez riječi. Kako sam mu samo zavidan!

S vremenom će mi još i uspjeti naučiti kako se popeti uza stijenu ili kako preći rijeku, ali ne i crtati. Od najranijeg djetinjstva trudio sam se koliko sam mogao i nikada nije ispalo ništa od toga. Neopisiv je moj prezir prema teorijama nekih psihologa o naivnom kreativnom nagonu maloga djeteta koje, prema njihovu mišljenju, crta auto s kvadratnim kotačima zato što živi u *svom posebnom svijetu*!

Ja sam oduvijek živio u svijetu koji je postojao prije nego što sam ja nastao, i ne sjećam se da sam mislio kako automobili imaju kvadratne kotače, pa čak ni kad sam imao pet godina i tako ih crtao.

S pet godina sam vrlo dobro znao da se moji crteži ne mogu usporediti s fotografijama u novinama i nakon što bih se satima trudio nešto načrčkati, poderao bih papir i briznuo u plač.

Doista, ako se pravo uzme, nisam posebno obdaren kvalitetama koje bi mi koristile u geologiji. Zaboravljiv. Nespretn, neuvježban. Izgubim se čak i u poznatoj okolini. Nečitkoga rukopisa, bez smisla za crtanje.

Koja tragedija! Sve to radim samo zato što tako rado želim, a ne zato što mi ide. Jedino što imam je izdržljivost. A imam i dara za učenje, zbog čega sam sve ispite položio brzo i s vrlo dobrim uspjehom.

Arne ima bolje preduvjete za uspjeh, a ni on si ne želi ništa priuštiti, iz straha da neće uspjeti doći do važnih znanstvenih postignuća. Moram pripaziti da me ne zarazi svojim defetizmom. Imam bolji kompas i dokazat ću da se znam njime koristiti.

Da ne sjedim besposlen, razvezujem vezice svoje naprtnjače. Voda se i dalje cijedi iz platna, barem ono što ne upija vreća za spavanje čija žuta boja prelazi u crnosmeđu.

Bilježnica mi je mokra. Otvaram je i oprezno mašem tako da se razdvajaju listovi u nadi da će se tako brže osušiti, dok olovkom koju držim u desnoj ruci lupkam po zubima.

O pisanju nema govora. Olovka ne ostavlja nikakav trag na mokrom papiru. Da pritisnem jače, samo bih razderao papir.

Ovaj klanac je daleko najimpresivniji fenomen koji sam dosad vidio, a ja ne mogu o njemu ništa zapisati. Što da radim? Ne preostaje mi ništa drugo nego napraviti nekoliko fotografija.

Otvaram futrolu fotoaparata, prisanjam aparat uz oko, okidam. Naravno, jedna fotografija nije dovoljna. Povlačim ručicu kotačića kako bih namotao film. Ne miče se! Zacijelo je voda ušla unutra i namočila želatinu pa je sad film postao ljepljiv. Potpuno sam bespomoćan. Ne mogu otvoriti aparat jer će mi tako propasti cijeli film. Ovdje je dvadeset i četiri sata dnevno nemoguće naći mračno mjesto, a ako ne otvorim aparat, nikad se više neće osušiti.

Arne je završio svoj crtež, zatvara bilježnicu, snima fotografiju, odmahuje glavom.

– *Perhaps...*

Vraćam aparat u futrolu s osjećajem da to moram učiniti što je neprijetnije moguće. Potom vadim karte iz torbice, i one su mokre. Prostirem ih na toplu zemlju i proučavam rutu kojom ćemo ići dalje.

Teren na koji smo stigli na neki je čudnovat način brdovit, bolje bi bilo reći da je grbav. Poput predjela s dinama preslikanog u hrpe pijeska, ilovače i kamenja s vrlo malo vegetacije. Deset kilometara južnije nalazi se jezero kraj kojega smo odlučili podići šator. Na karti izgleda kao da nema većih prepreka pa se do tamo može doći gotovo ravnom crtom.

Uzimam kompas i određujem kojim pravcem trebamo ići prema jugozapadu.

Arne gleda u svoju kartu i ustaje.

– Tamo!

Pokazuje u smjeru okomitom na onaj koji sam upravo odredio.

– Ma daj! Tamo!

Sad ja pokazujem svoj smjer. U lijevoj ruci držim kompas u vodoravnom položaju. Nema nikakve sumnje, smjer je ispravan.

Arneu se na licu pojavljuje izraz kao da jedva svladava smijeh, i na otrcanoj uzici izvlači iz džepa na prsima svoj plastični izviđački kompas. Pruža mi ga kao da je riječ o pločici čokolade, ali ja ne želim pogledati. Saginjem se, podižem naprtnjaču i krećem, i dalje držeći rasklopljeni kompas na lijevom dlanu. Siguran sam da ne griješim! Arne će već poći za mnom kad shvati da je u krivu.

Tlo je suho, glatko i gotovo bez ikakve vegetacije. Kosine nisu strme, hodam velikim koracima. Nakon nekoliko sati barem će mi se posušiti odjeća. Ako potraje sunce, uspjeh ću i osušiti karte. Na prvom odmoru svoj ću dnevnik postaviti da stoji uspravno i otvoriti korice pod devedeset stupnjeva, oprezno ću razdvojiti stranice tako da između njih prolazi zrak. Onda će se valjda osušiti.

Više ne obraćam pažnju na okolinu, već svoje jednostavne misli usmjeravam na problem kako još osušiti i fotoaparatus. Da barem jednom ovdje padne noć! Onda bih, s glavom naprijed, upuzao u vreću za spavanje s fotoaparatom pa bih ga mogao otvoriti bez opasnosti da se osvijetli film i iznutra dobro obrisati čistom maramicom. Imam li je još uopće?

Ali ovdje neće pasti noć. Evo što znači biti osuđen na život bez mraka! Ali mogu provjeriti je li dovoljno mračno u vreći za spavanje ako Arne preko moje prebaci i svoju vreću. Gdje je on?

Okrećem se, ali nigdje ga ne vidim. Je li moguće da još uvijek ne zna na koju stranu treba poći?

I samome mi se to čini vrlo djetinjastim, ali činjenica da se i Arne jednom prevario ulijeva mi više odlučnosti nego što sam odavno u sebi osjetio.

– Arne! Ovamo! Vičem. *Na nizozemskom!*

Već tjednima nisam progovorio nijednu nizozemsku riječ.

Penjem se na brežuljak, ali nigdje ne vidim Arnea. Spuštam se s druge strane.

Prelaženje brežuljaka lako može dovesti do promjene smjera kretanja. Kako sam sa svih strana okružen brdima, u hodu se neprestano mijenja rub moga obzora. Nema čvrstih točaka u prostoru po kojima bih se mogao orijentirati. Samo veće stijene. Ali njih je previše da bi se čovjek mogao snaći. Stoga zastajem i ponovno vadim kompas.

Ovo je čudno! Kut koji igla kompasa pokazuje prema smjeru koji sam utvrdio na karti, točno je devedeset stupnjeva manji nego prije. Drugim riječima, ako je kut koji sad vidim na kompasu ispravan, ipak je Arne imao pravo i ja sam taj koji je krenuo u pogrešnom smjeru.

To, naravno, nije moguće. Vjerojatno je i u kompas prodrila voda pa se igla više ne okreće kako treba. Nekoliko puta brzo potegnem ručicu kojom se igla podiže sa šiljka. Okrećem kompas prema suncu, ali pod staklom ne nazirem nikakav trag vode. Malo ga protresem, za svaki slučaj. Potom ga opet stavljam na lijevi dlan i namještam sve dok mi libela ne pokaže vodoravan položaj.

Igla uporno pokazuje devedeset stupnjeva razlike od kuta pod kojim sam bio krenuo. Kako sam glup. Očito sam se zabunio. Pogrešno očitao

kompas kad sam tako samouvjereno Arneu rekao kamo trebamo poći. Isuse Bože! Buljim u staklo kompasa i od šoka mi pogled klizne na zrcalo. Lice mi je u potpunom skladu s onime kako se osjećam: poluotvorena usta, prostor između usana puni se sve većim strahom. Upali obrasi obrasli tankom bradom kao kod upravo zazvanoga Božjeg sina, oči širom otvorene, lijevi kapak natečen od ujeda komaraca, desna strana čela prekrivena stvrdnutom krvavom krastom.

Stojim usred okrugle nizine okružen brežuljcima. Najmanje što mogu učiniti je da se popnem na neki od njih. Koji je najviši? Penjem se trčećim korakom.

Odozgo sa svih strana vidim samo druge brežuljke. Sada više nemam pojma odakle sam došao.

– Arne! Vičem.

Vičem „Arne“ na sve strane svijeta, ali čak ni jeka mi ne odgovara.

Nema nikakve koristi od toga što ovdje stojim i vičem. Svaki čas se može pojaviti iza nekog brda pa će me vidjeti. Za svaki slučaj još ću se jednom dobro orijentirati.

Izvlačim svoju mokru kartu. Ovdje su, srećom, tri stijene velike kao sanduci za klavir. Uglate gromade, bijele kao snijeg, ponegdje gubave od crnih lišajeva. Izgleda kao da su sve tri nekoć bile jedna stijena koja se sad raspala. Dopiru mi do ramena. S gornje strane su prilično ravne.

Ne mogu reći da kartu stavljam na stijenu, prije bi se reklo da je lijepim. Da vidimo što sad kaže kompas. Opet ga izvlačim iz futrole, polažem ga pokraj karte, saginjem se, tražim dva kamenčića, stavljam ih pod kompas i čekam da se mjehurić u libeli smiri u sredini.

Stijena je tako visoka da kompas moram očitati u okomito postavljenom zrcalu.

Kut je isti kao malo prije: devedeset stupnjeva razlike od smjera kojim sam trebao poći. Moj kompas je odličan, a ja sam idiot. Još mi ne ide u glavu. Prije nego što donesem odluku, postaviti ću kartu točno u položaj sjever-jug. Pažljivo povlačim mokr papir na jednom uglu – ionako je već prilično istrošen od uporabe, a sada kad je još i mokr mogao bi se svaki čas poderati. Karta se odvaja bez problema. Namještam je ponovno, ali preklapa se na uglu. Ispravljam je i pritom rukavom dotičem kompas.

Kompas je nestao.

S noktom lijevog palca među zubima budim se iz nesvijesti, kao da sam dobio udarac u glavu. Kružim oko stijena i pokušavam dokučiti gdje je razmak između njih najširi. Saginjem se kod svakog procjepa da vidim gdje je pao kompas, ali nigdje ga ne vidim.

Očajnički se pokušavam popeti na stijene – moje koljeno! moje koljeno! Nigdje ne nalazim uporište. Da dovučem neki kamen, kao stepenicu? Ali svaki kamen koji je dovoljno velik da bi za to poslužio, pretežak je da bi ga čovjek ponio. Uzimam zalet, bacam se na najnižu stijenu. Hvatam se rukama. Prstima uspijevam dohvatiti stražnju stranu, podižem se. Što se mene tiče, može se i odroniti dok ovako visim na njoj. Oh! Neka me i zdrobi! Naravno, smiješno je nadati se, teška je barem tri tone. Uporno dižem lijevu nogu tražeći uporište za vrh cipele, ali ona neprestano klizi naniže. Okrećem se i vrištim, zamahujući nogom. Neshvatljivim slučajem nekako se zaustavlja gore na stijeni. Sada se mogu lako popeti. Ustajem. Gledam na sve strane neću li opaziti Arnea. Dva, tri puta viknem njegovo ime. Potom sjedam i virim u procjepe među stijenama. Ne vidim ništa osim mraka. Onda ću baciti upaljenu šibicu. Moje šibice su sasvim mokre. Rezervne šibice su u Arneovoj naprtnjači, kod sebe nemam ništa osim te jedne kutije.

U nadi da ću možda kompas moći napipati, guram ruku u procjep. Toliko je uzak da moram zavrnuti rukave ne bih li uspio zavući ruku, a to još i gadno boli. Sva tri procjepa opipavam temeljito, pun nade, ne, *želeći* iz sveg srca da kompas nije propao na dno, nego da je zapeo na pola puta.

Ništa.

Da mi je neki štap, ili neka grana, pa da tako pokušam... Ah, komarci, pustite me bar jedanput na miru!

Miljama daleko ne može se naći grana dulja od pedeset centimetara. Užas pomislim kako bih mogao poduzeti mali izlet u potrazi za granom, u neku dolinu, dovoljno zaštićenu da u njoj rastu prave breze ili smreke. Ali, kao prvo, ne znam gdje bih u blizini našao takvu dolinu, a kao drugo, ne mogu na karti označiti mjesto na kojem se nalazim, jer jednostavno ne znam točno gdje sam.

Izgubljeni kompas nikada ne bih mogao naći bez kompasa.

A što onda?

Spuštam se sa stijene, gledam u naprtnjaču iako znam da tamo neću naći ništa što bi mi moglo koristiti. Ipak izvlačim ribarsku mrežu. Na oba kraja vise dugački konopci. Za jedan od njih vežem kamen veličine šake i spuštam konopac u procjep kao sidro.

Tako provjeravam sve procjepe, ali ne nalazim ništa osim crnog humusa.

Trebala bi mi neka grana, ali nemam je. Koliko je sati? Dvadeset do sedam. Ako je Arne bio tako siguran u smjer kojim trebamo krenuti, onda valjda zna i da sam ja otišao u pogrešnom smjeru. Sigurno mu je jasno da sam se zabunio u najboljoj namjeri. Zašto me ne traži?

– Arne! vičem. Zovem ga još tripud zaredom. Zašto me već davno nije našao?

Pokušavam povećalom zapaliti cigaretu, ali postalo je previše maglovito, a ni sunce nema dovoljno snage. Osim toga, cigarete su vlažne.

Dok spremam cigarete u lijevi džep, sjetim se da bih u desnom trebao imati mjernu traku.

Izvlačim je. Dugačka je dva metra. Lijepa, čelična mjerna traka. Kad je pustim, sama pojuri natrag u kućište. Sasvim lagano. Pokušavam nju me kopkati po procjepima. Svaki čas nailazi na otpor i osjećam kako se preklapa. Pokušavam je ispraviti tako da njome udaram kao bičem, valovitim pokretom, ali toliko je osjetljiva da se pri najmanjem otporu opet preklapa. Naravno da stijena nije rascijepljena u ravne plohe. Koliko god bio oprezan, traka uvijek zapne pa se preklopi. U želucu mi se javlja osjećaj da moram povratiti. Prokletstvo! K vragu! S nosom prislonjenim o zemlju šakom udaram o stijene. Tako provjeravam sva tri procjeka: ustajem, odlazim do sljedećeg procjeka, spuštam se na koljeno s ispruženom desnom nogom, au, au, liježem na trbuh, s nosom do procjeka iz kojeg izlazi smrad trulih gljiva. Guram unutra mjernu traku. Čak provjeravan pomaže li što kad nasilu gurnem kompletna dva metra čelika, bez obzira na to koliko se svijao. Možda ću tako slučajno gurnuti kompas koji će se pomaknuti, pojaviti će mi se pred očima...

Ništa ne pomaže.

Okrećem se na leđa, sve dok se ne naslonim na jednu od stijena. Izvlačim mjernu traku iz kućišta i puštam je da se sjuri natrag uz prodorni fijuk. Koliko je sada sati? Pogledam na sat. Dvadeset do sedam. Toliko je bilo i kad sam posljednji put pogledao na sat. Znači da je stao. Napio se vode. Što drugo? Bilo bi čudo da nije tako. Kad sam prije sedam godina krenuo na fakultet, dobio sam ga od majke na dar. Za nekoga poput mene, rekao sam tada, voodootporni sat bio bi puno praktičniji.

– Ma daj, Alfrede! Zašto si tako neljubazan? A tako sam se potrudila! Učinio mi se jako lijep. Voodootporni satovi su svi strašno debeli. Nije li ovaj puno elegantniji? Najtanji muški sat na svijetu, samo dva milimetra. Nije li to pravo čudo?

Pravo čudo, ali više ne radi.

Otvaram ga džepnim nožićem. Ništa se ne vidi, ni kapljica. Pušem unutra, što zacijelo nije najbolje za njega, ali što drugo da radim. Na koncu ga navijam dokle god mogu, protresem ga i stavljam na uho. Čujem kucanje. Namještam ga, po slobodnoj procjeni, na sedam.

U sedam i petnaest više ne kuca.

Sedam i petnaest. Ako je, uostalom, stvarno sedam i petnaest. Moglo bi biti i puno kasnije. Kako bilo da bilo, ovdje sam već najmanje sat i pol, a Arne me još uvijek nije našao.

Kad sam konačno odlučio da neću više ovdje čekati da me Arne možda pronađe, karta se već bila prilično osušila. Sklapam ju i guram u torbicu. Onda još jednom obidem stijene dobro gledajući da nisam negdje nešto ostavio i da se ipak možda negdje ne vidi neki trag moga kompasa.

Ništa. Adieu. Kožna futrola na mom remenu, koja još uvijek izgleda pre-više nova, zjapi prazna. Lijevom rukom je neprestano zatvaram i otvaram.

Najvjerojatnije je, ako se sve uzme u obzir, da se Arne vratio do klanca kad me nije mogao naći i da tamo čeka da se pojavim.

Ali kako ću doći do klanca? Još jednom obilazim tri stijene nastojeći odrediti smjer iz kojega sam došao. Ili obraćam više pozornosti na procjepe, u nadi da ću ipak negdje slučajno primijetiti kompas?

Naizmjenice pogledavam stijene i obzor. Valoviti predio na sve strane, ni drveta ni grma, što znači ni drveta ni grma koji bih mogao prepoznati. U daljini, iznad ruba obzora, vidim još samo piramidu planine Vuorje. Tamo smo bili u svakom slučaju, premda je otada prošlo već puno vremena. Od tamo smo došli. Ako krenem u tom smjeru, možda ću nekako naići na klanac. U svakom slučaju, tu planinu mogu *vidjeti*, do tamo mogu doći bez kompasa. Čak i bez karte.

35

Moj sat pokazuje pola devet i više ne radi. Nemam pojma u kolikom je zaostatku. Sat? Sate? Uostalom, ni ne trebam znati. Kad se umorim, jednostavno ću leći.

Još uvijek ni traga klanacu. Da samo nađem taj ponor, mogao bih barem na karti vidjeti gdje sam otprilike.

Hladno mi je, sunce je nisko. Je li u najnižem položaju? Onda je to ponoćno sunce. Onda je ponoć. Znači da je sunce na sjeveru.

Sjedam, rasklapam kartu i polažem je s gornjom stranom prema suncu. Možda je to sjever. Gledam okolo i pokušavam sliku s karte prepoznati na krajoliku. Gledam kartu i trudim se pronaći brežuljke. Naravno da mi to ne uspijeva. To je nemoguće na karti tako malog mjerila: 1 : 100.000. Osim toga, sunce možda još nije točno na sjeveru. Da mi sat nije stao i da radi kako treba, ne bi mi trebao kompas, barem dok sija sunce, barem ako znam koliko je u ljetnom vremenu... Ako...

Što se žalim? Dok god mogu vidjeti planinu Vuorje, nisam potpuno zalutao. Bilo bi mi draže da nađem klanac, gdje me čeka Arne. Ispričat ću mu se sto puta zbog svoje tvrdoglavosti koja nas je toliko zadržala. Arne, možeš li me razumjeti? Naravno da mogu.

Može li to doista?

Sada kad sam potpuno sam, osjećam se, ako to smijem reći, puno opuštenije. Kao da sam neprestano bio pod nadzorom. Kao da sam cijelo vrijeme na sebi osjećao prezrive poglede, poglede mozgova koji su mi zlonamjerno savjetovali ambiciozne planove u koje sami nisu vjerovali. Kao da mi je njihova prisutnost priječila da se u potpunosti usredotočim na svoj cilj: pronalaženje meteorskih kratera, skupljanje meteorita.

Sada kad sam sâm, mogu se opet bez ikakve zadržke uvjeravati da će moji naponi biti nagrađeni fantastičnim otkrićem. Sva moja ostala opažanja su običan rutinski posao, mogao je to obaviti tko god. Sve što postoji na svijetu jednom će biti istraženo, samo ako dovoljno dugo čekamo. Ako se *ja* tome posvetim, to je samo zato da bih otkrio nešto veličanstveno.

Veličanstveno?

Nešto mi je sinulo. Jesam li dovoljno podrobno proučio Mikkelsenove zračne snimke?

Možda se moglo vidjeti nešto što je njemu privuklo pozornost, a meni nije. To je razlog zašto su se odvojili! Zato su bez pozdrava otišli u suprotnom smjeru od Arnea i mene! Moguće je čak da mi Mikkelsen nije dao da pogledam sve snimke. Najvažnije je zadržao kod sebe.

Kamo su otišli? Natrag, u smjeru planine Vuorje!

Nije li to što ja sad slučajno također idem tamo sretan sklop okolnosti?

Moja vidovitost ide još dalje. Nitko neće moći ustvrditi da sam se namjerno zabunio kad sam očitavao kompas i da sam se smišljeno otarasio Arnea, no u međuvremenu se moja pogreška pokazala kao dobar potez.

Izvršno mi je poslužila! Zato što mi je itekako u interesu otići prema planini Vuorje. Jer hoću provjeriti što to Mikkelsen tamo radi. Cijelo sam vrijeme htio poći za Mikkelsenom. Može li se zamisliti išta groznije od toga da Mikkelsen nađe ono što ja tražim?

U podnožju padine kojom silazim pruža se zelena, močvarna ravnica kroz koju se polagano provlači rječica što se grana u tri potočića. Sasvim pouzdano znam da ovdje još nisam bio. Ne shvaćam kako je moguće da još nisam naišao na klanac. No ipak idem u dobrom smjeru: planina Vuorje ravno je ispred mene.

Nummedalova radna soba. Nazočni: Nummedal i student Mikkelsen.

Nummedal: – Ne zaboravi da ćeš imati uljeza sa sobom. Ovdje su ti zračne snimke. Dobro pazi da ih ne vidi. Ako se to slučajno dogodi, pobrini se da ga se riješiš. U svakom slučaju, moraš ga zavarati. Ovdje, kod planine Vuorje (Nummedal se naginje nad zračnu snimku sa svojim ogromnim povećalom i pokazuje nešto vrškom olovke), tu je jedna vrlo zanimljiva rupa. Na tom se mjestu moglo dogoditi nešto vrlo neobično. Nešto od posebne znanstvene važnosti, Mikkelsene! Poslušaj moj savjet, Mikkelsene!

– Svakako, profesore.

– Nemoj se predugo zadržavati blizu planine Vuorje da ne pobudiš sumnju. Idi dalje još dva, tri dana s Arneom i tim Nizozemcem, pa se onda vrati.

Poslušni Mikkelsen! Zbrisao je kad sam otkrio da ima zračne snimke za kojima sam uzalud trčao!

No neće mu to proći samo tako!

Sjedam uz vodu i gledam na kartu. Iako ne znam točno gdje se nalazim, planina nije više od četiri kilometra odavde. Četiri kilometra zračne linije. To bi na ovom terenu moglo potrajati dobrih pet sati, računajući i počinke.

Sunce i dalje sja, ali više gotovo da i ne grije. Zubi mi cvokoću i neprestano se ježim, kao da mi se koža iz petnih žila trudi držati promočenu odjeću što dalje od tijela.

Tu je nisko grmlje s krupnim, mekanim bobama što sliče na maline, samo što su malo veće i žute poput žumanjaka. Otkidam jednu i stavljam je u usta. Puna je sitnih koštica, bljutava, kiselkasta kao mlaćenica. Pitam se jesu li nezrele ili su uvijek takvog okusa?

Ovdje se u svakom slučaju ne može naći hrane u izobilju. Uostalom, jesam li ikada bio sâm bez hrane u nekoj nizozemskoj šumi? Kako bih se tamo prehranio? Žirovi bukve i hrasta nisu jestivi. Borovnice, kupine, gljive, to je sve što znam.

Grabim jedan od dva promočena paketa *knäckebröda* iz naprtnjače. Papir je dijelom razderan. Iznimno zdravi krekeri, mirišljavi i hrskavi, s preporukama gospode doktora, također i protiv anemičnosti, pretvorili su se u smeđu žitku masu što se probija kroz poderotinu.

Hrana će s vremenom postati najveći problem, ponovno pomišljam dok prstima jedem *knäckebröd* poput kuhara koji oblizuje tavu. Polovicu smjese stavljam u najlonsku vrećicu i spremam natrag u naprtnjaču. Da sam barem prije stavio hranu u vrećice! Sve sam morao staviti u najlon vrećice, kako bih spriječio bilo kakvo prodiranje vode, ali nisam, jer ni Arne, Qvigstad i Mikkelsen nisu to učinili.

Potom uzimam tubu meda i istiskujem je ravno u usta. Tako i astronauti jedu iz tube: moraju hranu štrcati u sebe jer ne pada sama. Astronauti! Kakvo zanimanje, putovati svemirom zatvoren u raketi! A ja slobodno hodam po ovom beskraju! Ja sam u svemiru! Ja! A ne oni!

Mogu raditi što hoću. Pišati gdje hoću. Srati gdje hoću. Derati se koliko hoću. Nitko to neće nikada doznati, ako nikome ne kažem. Neka riđa ptica muljača slijeće na dva metra od mene i paradira među suhoperkama sa svojim navije izvijenim kljunom.

Nevidljive ruke prostiru preko neba valoviti vuneni pokrivač ružičaste boje. Mene ne pokrivaju, čak mi je još hladnije pa zato opet ustajem.

Bez ikakvih problema prelazim tri potočića, penjem se na brijeg i već gotovo na vrhu, tražim donekle ravan komad tla gdje sjedam.

Svu svoju imovinu rasprostirem oko sebe: vreću za spavanje, iz koje bih mogao iscijediti kante vode, ali ne činim to iz straha da se perina nepovratno ne stisne u tvrde grude. Namočeni *knäckebröd*; šest tuba meda; cigarete, mokre. Šibice, također mokre. Bilježnicu, mokru. Paket soli, mokr, tvrd k'o kamen. Ribarsku mrežu.

Kao da punim kantu za smeće, sve opet vraćam u naprtnjaču. Na koncu se umatam u svoju najlonsku kabanicu i liježem s mokrom naprtnjačom pod glavom, leđima okrenut suncu. Sad sam stvarno umoran i sve mi je hladnije. Otkuda mome tijelu toplina od koje će ispariti sva ova voda? Iz pola paketa *knäckebröda* i tube meda?

Moram pokušati uloviti neku ribu. Možda i dvije. Koliko bih ih, da imam sreće, mogao uhvatiti tom mrežom? Sto? Tako sam umoran da sad možda stvarno zaspim. Ali komarcima još ni izdaleka nije dojadilo moje lice. Sada nema Arnea, od čijeg hrkanja nisam mogao spavati, a ipak ne

mogu usnuti?! Još se jednom uspravljam, mažem lice i ruke uljem protiv komaraca, opet liježem. Padam.

Jesam li pao u san?

Sunce je sada posve drugdje, ukoso mi sja u čelo. Noge su mi tako ukočene da se teškom mukom ispetljavam iz kabanice. Sve što je mokro postavljam oko sebe na sunce. Šibice polažem uredno jednu do druge na ravan kamen koji je već topao. Kutiju, koja se raspala jer se ljepilo razmočilo, ipak pažljivo stavljam da se osuši, stranice s kresivom su mi prijeko potrebne.

Sada treba čekati. Najradije bih opet zaspao. Ali toliko sam gladan da jedem preostalu polovicu *knäckebröda* iz paketa. Nakon što sam popio vode, opet liježem. Sklapam oči. U svijetlom ljetnom odijelu šećem uskim pristaništem, s obje strane je voda. Očito sam negdje gdje nitko drugi nema pristupa. Uz pristanište su vezani veliki brodovi, potpuno zahrđali, jer ih nikada nisu obojali. Kao da hodam nekom uličicom omeđenom brodovima umjesto kućama. Na kraju pristaništa vode stepenice naniže. Hodam između zahrđalih brodova i silazim stepenicama, dolje će valjda biti neki pisoar. Otvaram dvojna dvokrilna vrata. Nema pisoara. Nalazim se u koncertnoj dvorani. Orkestar samo što nije počeo svirati. Dvorana je dupkom puna ljudi koji frenetično plješću. Nema slobodnog mjesta. Ne, ipak ima jedno: moje, u sredini reda, usred dvorane. Spotičem se preko nogu neprestano mrmljajući isprike i kroz redove stolica provlačim se prema svojem mjestu. Tek sada primjećujem da publiku čine samo stariji ljudi, od pedeset, šezdeset godina. Muškarci su u smokinzima, a žene u večernjim haljinama, što će reći da su praktički gole. Bijelo meso, debele ruke i plave vene. Sve žene imaju iste haljine, s otvorenim leđima i izrezom do pupka, a i sa strana su velike, nepravilno oblikovane rupe kroz koje se vidi samo bijela koža. Iste haljine? Ne samo to. Iste žene. Ne sliče ni na koga tko mi je poznat.

Sjedam i svjetla se gase. Dirigent podiže svoj štapić i orkestar, koji se sastoji samo od duhača, odmah gromoglasno zasvira. Među glazbenicima sjedi jedna djevojka. Vidim je tako jasno kao da orkestar gledam na skupnoj fotografiji, a nju promatram povećalom. Svira činele, premda sjedi pokraj flautista. Na svakoj ruci ima golemu bakrenu činelu, spremna je da udari jednom o drugu. Duga, plava kosa s razdjeljkom po sredini visi joj uz obraze. Svaki put kad udari činelama, zrak potisnut između dva bakrena tanjura podigne joj kosu s obje strane glave.

Izgleda kao da joj glava ima krila. Oči su joj neprestano uprte u moje. Odjednom duhači prestaju sa svirkom. Još samo flautist svira. Znam da je djevojka njegovo vlasništvo. Ona to potvrđuje zaglušujućim praskom činela koji me budi.

Oči lako otvaram, ali one su jedino što na meni nije ukočeno. Teškom mukom napokon uspijevam sjesti. Sat mi ne kuca, pa ni kada ga protresem. Uništen je. Zamišljam kako hrđa poput stanica raka nagriza mehanizam i kako se čelik mrvu u smeđi prah.

Munja iscrtava tanku pukotinu na nebu sivom poput nogostupa. Poslije četiri sekunde začujem grom. Pokraj planine Vuorje sigurno već pljušti, nad njom se pojavila duga, kao da se na planinskom vrhu odvija neki sveti ritual. Još nikada nisam vidio dugu tako žarkih boja. Kao da više nisam na zemlji, već pod opnom mjehura od sapunice. Cilj mi je označen aureolom. Nadljudskim naporima nekako ustajem, raskopčavam hlače i usmjeravam mlaz prema sredini luka. Odjekuje još jedan grom.

Preda mnom leži moja imovina. Kilometrima daleko nema ljudskoga oka koje to može vidjeti: sedamnaest šibica koje sam stavio sušiti na ravan kamen sada je suho. Rastvoren omot kutije, četiri ugla: plavi, crni, žuti sa crvenim, crni. Suho. Sedamnaest cigareta. Smeđi talog uvukao se u njihove bijele kute, ali i one su suhe. Karte (suhe). Bilježnica, suha. Vreća za spavanje...?

Protresam je na sve strane, pokušavam usitniti grudice koje su se uvukle u labuđe paperje. Još je previše vlažna. Provjeravam nije li se nekim čudom osušio i slijepljeni film u fotoaparatu: nije.

Istiskujem pola tube meda u usta, pijem vodu i pušim cigaretu. Nadolaze kratki naleti vjetra i komarci zuje glasnije, ali još nije počelo kišiti, iako se nebo potpuno smračilo, osim malog komadića plavetnila iznad moje glave. Da bar mogu na karti pronaći gdje se nalazim, onda bih na temelju položaja planine Vuori znao kako postaviti kartu, onda bih pomoću sunca mogao odrediti koliko je sati. Što imam naposljetku od sve te svoje pameti? Ali čemu uopće moram znati koliko je sati?

Pažljivo i temeljito skupljam sve što imam i spremam na što sigurnija mjesta (šibice, umotane u komad najlona, u džep na grudima, tako će se zadnje smočiti ako opet utonem u kakvu močvaru.

Nakon što sam presložio i napunio naprtnjaču, još jednom dobro gledam naokolo. Ne, nisam ostavio nikakav trag. Nitko živ ne bi mogao otkriti da sam ikada bio ovdje. No je li to pametno? Kidam list iz bilježnice i pišem:

I am on my way to Vuorje. Alfred.

Papir dvaput presavijam i stavljam ga na jedan velik kamen. A na njega stavljam mali kamen.

Vuorje ima tri padine: jednu prema jugu, jednu prema sjeverozapadu i jednu prema sjeveroistoku.

Prilazim planini s juga, ali neću se moći popeti uz južnu padinu, ta je najstrmija.

Ako je vjerovati karti, uspon sa sjeverozapada predstavljat će mi najmanje poteškoća.

Teren kojim hodam neprestano se uspinje. Kiša me je sustigla, a možda sam joj i ja došao ususret. Krupne kapi, zapravo zrna tuče što su se u posljednjem trenutku otopila, padaju na najlon moje kabanice i skupljaju se u mlazove koji mi se niz nogavice cijede u cipele. Papirić koji sam ostavio na velikom kamenu sada kisne, raspada se, nestaje u ništa.

Moje misli postaju jednolične kao kiša i kao bol koju posvuda osjećam. Strah da je Mikkelsen možda na tragu važnoga otkrića, neprekidno me muči kao kakav čir.

No i uz taj strah, katkad se prenem i pomislim: Magarče! Tko zna koliko minuta sada nisi pozorno gledao pred sebe ne leži li ti pred nogama neki meteorit!

Okrugle rupe u kojima nema ničega do vode nije više moguće naći na ovim visinama, kao ni jezera.

Sada mogu vidjeti cijelu južnu stranu planine. Potpuno je okomita, plavocrna i mjestimično izbrazdana izduženim trakama vječnoga snijega. Bujice svijetloga šljunka spuštaju se sa strme stijene u podnožje poput krakova koji se šire u divovske prijanjaljke. Držim se izvan njihova domašaja. Napredujem polako, ali sigurno. Čak i oblaci popuštaju pred mojom upornošću pa se povlače. Sunce boji krajolik u hrđavo crvenu boju.

Uvjeravam se da slijedim izohipsu od 720 metara. U svakom slučaju, planinu obilazim s lijeve strane. Obzor se stalno mijenja velikom brzinom. Napokon vidim jezero Lievnasjaurre! Vidim zavoje rijeke Obbarda-elv koja se ulijeva u nj! Još dva kilometra i vidjet ću jezero u potpunosti. Ovdje negdje moraju biti Qvigstad i Mikkelsen. Gdje je njihov zeleni šator? Svakim korakom – a kako su samo moji koraci mali! – komadić jezera koji vidim postaje veći. Leži tristo metara niže od mjesta na kojem se nalazim.

Konačno više ne trebam neprestano dizati svoju umornu glavu da bih mogao gledati uokolo.

Ali zeleni šator s dvostrukim krovom ne vidim nigdje.

Sjedam, gledam u planinu, gledam na kartu. Možda mogu uštedjeti vrijeme tako da ne idem do samog podnožja sjeverozapadne padine. Trebalo

bi, naime, što prije stići na vrh. Odatle ću imati dobar pogled na sve strane, odatle ću ugledati Qvigstada i Mikkelsena, ako su još negdje u blizini.

Hodam ukoso prema vrhu, već sam na višoj razini.

Sjeverozapadna padina je doista lagana za penjanje. Nema golih stijena. Valoviti pokrov od kamenja i pijeska, koji se nekoć valjda kao blato slio odozgo, sada je učvršćen vegetacijom i naboran kao kožica na kuhanom mlijeku.

Zagonetne brazde dijele padinu u vodoravne terase. Nekada davno te je brazde urezao led kada je dosegao ovu visinu. Tako je nastao amfiteatar za divove s nogama od preko pedeset metara. No kad stižem do najgor-nje galerije, još me čeka dug put do vrha. Kako se na njih penješ, planine postaju više.

Vegetacija je rjeđa, potpuno nestaje. Stižem na nepreglednu poljanu od okruglog kamenja, velikoga kao topovske kugle. Pri svakom koraku moram stati točno na sredinu kamena da se ne poskliznem. Svaki korak zahtjeva proračun, uz svaki pokret je prisutna pomisao da će mi noga upasti između dva, tri kamena, zaglaviti će se i ja ću se srušiti. Kost puca kao suho drvo.

Svakihi dvadeset koraka zaustavljam se i gledam okolo održavajući ravnotežu. Ne mogu sjesti, strah me je da ću se poskliznuti pri ustajanju i onda se strovaliti dolje u vrtoglavom padu, kao da me planina izbacila iz svoje utrobe, smrskan u bezobličnu hrpu mesa i kostiju.

Tu i tamo otkotrlja se neki kamen, slučajno pomaknut mojom težinom, udari niže o padinu, opet poskoči, svaki put više, sve niže nizbrdo, udarajući o drugo kamenje. Dišem još samo na usta. Tijelo mi je umotano u zavjesu s koje se cijedi znoj. Nikada nisam našao neki podroban opis za penjanje na ovakvu planinu. Kad vidiš samo dvadeset metara tla ispred sebe koje se penje ukoso i završava oštrim rubom iza kojega počinje nebo. Ali put koji moraš prevaliti do vrha svakim korakom postaje za korak du-ži. Kao da hodaš po traci za trčanje, s golemim cilindrom koji ti se okreće pod nogama. Ima li tome kraja? Svaki put se prerano razveselim da sam stigao na vrh. Možda su svi oni koji su se prije mene popeli na takvu planinu pretrpjeli toliko straha da su na kraju htjeli stvoriti dojam kako to uopće nije bilo teško. Možda su čak i zaboravili što su prošli. Nitko ne pamti što točno osjeća kad mu zubar buši zub. Ta bol je tako strašna, a tvoja bespomoćnost tolika da, čim bol prođe, zaboraviš da je ikada po-stojala. A kamoli da bi je još mogao opisati!

Opet zastajem. Hvatam zrak. Nadolazi neki oblak. Ima puno pravo. Uzdigao sam se u zemlju oblaka, ja sam uljez na njihovu području. Oblak se primiće planini, kao što su nekada davno, kad su još postojali zračni

brodovi, cepelini pristajali uz visoke tornjeve. Spušta se do mene i počinje me ovijati. Puno je rjeđi nego što bi se pomislilo. Nikakav oblak, prije neodređena količina odvojenih bijelih krpa. Duboko udišem i opet protežem noge. Tanak bijeli soj obložio je vrhove kamenja. Slana, mraz. No uspon konačno postaje manje strm i odjednom više uopće nije uspon. Gore sam.

Na tlu ispred sebe vidim kako se nešto miče. Miče se, a onda se više ne miče. Neka životinja. Polarna lisica. Krzno joj je bijelo sa smeđom mrljom na leđima. Raskrečenih nogu stoji preda mnom, glave uvučene među ramena poput boksača, podignutih paperjastih šiljatih ušiju. Što hoće? Je li ikada prije vidjela čovjeka? Da je barem mogu dozvati kao da je pas! No iznenada se okreće i odlazi. Trčecim korakom, ali ne prebrzo, kao da joj nije po volji pokazati da se boji. Rep joj visi prilično nisko. Nestaje u magli.

Gore sam.

Što to vidim? Ništa. Sa svih sam strana okružen bijelim oblacima. Vidim samo ravan dio na kojem stojim. Očajnički hodam gore-dolje: oko mene svuda provalije što nestaju u izmaglici. Gdje su Mikkelsen i Qvigstad? Možda su blizu, ali ne mogu ih vidjeti. Oblak prolazi kao da sjedim u avionu, čas je gušći, a čas rjeđi, no mora da je beskonačno dug, tako da mi priječi pogled u nedogled.

Stišćem oči od razočaranja i kao da mi duša više nije na planini. A gdje je onda? Negdje u onom golemom prostoru gdje se vide zvijezde – samo tu i tamo, ako ćemo pravo. Uglavnom u svemiru ni nema zvijezda, uglavnom nema ničega. Negdje u tom ničemu sam i ja, gledam na Zemlju koja mi ne izgleda veća od nogometne lopte. Vidim bijelu plijesan leda na polovima i na vrhovima planina.

Još nikada nisam tako duboko pojmio potpunu ništavnost atmosferskog sloja u kojem čovjek može opstati. Gdje god se Zemljanin našao, teško mu je: ako ode samo na krajnji sjever ili na krajnji jug, ako se popne na vrh planine, već je dosegaio krajnost svojih mogućnosti. Zahvaljujući lukavosti, nasilju, urotama, radu u smjenama, stoljećima znanstvenog istraživanja i nadljudskim naporima milijuna radnika, astronaut može doći još malo dalje. Znam da nisam ništa do nekakve kemijske uravnoteženosti, strogo određene precizno opisanim, neoborivim ograničenjima. U mojoj viziji gledam svijet pred sobom kao globus. Tu kuglu obavija tanka kora, a ja ne mogu postojati nigdje drugdje osim ispod nje. Prema polovima kora biva sve tanja...

Lako je bilo Isusu. Vjerovao je da je cijeli svijet zasađen smokvama.

Na drugim planetima, malo dalje od Sunca, ili malo bliže... čega još ima? U najboljem slučaju pješčana oluja na Veneri. Ili kora smrznutog

amonijaka na Jupiteru. Što bi se promijenilo kada bi i na drugim planetima živjeli ljudi? Nikad nisam čuo da su se Europljani počeli osjećati manje usamljeno kad je Kolumbo otkrio da postoji Amerika i da tamo također žive ljudi.

Kugla koja izdaleka izgleda kao da bi zapravo cijela trebala biti pokrivena ledom. Topli vjetrovi na nekim su ga mjestima otpuhali, ali na polovima i visokim vrhovima još se drži. Još nije definitivno poražen. Preživljava u potaji. Možda će u sljedećem Ledenom dobu prodrijeti do tropa. Kraj svijeta. Ragnarok. Dovoljno je samo da se između nas i Sunca isprieči nešto što neće propuštati toplotu. Oblak kozmičke prašine, gusto jato meteorita.

Stojim s lijevom nogom ispred desne. Svaka je na svom kamenu, lijeva mi šaka obuhvaća lijevo koljeno, ruka je ispružena da bi mi poduprla tijelo koje visi prema naprijed s pognutom glavom. Jako mi je teško još jednom preći pogledom preko svega čega nema mnogo: kamenje, magla. Nisam tužan. Samo snažno suosjećam s drugim ljudima koji su jako daleko, i premda sa sobom imam radio odašiljač, ne bi bilo nikakve koristi od toga da im kažem što mislim. Ne mogu ih razumjeti, a ni oni mene. Iz mozgov im se ne mogu istjerati najluđe bajke, inačice glupih megalomanskih tlapnji, stvorenih u vrijeme kad su njihovi preci još živjeli u kamenom dobu i vjerovali da cijeli svemir nije veći od njihove špilje. Pa čak i ako ne vjeruju u te bajke, nadaju se da će duhovno otkrivenje moći crpsti iz materijalnih koještarija. Jer, kažu, ne možemo više živjeti ovako usamljeni, potrebna nam je utjeha. (Zar ja možda više ne živim? Tko *mene* tješi?)

Zato su dali papama da žive u palačama i Agi Khanu da jede dijamante. Nikada ne misle na milijune zlostavljanih u ime njihovih utješnih laži, na apsurdne zakone koji su temeljeni na tim lažima čak i u najnaprednijim zemljama, jer žele usnuti uz bajke, i što je u njima više krvi, to čvršće vjeruju u njih. Krv je jedino što posjeduju i njihova neutaživa žeđ za krvlju jedina je neporeciva egzistencijalna činjenica.

Radije bih poginuo kao žrtva prirodne nepogode nego kao žrtva ljudi. Koja bi to bila sreća da me ovdje udari grom ili da mi meteorit padne na glavu ili da se strovalim nizbrdo od umora, da tjednima potraje prije nego što me nađu, a možda me ne nađu nikada. To bi me ispunito golemim zadovoljstvom, ali da bih konstatirao da me ne mogu naći, morao bih prvo neko vrijeme funkcionirati kao duh. Kao da ću tako još potpunije nestati, kao da će tada *moja smrt* biti u skladu s onim što znam. *Jer moj život to neće biti nikada.*

Nikada... Ne mogu ostati ovdje. Krećem dalje, spuštam se u maglu. Eva će pričati da sam uzašao na nebo.

No ja ne padam. Stižem do ispod oblaka, malo kasnije i do ispod vrha prekrivenog kamenjem. Hodam po mahovini, hodam po niskom vriješkovom grmlju. Padina kojom se spuštam obrasla je bujnom vegetacijom različitih boja: crne, plave, zelene mahovine, čak i narančastocrvene. Jato divljih gusaka prelijeće me u niskom letu.

Gledam drugu stranu jezera i prepoznajem mjesto gdje smo logorovali. Ali nigdje ni traga Qvigstadu i Mikkelsenu.

Upravo ovdje gdje sad stojim, paslo je, uz neprestano brundanje, ono stado sobova. Tu negdje u blizini morao je biti i njihov pastir. No sada nema nijedne životinje, a nema ni pastira.

Nema nikakve sumnje: u ovako jadnom stanju najpametnije bi mi bilo vratiti se među ljude. Što još može ispasti od mog znanstvenog istraživanja? Zračne snimke ionako nikada nisam imao. Njih je imao Mikkelsen. On vidi ono što ja ne vidim. Da ga sretnem, ubio bih ga. Ali ne vidim ga.

Izgubio sam kompas, fotoaparatus mi ne radi, posvuda sam krvav i natučen, grozničav od nesanice, nemam hrane. Više ništa ne znam, čak niti koliko je sati.

Najbolje bi mi bilo vratiti se u Skoganvarre, dvadeset i pet kilometara hoda. Ali zbog Arnea ne mogu to nikako učiniti. Kad pomislim da bi me tražio još tjednima! Gotovo sam siguran da me još čeka kod klanca.

Razmišljajući kako bih Arneu mogao poručiti da se vraćam u Skoganvarre (voki-toki, golub listonoša, neki Laponac kojega bih mogao sresti i zamoliti da prenese poruku Arneu, hidroavion ili helikopter kojem bih mogao signalizirati da se spusti, samo što dosad nijedan nije ovuda preletio), hodam prema obali jezera Lievnašjaurre. Sjedam i proučavam kartu povećalom. Sada barem znam gdje sam. Ovdje, kraj mene, voda iz jezera utječe u Lievnašjokku. Tu rijeku smo pregazili u čarapama. Ako je slijedim uz desnu obalu, četvrta pritoka je Rivo-elv. Slijedim li dalje dolinu te rječice, trebao bih doći do klanca. Jest da je to zaobilazan put, ali nema boljšeg rješnja ako ne želim ponovno zalutati. Koliko je do tamo? Dvanaest kilometara, rekao bih. Do sutra navečer stižem bez problema.

U međuvremenu sam pojeo posljednju polovicu *knäckebröda*. Pušim cigaretu i dvadeset minuta samo gledam kako protječe voda. A onda vadim mrežu, razvezujem ju i nosim je prema rijeci. Tko zna, možda mi se posreći. Razmotavam je dok hodam uz obalu, htio bih nekako zgraditi riječni luk. No neprestano zapinje u grmlju, moram se stalno vraćati i otpetljivati je s grančica i lišća. Tako mi nikada neće uspjeti. Ne preostaje mi ništa drugo nego da uđem u vodu. Izuvam cipele i

skidam hlače. No kad sam već dotle došao, ne mogu odoljeti iskušenju da se sav ne razodjenem, iako se komarci gnijezde na svakom ogoljelom komadiću kože. Dok navlačim majicu preko glave, osjećam strašan smrad. Na tijelu mi se vide crne crte od sasušenog znoja, a rupe od ujeda muha prekrivene su skorenom krvlju. Desna noga mi je natečena i ima plavoljubičastu boju do iznad koljena. Ne mogu podnijeti da sam tako zapušten i iz dubine naprtnjače vadim na ponoćno svjetlo dana potpuno nevjerojatan predmet. O, dobro znam da ništa od onoga što jesam i što imam nije u skladu s ovom prirodom. No ipak je komad sapuna koji mi leži na dlanu neobičan upravo zbog svoje sličnosti s kamenjem na tlu. Obao, zelen kamen, bezoar, amulet. Kao da njime namjeravam začarati vodu, probijam se do obale preko tisuća oštrica koje mi prodiru u razderana stopala. Onda se saginjem, cijelu kožu mažem pjenom, ulazim u vodu do koljena, bacam se na trbuh i plivam. Prljavština i pjena nestaju bestraga. U ovoj vodi koja nikad dosad nije upoznala nečistoću, razrjeđuju se u milijunte dijelove.

U nježnom zagrljaju dobrostive vode ništa me ne boli, ništa me ne smeta, to je ljepše od spavanja. Kao da to osjećam po prvi put, nakon što me zemljina površina tjednima naizmjenice divljački vukla i kamenim šakama gurala preko stijena po kojima sam puzao, grmlja preko kojega sam posrtao i kamenja po kojemu sam padao. Na bakrenoj površini što spokojno šumi, plivam prema suncu pod nebom na kojem ptice lamataju krilima kao da su mi srodnici. Ne čujem ništa do zraka što šumi od njihova leta i vode što mi se pjeni oko ruku.

Preveo Radovan Lučić Lutz

ARNON HRUNBERH

Arnon Grunberg rođen je 1971. u Amsterdamu. Nakon što je izbačen iz gimnazije, radi kao pomoćnik apotekara, perač tanjura i izdavač te piše kazališne komade za jednu amsterdamsku kazališnu skupinu. U dvadeset trećoj godini debitirao je međunarodno hvaljenim romanom *Plavi pone-djeljci* koji ga je proslavio munjevitom brzinom i koji je okrunjen dvjema nagradama; za najbolji i najprodavaniji prvijenac. Njegov najuspješniji roman *Tirza* (2006.) nizozemski časopis *De Groene Amsterdammer* proglasio je najboljim romanom 21. stoljeća. Grunberg je danas jedan od najznačajnijih nizozemskih autora i prava je književna zvijezda. Dobitnik je mnogih važnih književnih nagrada, a njegove su knjige prevedene na dvadeset devet jezika. Osim što piše romane, novele, priče, eseje, poeziju i drame, redovito objavljuje kolumne u nizozemskim, njemačkim i američkim novinama. Romane *Povijest moje ćelavosti* i *Gstaad 95–98* te novelu *Monogaman* objavio je pod pseudonimom Marek van der Jagt. U njegovom bogatom opusu ističu se romani: *Tirza*, *Tražitelj azila*, *Židovski Mesija*, *Naš stric*, *Srcem i dušom*, *Čovjek koji nije obolijevao*, *Madeži* i *Okupirana područja*. Grunberg živi i radi u New Yorku.

Novela *Majmun koji grabi sreću* (2004) proslavljenog nizozemskog autora Arnona Grunberga počinje kao blaga parodija na diplomatsku službu u čijem se središtu nalazi Jean Baptist Warnke, drugi čovjek Nizozemskog veleposlanstva u Limi, sretno oženjen muškarac koji je nakon osam godina braka i dalje zaljubljen u svoju suprugu i koji obožava svoje dvije kćeri. Warnke vodi bezbrižan život – on je beskarakteran lik, čovjek bez svojstava. Pitanje voli li ministar, koji dolazi u službeni posjet, roštilj važnije mu je od smrti Nizozemca u peruanskom zatvoru, koja se dogodila pod sumnjivim okolnostima. Kad se Warnke beznadno zaljubi u Peruanku Malenu, potpuno izgubi osjećaj za realnost. Priča je to o čovjeku koji postupno otkriva da se njegov život temelji na pogrešci. Grunberg krajnje precizno, oštro i nevjerojatno duhovito diplomaciju prikazuje kao skupinu sebičnih, praznoglavih ljudi. Lakonskom hladnoćom, koju katkada ublažava blaga ironija i apsurdan humor, on opisuje

propast glavnog lika. Novela pripovijeda o ljubavi kao romantičnom idealu i njezinim krajnjim posljedicama, o korupciji i profiterstvu u građanskome ratu.

Iz: „**Majmun koji grabi sreću**“ – *Het aapje dat geluk pakt*. Amsterdam: Nijgh & van Ditmar, 2018 (4. izdanje)

str. 5–21

Tijekom ručka u veleposlanstvu u čast dviju redovnica koje se već dvadeset i pet godina zauzimaju za maloljetne čistače cipela, Jean Baptist Warnke shvaća da je gotovo neprilično što se osjeća toliko zadovoljno. Život ne može biti ljepši, a ni ne mora. Ne može si predočiti kako bi to trebalo izgledati. Još je zaljubljen u svoju ženu, iako je već poznaje osam godina. Ima dvije kćeri, jednu od četiri godine i jednu od godinu i pol, u koje je isto zaljubljen, a ujedno je drugi čovjek u veleposlanstvu s velikim izgledima da jednom negdje postane prvi. Lima mu se sviđa: ima odličnu klimu i njegova je supruga nakon duge potrage pronašla skromnu vilu koja odgovara svim njihovim željama.

Njegova supruga dane provodi težeći za čistoćom i savršenstvom, budući da se više ne bavi studijem prava – malo je nedostajalo da diplomira *cum laude*. Trebalo joj je godinu dana da njihovu kuću uredi kako bi bila ugodna za život. Samo u traženje odgovarajućeg tostera utrošila je tri tjedna. Potom je prešla na dizajniranje suknji i haljina koje joj šiva krojač u Barrancu. Materijale kupuje na tržnici, zajedno s domaćicom, jer njezino je poznavanje španjolskog rudimentarno.

Ona puno radi s kožom i mršava je kao štap. To izaziva ogorčenost kod supruga drugih diplomata čiji su se trbusi i butine uslijed teškog života u inozemstvu ugodno popunili. Na prijemima se šaputalo da gospođa Warnke boluje od poremećaja uzimanja hrane, ali takve je tračeve njezin suprug sasjekao u korijenu. – To je njezin prirodni stas – tvrdi on – stvar je u njezinim kostima. – Warnkeova supruga ima lagane kosti.

On nije član nijedne vjerske zajednice, ali ponekad ima potrebu zahvaliti Bogu na svemu što mu je podareno. Vjerovanje je, što se njega tiče, isto što i povjerenje u ljude: pitanje pristojnosti. On odbija polaziti od ljudske zloće, tko to čini nije dobro promatrao svijet, smatra on. Warnke baš i nema talenta za cinizam. Pretpostavlja da se svijetom šeće redatelj kojeg će, u nedostatku boljih imena, prozvati Bogom. No nije naivan. Prije negoli

krene na dugu šetnju – voli hodati, posebice ulicama gradova – skine sat s ruke i iz unutarnjeg džepa izvadi novčanik.

– Odakle crpите snagu? – pita redovnicu koja sjedi pokraj njega dok poslužuju glavno jelo, poprilično tvrdu govedinu. – Dvadeset pet godina se zauzimate za maloljetne čistače cipela?

Tijekom aperitiva rekla mu je da je zove Johanna.

– Mi vidimo patnju tih dječaka – kaže Johanna. – To nam daje snagu.

Patnja je izvor snage, većina ljudi zaboravlja. No Warnke to razumije, reže svoju govedinu, gleda veleposlanika koji se šali s drugom redovnicom i kaže: – Johanna, ljudi poput vas pokreću ovaj svijet.

Svoju funkciju svaki diplomat oblikuje na sebi svojstven način; Warnke ohrabruje ljude. Neovisno o tome je li riječ o Nizozemcima koji u inozemstvu sjede u zatvoru, o redovnicama koje se desetljećima zauzimaju za maloljetne čistače cipela ili o ministru vanjskih poslova koji je došao u posjet, svi oni zaslužuju nekoliko umirujućih riječi. Tako se gradi karijera. Ohrabrivanjem, smirivanjem, šutnjom i dobrom intuicijom za taktički oprost.

Nedugo nakon deserta veleposlanik zaključuje prijem. On se brzo umara i godinama priča iste viceve, što je njegovim riječima podarilo lagani melankolični prizvuk, pa ga u nekim krugovima smatraju čovječnom i toplom osobom.

Redovnice se vraćaju kući s odličjima u plastičnoj vrećici – ponekad se zna dogoditi da nagrada za dobro djelo dođe i prije smrti – a Warnke se povukao u svoju sobu gdje proučava slike svojih dviju kćeri, a potom pogled nekoliko sekundi zaustavi na portretu kraljice.

Warnkea ljudi smatraju mlađim nego što jest, a on shvaća da ga plaćaju kako ne bi radio ništa. Kako bi dvjema redovnicama tijekom službenog ručka pravio društvo. Kako bi prisustvovao koktel zabavama i savjetovao nizozemsko poduzetništvo u Peruu, ali samo u teoriji, jer on u praksi nema nikakvih važnih savjeta za dati, osim ponekih klišeja koje u slučaju prijeko potrebe može razvući u polusatni govor. Ponekad bi nekog sunarodnjaka posjetio u zatvoru. Ti posjeti zatvoru vrhunac su njegove karijere.

Jednom je Warnke posjetio nizozemskog mladića koji je tvrdio da su ga čuvari cipelarili i tukli. Imao je šljivu na oku i falilo mu je nekoliko zuba. Kazao je da su mu čekićem slomili nos. Prema službenom dopisu pao je niz stepenice. Peru ga je optužio da je marksističkim pobunjenicima pružao logističku pomoć. Osumnjičenik je tvrdio da se bavio antropološkim istraživanjima. Warnke ga je ohrabrio, kao i mnoge druge.

– Uložiti ću žalbu – rekao je Warnke. – Možete računati na nas. – Mladiću je ostavio košaru s voćem i dva mala sira edamera. Diplomatska služba

zauzela je stav da čežnja za domovinom ide kroz želudac. I u zatvoru, pogotovo u zatvoru. Sloboda je, ako se bolje promisli, u prvom redu pitanje pravilne ishrane.

Kad se vratio u veleposlanstvo, Warnke je poruku mladića proslijedio veleposlaniku koji je kazao: – Već nam je dovoljno teško. Nemojmo si time opeći prste, Warnke. Osim toga momak je mutan, nemoj to zaboraviti.

– Imaš pravo – rekao je Warnke i potrgao izvješće koje je za svaki slučaj već bio natipkao. Veleposlanik je, naime, uvijek bio u pravu, a to ga je i činilo toliko melankoličnim.

Kako bi ispravio trganje izvješća, Warnke je naložio da se u zatvor pošalje još par košara s voćem.

Nekoliko mjeseci kasnije mladić je umro od zatajenja srca. Peruanske vlasti dopustile su provođenje autopsije i doista je bila riječ o jasnom slučaju zatajenja srca. Veleposlanik je članovima obitelji izrazio sućut, a Warnke je bio od velike pomoći u organizaciji transporta tijela. To je bio njegov zadatak. Kad su Nizozemci umirali u inozemstvu, moralo ih se vratiti u domovinu.

Warnke sjedne za radni stol, podrigne, službeni ručak uvijek mu teško padne.

Njegov otac bio je darovit matematičar koji je u svijetu statistike, čak i na međunarodnoj razini, uživao stanovitu popularnost jer je razvio modele s kojima su dobavljači hrane za komercijalno zrakoplovstvo naveliko profitirali. Kad god Warnke jede u avionu, sjeti se svojeg oca. I njega je privukla znanost, ali se on i znanost baš nisu našli pa je nakon nekoliko razočaravajućih iskustava odlučio postati diplomat. Osobito zbog svojeg imena. Jean Baptist Warnke, s tim imenom teško da možeš postati bilo što drugo.

To ga ne ispunjava gorčinom, naprotiv: ispunjava ga zahvalnošću. Ušao je u diplomatsku službu, na Schipholu je upoznao suprugu Catherinu, zaljubili su se. Jedno vrijeme radio je u Haagu, zatim je postao kulturni ataše u Pretoriji, a sada je drugi čovjek u Limi.

Još jedan sat sjedi za svojim stolom, razmišljajući i napola spavajući, zatim ustaje i odlazi do kavane El Corner, nekoliko ulica dalje, gdje obično imaju dva tjedna star *Newsweek*.

Sviđa mu se susjedstvo veleposlanstva: nekoliko vrtlarija, park, mnoštvo radionica za popravak automobila. Nizozemsko veleposlanstvo u Bogoti nalazi se u boljoj četvrti, ali eto, dobio je Limu. Ne možeš imati sve. U svakom slučaju, ovdje gotovo da nema ljudi koji vam se obraćaju s namjerom kako bi vam prodali nešto što ne trebate, za razliku od centra grada. On shvaća da je ulična prodaja neizbježna,

posebice u ovakvim zemljama, ali ga deprimira sav taj šund koji mijenja vlasnike.

Netko već čita dva tjedna star *Newsweek*, pa on zuri kroz prozor i otpija male gutljaje kave. Maglovito je, to je jedino što ga ponekad čini melankoličnim, magla koja je u Limi prisutna veći dio godine. Ali magla je bolja od kiše.

Cipele mu čisti njegov čistač, dječak od oko osam godina koji zajedno s mlađom sestrom obavlja laštenje cipela u ovoj četvrti. Zove se Roberto. Ljubazan dječak; mnogi su čistači cipela napola kriminalci, ali Roberto raznježuje Warnkea. Ako ništa drugo, samo zato što se čistač cipela kad nema mušterija igra sa sestrom i redovito u kantama za smeće traži nešto što bi joj moglo poslužiti kao igračka.

Kad Warnke to vidi, pomisli na vlastite kćeri, Isabelle i Frederique. Njegove cipele sjaje se svakog radnog dana i on, osim vikendom, nosi trodijelno odijelo. Prije nego što ustane, pa čak i kad samo mora otići u toalet, pažljivo zakopča jaknu.

On je ovisan o otkopčavanju i zakopčavanju jakne, otprilike onako kako su ljudi ovisni o cigaretama. Jednostavno se tomu ne može oduprijeti. Catherinu to čini nervoznom, ali Warnkeov poriv je jači.

Njegova majka pomalo je dementna. Ponekad je nazove. Ona živi u domu umirovljenika blizu Arnhema, u šumi, pa ima dovoljno svježeg zraka, a on katkada iz njezinih riječi shvati da ona još uvijek zna tko je on. Ti trenuci nikada ne traju dugo, ali ipak dovoljno dugo da ga ispune zahvalnošću.

Njegov otac više nije živ, on se nakon predavanja za zaposlenike Državnog zavoda za statistiku bacio pod vlak. Nije naveo razlog. U službenoj se verziji tvrdilo da je pao.

Osobito se uzrujala Catherina, koja je tada čekala njihovo prvo dijete. – Zašto bi itko učinio takvo što? – upitala je. – Sviđao mi se.

– Ne znam, – kazao je Warnke svojoj dragoj ženi – nemam pojma zašto bi netko to učinio.

Zapravo se mora vratiti u veleposlanstvo kako bi ondje u tišini još pola sata sjedio za svojim stolom, a potom popio čašu rizlinga s veleposlanikom, koji ima običaj radni dan završiti s pola boce rizlinga. Ali ovdje mu je sad baš ugodno. Francuski rizling u Peru stiže avionom specijalno za veleposlanika, jer mu čileanski chardonnay izaziva želučane probleme.

Warnke skida naočale, trlja oči i nejasno se prisjeća neugodnoga sna. Dok Roberto četka diplomatove cipele i tiho pjevuši pjesmicu, pored Warnkea sjedne djevojka. Iako nije hladno, ona ruke grije na šalici čaja, a zatim iz zelene vrećice vadi knjigu i počinje čitati.

Roberto pastu za cipele prstima trlja na kožu, zbog čega su mu prsti poprimili neobičnu boju. To nisu prsti djeteta, nego starca s mukotrpnom prošlošću. Čistač cipela dobiva svoj novac, hvata sestru za ruku i vuče je prema izlazu kafića. Više nema mušterija.

Warnke primijeti da djevojka zuri u njega. On se blago osmijehne, vrati naočale te stane razmišljati o onim dvjema redovnicama koje su danas odlikovane. Spašavanje duša je nezahvalan zadatak, osobito u današnje vrijeme, kada je duša dokinuta. Zapravo žalosno, Warnkeu se sviđa ideja da bi se duša mogla prodati. Ne zna kome, ali ta mu se pomisao sviđa.

Prije nego što ode, uzdržano kimne djevojci, jer ga ona i dalje gleda, razlog tomu najvjerojatnije je njegova visina.

Iz etuija vadi sunčane naočale i stavlja ih. Potom odšee natrag na posao. Prolaznicima se vjerojatno doimao njegovano, ali pomalo zbunjeno. Zbog njegova nervoznog načina kretanja, sunčanih naočala koje mu baš i ne pristaju, i stoga što povremeno prestaje hodati kao da je nešto zaboravio, kao da se želi okrenuti i vratiti. Ali nitko se ne trudi pogledati ga pobliže.

Jean Baptist Warnke jedinac je koji nikad nije bio posebno razmažen. U njegovu domu umjetnost se smatrala vrlinom. U veleposlanstvu on iz pristojnosti popije malo rizlinga. Piće mu ne znači puno. Kao ni hrana, za razliku od kave koja mu je vrlo važna, a i pomisao na seks može biti ugodna.

Nakon što je drugi put do vrha napunio Warnkeovu čašu, veleposlanik kaže: – Moramo krenuti od mogućeg, Warnke. Haag ne razumije što je moguće, jer ne znaju kako je u praksi.

– Da, – potvrđuje Warnke – tako je. Ne znaju kako je u praksi.

Kod kuće se kupala sa svoje dvije kćeri, a poslije večere divi se kožnoj suknji koju je dizajnirala njegova supruga. Ona ga upita: – Da napravim i torbe? Što misliš?

Ne može to poreći, oženjen je posebnom ženom. Možda je dobio više nego što je zaslužio. Čini se da njegova Catherina to shvaća jer često kaže: – Ne smiješ dopustiti da te se zaobilazi, moraš preuzeti odgovornost.

On pokušava preuzeti odgovornost, ali to mu nije najjača strana.

Warnke se ugodno smjesti na kauču u naručju svoje supruge uz ugodan osjećaj da mu više od toga u životu ne treba. Catherina upita: – Što misliš, da idemo na treće dijete, na dečkića? To bi i za curice bilo lijepo. – Požuda, pomisli Warnke, požuda, pa se konačno sjeti svojeg neugodnog sna.

Tog poslijepodneva *Newsweek* u El Corneru iznova je u upotrebi, Warnke se u nuždi zadovoljio i s časopisom *Cosas*, peruanskim *lifestyle* magazinom, u kojem posebice proučava rubriku „Vida Social“. Prije šest mjeseci ondje je bila otisnuta fotografija nizozemskog veleposlanika. Unatoč dugogodišnjem stažu, veleposlaniku je to jako laskalo.

Rano ujutro, Warnke je u gradu Cuscou razgledao novi projekt veleposlanstva, organiziran uz potporu Ministarstva obrazovanja, kulture i znanosti. Dokumentacijski centar koji bi trebao pomoći očuvanju ugroženih jezika Indijanaca. Rukovao se s nekoliko predstavnika starosjedilačkog stanovništva i kazao da će nizozemska vlada učiniti sve da njihovi jezici ne izumru. Zbog toga su sada iz Groningena doletjela dva nizozemska akademika koja će se ugroženim jezicima posvetiti *full time*. Sveučilište u Groningenu ovaj projekt podupire financijski. Uostalom, riječ je o istraživanju, a gdje je istraživanje, tamo ne manjka ni prestiža.

Nakon što je održao govor, brzo je podijelio nekoliko plavih Delft pločica i novinarka *Volkskranta* fotografirala ga je s domaćim stanovništvom. I s plavim Delft pločicama i dokumentacijskim centrom u pozadini.

– Koliko zapravo ima jezika kojima prijeti izumiranje? – upitala je novinarka kad se Warnke već uputio prema svojem tamnoplavom Mercedesu. Oprezno, kako bi izbjegao mrlje blata na hlačama.

– Dvadeset dva – kazao je Warnke. Njegova pomoćnica srećom ga je dobro informirala. – Mi koji dolazimo iz malih jezičnih područja imamo posebnu odgovornost da naš *know-how* prenesemo na one čiji jezici su ugroženi.

Pokazao je na dokumentacijski centar koji se uzdizao poput modernog hrama u pustoši, s u daljini uvijek iznova pitoresknom i dirljivom kulisom sirotinjskih četvrti. – Infrastruktura međunarodne suradnje više ne smije zaobilaziti domaće stanovništvo.

Sjedeći na stražnjem sjedalu još je domahnuo dvojici nizozemskih akademika koji su stajali ispred svojih potpuno novih džipova s neprobojnim prozorima. I njih je financiralo Ministarstvo obrazovanja, kulture i znanosti. Ondje gdje izumiru jezici, često pogibaju i ljudi.

Potom je brzo odletio natrag u Limu. Cusco je od Lime bio udaljen samo jedan sat i to je bilo dobro, jer veleposlanik nije volio biti sam. Osim što je bio melankoličan, veleposlanik je bio i blago hipohondričan i usamljenost ga je poticala na misli o smrtonosnim bolestima, od raka prostate do moždanog krvarenja, ali ponekad i o običnom trovanju krvi.

– Kako je bilo? – htio je znati veleposlanik. – Kako je ispao taj dokumentacijski centar? Razbijali smo glave o tome kako da bude plativ a da u njega stane i malo nizozemskog dizajna.

Predvorje inače skromnog dokumentacijskog centra ukrašeno je replikom klasičnog Rietveldovog stolca.

Warnke je pročitao *Cosas*, odlaže ga ustranu, i, budući da je toga jutra vrijedno radio, priušti si drugu šalicu kave. Roberto mu čisti cipele, vjerni Roberto u svojoj nepromjenjivoj sivoj majici. On ne bi mogao poželjeti boljeg čistača cipela. Na početku je nekoliko puta s djetetom pokušao razmijeniti nekoliko riječi, ali ono voli raditi svoj posao u tišini. Povremeno tiho pjevuši za sebe, inače je tišina neprekinuta.

Warnke domahuje vlasnici El Cornera, velikoj katoličkoj vjernici, Djevica Marija joj je sve u životu. Posljednjih nekoliko mjeseci odjevena je u crno, u koroti je. Ima mušterija koje tvrde da to radi kako bi bila privlačnija.

On proučava svoje nokte, mora ih opet izbrusiti. Kad podigne pogled, ugleda djevojku kako maše *Newsweekom*.

– Čekate li ovo? – upita ona na španjolskom.

On je napraviti gestu kojom bi je odbio, konačno, mora se vratiti u veleposlanstvo i popiti čašu rizlinga u zdravlje veleposlanika, ali tada primijeti da je to djevojka koja je jučer sjela pokraj njega i uz šalicu čaja grijala ruke.

– Ne, – kaže Warnke – hvala. – Ustane, zakopča jaknu. Značka s nizozemskom zastavom, koju si je jutros stavio na rever kako bi ostavio dobar dojam na domaće stanovništvo, još je ondje. Tražeći sitniš u džepu od hlača pronađe još šest značaka koje je ponio s namjerom da ih podijeli djeci, ali je na to u žurbi zaboravio. Značka je uvijek zgodan dar za dijete koje nema ništa drugo.

Djevojka sada stoji pored njega na šanku i gura *Newsweek* prema njemu. – Slobodno uzmite – kaže – Pročitala sam ih.

Ona se nasmiješi. Ne samo njezina usta, nego i oči, cijelo njezino lice jedan je osmijeh. To se u Limi ne viđa često, ljudi su ovdje prilično povučeni, smatra Warnke, ali to mu ne smeta, i on je povučen.

– Moram dalje – odgovara Warnke. – Hvala vam. Vrlo ste ljubazni.

– Jeste li vi profesor?

On polako odmahuje glavom.

Warnke se uvijek osjeća nelagodno kad mu se obrate stranci u trenucima kada to ne očekuje, ali ovo ga pitanje zabavlja. Profesor, zar izgleda kao profesor? Kad radi i odlazi na prijeme, pripremio se na to: stranci, pitanja, formalna ljubaznost. Razgovor u prosjeku od tri minute po osobi. Ako si spreman suočiti se s drugima, onda to obično bude sasvim podnošljivo. Ako je druga osoba dio tvog posla, onda se sve odvija kao podmazano.

Warnke čeka ženu u crnom. Ona ovdje radi sama. Kad je na toaletu, sve stoji. Warnkeu to ne smeta, nešto čovjeka treba podsjetiti na to da se nalazi u drukčijem svijetu, s različitim zakonima.

Budući da to dugo traje i da se *Newsweek* još nalazi između njih na šanku, Warnke se počinje osjećati nelagodno. Naposljetku iz ljubaznosti upita djevojku:

- Govorite li engleski?
- Pokušavam naučiti – odvrati. – Čitajući časopise i novine.

Ona ima malo tamniju boju kože od većine drugih ljudi u ovom susjedstvu. Nosi traperice i, za Peruanske kriterije, moderan džemper. Međunarodna uniforma mlađarije.

– Vrlo dobro, – kaže Warnke – tako se uče strani jezici. – Potom se opet zagleda ispred sebe u aparat za cappuccino.

- Odakle ste?
- Iz Nizozemske.
- Govore li tamo engleski?
- Nizozemski – kaže Warnke. – Iako većina govori i engleski, to je naš drugi jezik.

On španjolski govori bolje od supruge. Voli učiti strane jezike. Dok je bio stacioniran u Pretoriji, pokušao je savladati afrikaans. Bilo je teže nego što je mislio, ali nije odustao. Jednom bi ponovno želio pročitati knjigu na latinskom, ali ne zna koju.

Nevjerojatno koliko dugo žena u crnom može biti u toaletu. Ona ne samo da je u koroti, nego pati i od zatvora. Warnkea to ne uzrujava, on voli El Corner. Iako bi se najradije autom odvezao u kafić San Antonio, gdje se, prema riječima francuskog veleposlanika, poslužuje najbolji espresso u Limi.

Taj francuski veleposlanik je simpatičan čovjek. Duhovit je, voli odlaziti u lov, vrlo je gostoljubiv. Drugim diplomatima u siromašnim zemljama za Božić uvijek šalje bogate darove. Lijepa gesta. To je dokaz da i u diplomatskom svijetu solidarnost može biti više od puke fraze.

Jednom je Warke čuo francuskog veleposlanika kako kaže: „Vojnom atašeu Tanzanije poslao sam dodatnu porciju gušče jetre. Taj čovjek mršav je poput štapa, moramo poduzeti nešto po tom pitanju.“

Zapravo bi Nizozemska trebala preuzeti tu tradiciju. On bi to trebao predložiti svom veleposlaniku. Možda bi diplomatima manje privilegiranih zemalja mogli poslati lukovice tulipana da barem mogu urediti vrtove.

Vrt nizozemskog veleposlanika je pravi dragulj. Veleposlanik voli vrtlariti.

I u Pretoriji su imali lijep travnjak.

– Podsjećate me na mojeg profesora – kaže djevojka.

Warnke se smiješi. Ne čudi ga što ostavlja dojam profesora. Šteta što to ne može vidjeti njegova supruga, ona smatra da on mora promijeniti frizera, ali vlastita supruga ionako ne može sve vidjeti.

– Više nije živ.

– Žao mi je – kaže Warnke. Kad se osjeća nelagodno, uvijek govori s jačim akcentom.

– Gdje ste naučili španjolski? – pita djevojka. – U Nizozemskoj? – Ona nosi sandale i znatiželjno ga gleda. S obzirom na njegov stas i odjeću, navikao je da impresionira ljude, što u Peruu i nije tako teško. Mnogi Peruanci Warnkeu sežu do prsa. Osim toga, on izaziva dojam i zbog svoje funkcije.

– Naučio sam – odgovara odmjereno. – Morao bih otići na dopunski tečaj, ali trenutno mi nedostaje vremena.

Govoriti a ne reći ništa najveći je talent diplomata. Ponekad Warnke doista nešto i kaže, ne može to promijeniti. On lista *Newsweek*, već kad je tamo.

– Često dolazite ovamo, zar ne?

– Redovito – odgovara Warnke. – I nakon kratke stanke kaže: – Nikad te prije nisam vidio ovdje. (...)

Prevela Gioia-Ana Ulrich Knežević

MLADI TALENTI

Prevodi mladih holandskih i flamanskih autora realizovani su u okviru projekta CELA (*Connecting Emerging Literary Artists*). Projekat finansira Evropska Unija sa ciljem da se promovišu mladi talenti koji prevashodno pripadaju manjim književnostima, ali takođe i mladi prevodilački talenti. U projektu učestvuju pisci i prevodioci iz deset zemalja (Holandija, Belgija, Srbija, Slovenija, Španija, Italija, Portugalija, Poljska, Češka, Rumunija). Što se nizozemske književnosti tiče, srpsko prevodilaštvo zastupaju Aleksandar Đokanović i Bojana Budimir.

AJA SABI

Aja Sabi (*Aya Sabi*, 1995) je kolumnistkinja i blogerka koja je rođena u Holandiji ali živi u Flandriji. Zbirku pripovedaka „Izmrvljena zemlja“ (*Verkruimeld land*) objavila je 2017, a očekuje se da će njen roman prvenac „Pola života“ (*Half leven*) izaći iz štampe 2022. godine.

Iz: „**Pola života**“ – *Half leven* (rukopis)

Kazablanka, 1954.

Od svih dnevnih zvukova ona se grčevito drži samo nekih, ali ne dopušta da do nje dopre zvuk dečije graje. Usredsređuje se na malobrojne glasove koji dopiru kroz zidove. Nakon nekoliko meseci poznaje sve susede iako nikada ne izlazi iz sobe, zna da kod prvih komšija uvek dolaze poverioci, što nema svrhe, jer taj čovek nije spreman da plati. „Makar mi povadili organe i ubili me nakon toga.“ čuje ga kako govori svojoj ženi kad poverioci odu. Kada čuje ovakve stvari, ima osećaj da je spona u tuđim pričama i

tajnama. Preko puta nje stanuje jedan veoma star gospodin koji svakog jutra izlazi s hoklicom među decu koja se igraju, a potom celo prepodne viče kako mu remete mir i kako današnja mladež ne zna za stid. Ona zamišlja kako sedi na njegovom mestu i posmatra svoj prozor ili pak mašta da je dete i smišlja najbolji način da zadirkuje starca. Može to i bolje od dečaka koji šutiraju loptu u nogar hoklice. Od pre nekoliko nedelja razgovara i sa ovim ljudima. U mislima im govori o selu u kome je rođena i o putu koji je prevalila, klima glavom saosećajno, uz kikot ili ogorčeno kada se žale na poverioce, starca koji reži i decu koja nemaju poštovanja: „ali to su deca! Treba im prostor za igru, a ovde u gradu nema mnogo mesta. Izgradili ste svaki metar. Pomeri hoklicu nekoliko metara dalje!“ Ili: „Možeš mu ukrasti hoklicu kad ode u stan po šibice da zapali cigaretu!“ Ne želi da učestvuje u velikim stvarima, koje potom nema s kim da podeli, onda to nema nikakvog smisla. Svakom od njih daje drugi glas i karakteristike, uvek drugu visinu tona. Priča im o sebi.

Spoznala je pakao iz priča sa propovedi koje se petkom održavaju u selu, to je mesto na kome bol nikada ne bleđi, gde kad čovek pomisli da je najgore prošlo, samo još gore nailazi, a isti taj bol sada se nalazi među njenim nogama. Najpre misli da joj udovi gore, ali kad pogleda, ne vidi vatru. Bol je prožima sve do dole. Prvi put nakon meseci tišine ponovo zna kako joj glas zvuči. Nema ni pola dana kako joj je otputovao muž, a za dan i po će stići kod njene majke da joj prenese da joj je ćerka dobro, dok će ova zapravo biti mrtva. Vrišti iz sveg glasa dok ne promukne i dok joj se ne stegne grlo, kricima ne uspeva da izbacii bol iz tela. Magli joj se pred očima i na čas više ni ne zna koji položaj zauzima u odnosu na pod i plafon. Potom se pojavi prilika iznad nje. Susetka sa gornjeg sprata tera decu, prenosi je na tepih, podmeće joj jastuk pod glavu, stavlja vodu da proključa, a u međuvremenu viče kroz prozor da neko pozove Lulu Čerki. „Lala Čerki?“ To je babica. Zašto da dovede Lulu Čerki? Ona umire.

Ne zna koliko joj je vremena trebalo da shvati život. Žena. Muškarac. Dete. Donji sprat dugačke zgrade. Sve je to vrlo prosto. Bol polako prolazi. Oseća bunilo, vrtoglavicu i pospanost. Nije se ugojila tokom trudnoće. Beba se skrivala u telu deteta.

Ponovo krvari među nogama. To nije rana koja načas zaboli, pa da se bolno mesto pokrije ili zavojem pritisne na kožu, tako da nakon nekoliko sati nastane krasta, a nakon nekoliko dana izraste nova koža. Ovaj bol

je trajan i zauvek će ostati otvorena rana. Krv se uvek zadržava na njoj, makar se ispirala dvadeset puta na dan. A ona to neprestano čini. Dok god se pere, ne čuje bebin plač. Komšijska deca sa gornjeg sprata hoće da doručkuju. Kucaju na njena zatvorena vrata, ali ona ne otvara. Kad beba prestane da plače, čuje susetku kako trči niz drvene stepenice, šapuće njeno ime kroz vrata. Susетка želi da joj pomogne s prvorođenčetom, da je nauči kako treba: da bude majka. Ali ona se zabarikadirala, ne želi nikoga da vidi. Ovde je prljavo. Ne može da pristavi čaj u kući u kojoj se oseća na sluz, krvarenje i posteljicu. Odmah je spalila listove nane na vatri. Guši se u dimu jer je zatvorila jedini prozor i jedina vrata u sobi. Susетка kuca na vrata. Beba vrišti. Ali ona sve prozore i vrata drži zatvorenim.

Kada grad utone u san, otvara prozor što tiše može i promalja glavu vani. Zvezde još uvek nisu rasule svetlost, može da vidi nebeska tela. Želela bi da sanja zvezde, ali noću sneva kako visoko leti iznad rodnog sela na krilima srebrnog zmaja. Htela bi da ga zamoli da se spuste i da se nakrivi udesno kako bi mogla da baci pogled u kuću svoje majke, ali ne zna kako da proizvede zvuk. Zmaj leti sve više dok tlo ne nestane s vidika. Svakih nekoliko sati probudi je buka, a kada shvati da to beba plače, opet bezbrižno tone u san.

Svakog drugog dana pere tepihe. Riba lonce izbeljivačem dok se ne pojavi novi sloj ispod rde. Trlja sundere pre nego što njima oriba lonce. Pere povrće sedam puta pre nego što ga upotrebi. Čisti slavinu pre nego što pusti vodu da opere povrće. Nikada ne briše čaše iznutra, iako je kuhinjske krpe za svaki slučaj tri puta iznova oprala, prevrće ih da se voda iscedi i odnese prljavštinu, a kada iz njih želi da pije, prethodno pomiriše staklo pre nego što krpom obriše samo spoljnu stranu. Tako satima dok ne postavi sebi doručak, a kada završi s doručkom, već može da počne sa spremanjem ručka, a kad je s njim konačno završila, sprema večeru. Noću odmah zaspi.

Ponoć je. Plač je upravo prestao. Pomisli da je to šansa da uhvati malo svežeg vazduha. U ovo doba susетка neće silaziti. Povlači rezu i najpre odškrine vrata. Tu je. Sve vreme je sedela na stepeništu. Susетка blokira vrata stopalom kako bi je sprečila da joj ih zalupi pred nosom. Kada je susетка bacila pogled na dete u uglu sobe, učini joj se kao da i sama prvi put vidi sopstveno dete, iako je često premeštala bebu kako bi počistila ispod nje i po uglovima sobe. Nakon toga sve je radila leđima okrenuta detetu. Jedino je ka prozoru usmeravala pogled. Zuji joj u ušima jer je dete daniima neprestano plakalo, a sada ćuti kao zaliveno.

„Šta si uradila? Zar joj nisi menjala pelene? Nikad je nisi podojila? Mrtva je. Mrtva je.“ Spušta pogled i vidi vlažne mrlje na svojoj haljini do visine grudi. Susetka krši ruke udarajući se po obrazima i bedrima i vrišteći u isti mah. Nakon izvesnog vremena susетка se hvata za glavu i pokušava da se smiri spuštajući se u turski sed. Potom stavlja vodu da proključa, uzima kofu i pere sav nemar s bebinog tela. „Reci mu da je mrtvorodena.“ Poziva muža i usred noći odlaze na groblje. Ako susетка i njen muž dovoljno plate, grobari neće postavljati pitanja.

Ali zaboravila je da kaže susedima da moraju da uzmu veliko grobno mesto za devojčicu. Tek tamo dole treba da izraste u ženu. Ne zna kako je tamo dole, ali bolje je nego ovde. Ranije su devojčice žive sahranjivane. A ona je nju najpre pustila da umre. Sada umire samo jednom, ne uvek iznova, kada napušta selo, kada se oprašta s majkom, kada leži pod muškarcem toliko starim da i sam miriše na smrt. Potrajaće godinu ili dve i više nikada neće na to misliti, ali i nakon jedne ili dve godine pratiće je u svemu što radi. Kada bude jela palačinke, biće sita, ali će ipak pojesti još jednu za nju, svoje buduće kćeri će što više držati u kući, mrzeće ih zbog činjenice da njihov život ni u čemu ne liči na ono što je sama iskusila. Mrzeće ih jer nisu umrle u kolevcu, jer se nisu udale za već osedele muškarce, što nisu pretučene i jednostavno zbog toga što smeju da izlaze napolje. Mrzeće ih jer će ih moriti druge brige, razlike u platama, uznemiravanje na ulici, ali to nisu stvari zbog kojih se treba žaliti. Shvatila je kasnije da život jedne žene nije isto što i život druge žene. Sad je sasvim razumljivo što je sopstvenu ćerku pustila da umre. Ne vidi razloga zašto je trebalo da žensko dojenče ostavi u životu.

Muž joj se vraća iz rodnog sela sa kantama maslinovog ulja i spušta ih u premalu sobu. Pomaže mu da ih unese jer ga muče leđa. Svake večeri i jutro briše kante dok se ne zasijaju. Sa sobom nose miris doma. Ne leži više na njoj jer ga peče dole. Ne priča o tome. Kad se bol pojača, maši se za flašu maslinovog ulja, steže je, lice mu je kao u žene koja se peti put porađa i zna šta je čeka. Kad bol potraje, uvija se kao novorođenče. Na podu po prosutom maslinovom ulju uzalud se previja i okreće: bol ne popušta. Ona ćutke donosi čiste krpe da pobriše ulje s poda, a ostatak dana pere krpe i tepih, kači ih da se osuše, a pošto se ulje upilo u krpe i tepih, narednog dana ih sve iznova pere. Ne uznemirava je njegov bol, i nju je peklo, pa je preživela. Uznemirava je njegovo prisustvo. To što duže ostaje kod kuće, što sve manje ide na posao. Više ne raznosi ulje po

prodavnicama u Kazablanci. Ponekad ode u klozet. Lupa u vrata i stenje sebi u bradu, čuje ga kako jeca.

Posmatra ga kako kopni, a to se veoma brzo odvija. Spopada to mnoge muškarce u tim godinama, ali njegova majka i dalje priprema napitke za njega, jer se ne želi suočiti sa činjenicom da on umire i da nema tog čarobnog napitka koji to može odložiti ili mu pomoći. Vreme je vreme. Umreće za manje od pola godine.

Nadomak sela kopa se grobno mesto za njega. Ponižavajuće je gledati koliko je odraslom muškarcu malo mesta potrebno kada umre, šta ostane od ljudskog života. Njegova mrtva kći sahranjena je dve stotine kilometara severno, pre nego što je naučila da govori, nikada je neće upoznati, ona nikada neće moći da ispriča šta joj se dogodilo, nikada nije naučila da govori. To što se desilo je zaboravljeno, poješće ga pod zemljom crvi i vlaga, za četrdeset godina tlo će prekopati, oboje će biti prah u zemlji, napraviće se mesta za nove grobove.

Preveo Aleksandar Đokanović

HANA RULS

Hana Ruls (*Hannah Roels*, 1984) je studirala romanske jezike i književnost, i jedno vreme je predavala francuski jezik migrantima u Belgiji. Nakon kratkih priča objavljenih u književnom časopisu *De Gids* debitovala je 2017. godine romanom „Portret“ (*Het portret*).

Iz: „**Portret**“ – *Het portret*. Amsterdam: Prometheus, 2017

str. 99–106

Na kući velelepne fasade bila su vrata od hrastovine, bez istaknutih imena stanara. Čekajući Davida da siđe posmatrala sam ulicu. Bila je mirna i okrečenih pročelja, ni nalik na četvrt kraj kanala gde smo Sam i ja stanovale. Balansirala sam između sanjarenja i gneva, kao što je često slučaj kada se suočim sa stvarima koje ne mogu sebi da priuštiti.

Otvorio je vrata i nasmešio mi se. Košulja mu je bila otkopčana. Pratila sam ga uz stepenice i ponovo udisala miris badema i terpentina koje je ostavljao za sobom. Atelje je bio u istom neredu kao i prethodni put, no činilo se da se razdanilo, mada nisam znala da li je to zbog dnevnog svetla ili zbog činjenice da su sada gotovo sve slike bile okrenute prednjom stranom ka zidu. Jedino se mogla videti jedna mala s prizorom šume, pored flaša kraj prozora.

David je koncentrisano šetao po prostoriji, kao da nisam tu. Obišao je staru fotelju i s odobravanjem je potapšao sedište iz kojeg je dopro mukli zvuk opruga. Potom je dovukao štafelaj do fotelje, primakao stočić sa četkicama i olovkama i seo na visoku stolicu. Štafelaj je bio toliko umazan bojama da je izgledao kao da je pokriven ptičjim izmetom. Izabrao je čiode iz kutijice i pričvrstio nekoliko listova papira na drveni stalak. Pevužio je neveselo, uspravio se, okrenuo fotelju, primakao je ogledalo – i seo. Izgledalo je kao da priprema scenu. Zavrnuo je rukave i ja ugledah njegove fino oblikovane ruke i zglobove.

„Je l' ti hladno?“

Još uvek sam bila u jakni i s tašnom preko ramena, potpuno nesvesna temperature.

„Odvrnio sam grejanje do kraja.“

Napomenuvši to, pozabavio se olovkama i ugljenim štapićima. Nije bio neljubazan, već odsutan, a ja nisam mogla više da odlažem u nedogled; nešto se očekivao od mene.

„Mogu li dobiti vode?“

Doneo je flašu, napunio čašu do vrha i ponovo seo. Nisam je ni dotakla, pometena, imala sam osećaj da sam sama.

„U redu,“ reče on, „spreman sam.“

Pokazao je na paravan u zadnjem delu ateljea, preko koga je bio okačen penjoar. Osećala sam se nemoćno. Udahnuh i izdahnuh. Otišla sam do paravana i odvezala patike. Skinula sam pantalone, džemper i donji veš, i sve složila na gomilu. U preširokom penjoaru sela sam u fotelju dok je on narezivao olovke. Sve je nekako odisalo prisnošću, ali na neki opasan način i ogrtač pod mojim pazuhom se ovlaži od znoja.

David pokaza na penjoar.

„Treba li da ustanem?“ upitah.

„Može, za početak.“

Moja motorika je vodila sopstveni život. Ustala sam tresući se.

„Samo mirno stoj.“

„Davide,“ počeh.

Počela sam toliko da se znojim da su mi se tabani lepili za parket. Sedeo je na dva metra od mene, na njegovoj slikarskoj stolici, sa štafelom između nas. Prvi put mu je sva pažnja bila usmerena ka meni. Kada sam izgovorila njegovo ime, pogledao je mrzovoljno i znala sam da smo odmakli s pripremama.

Hladnim prstima otkopčah penjoar i krajnje nonšalantno ga prebacih preko fotelje. Osetih toplu prazninu na koži. Grudni koš mi se dizao i spuštao i na čas kao da se nađoh u bestežinskom stanju. Nisam bila u stanju da stojim mirno ovako naga, jedino sam mogla da nađem oslonac u njegovim očima koje su odmeravale moje telo sve do dole. Ništa se ne desi. Kap znoja mi se slivala niz guzove. Očekivala sam da će strah narasti, ali nije, spustio se do pola mojih grudi i tu zastao kao stajaća voda.

Odabrao je nekoliko ugljenih štapića sa stola i krupnim, sporim potezima počeo da skicira. Ugljen zaškripe po listu. Ruka mu se kretala po papiru okrenutog ka meni. Izgledao je kao da je gonjen, nozdrve su mu se raširile.

„Nemoj samo tako ukočeno da me gledaš.“

Spustih pogled ka podu.

„Vrati se u fotelju.“

Lepljivim koracima došetah do fotelje. Izvukao je papir i istog časa ruka mu počeo praviti kružne pokrete na listu ispod ovoga.

Prebacila sam noge preko naslona i pokušavala da kontrolišem disanje. Somot na fotelji je na nekoliko mesta bio izlizan i grebao mi je kožu. Sedoh malo niže. Očima sam lutala po prostoriji tražeći oslonac, neku stvar na koju bih mogla preusmeriti pažnju kako više ne bih osećala Davidov pogled na sebi.

Flaše na prozoru bacale su zelenu svetlost na parket. Ne znam šta je potaklo sećanje, da li je to bila ova boja ili možda dušek koji je malo dalje ležao na podu? Odjednom se setih kreveta svojih roditelja, na kome sam se kao dete često igrala. Starog dušeka s oprugama, čaršava i tankih jastuka. Poznatog ali fascinantnog mirisa, predmeta na noćnom stočiću; masnih čepića za uši, šibica, bočice ulja za masažu prekrivenih prašinom. Kreveta za dvoje odraslih ljudi. Otkud to? Nisam znala da mi se ta stara slika još uvek mota po glavi.

Odbacih sećanje i fokusirah se na sliku s prizorom šume pored flaša. Tri stabla drveta. Najdalje stablo prolazilo je kroz centar platna, a druga dva su stajala na levoj strani, dok im je svetlo dolazilo otpozadi. Bukve, pomislih, bile su glatke i nabrekle, a lišće skoro providno zeleno. Preusmerih pažnju sa ugla ka centru slike i podigoh pogled prateći koru stabla, sa osećanjem da se nalazim na poznatom terenu. Ali nije funkcionisalo, nisam uspela da se mentalno uvučem unutra. Iluzija slike bila je savršena, a drveće iznenađujuće poznato, no činilo se da je suviše udaljeno. Shvatih da je bilo veličanstveno usamljeno. Da li je to bilo zbog okvira slike, ili mi to do sada nije upalo u oči? Probah da se setim delića šume kod kuće, bukvi na ivici šume nadomak naše ulice. Ovako je on to video, pomislih kad mi pažnju ponovo privuče škripanje ugljena pored mene.

Kad je David ustao i krenuo ka fotelji, već je skoro bila noć. Nisam se ni makla. Uzeo je penjoar sa naslona i prekrio me njime. Bio je to očinski gest, štaviše, osećala sam da je želeo da budem pokrivena. Imao je po koju sedu dlaku na podlaktici i osetih miris njegove blizine.

„Žao mi je,“ rekoah i uvukoh ruke u rukave, „bila sam jako nervozna, čak ni iz fotelje nisam ustala.“

„Nema veze. Prvi ti je put.“

Upalio je svetlo, primakao flašu vode ustima i pio velikim gutljajima.

„Imaš li ti nešto od ovoga?“ upitah.

„Da. A ti?“

Nisam znala šta da odgovorim. Osećala sam se razočarano i odšetah iza paravana da se obučem. Potom prođoh pored štafelaja. Htedoh da pogledam skice, ali nisu više bile tu. Samo su čiode i dalje bile zabodene u drvo.

„Hoćeš li ponovo doći u sledeću nedelju?“

Sišao je da me isprati.

„Ne znam,“ rekoh kraj ulaznih vrata, „mislim da ovo nije za mene. Zašto jednostavno ne pitaš Sam?“

„Dodji sledeće nedelje.“

Držao je kovertu u ispruženoj ruci.

„Vidimo se u nedelju,“ rekoh.

Ne uzevši novac okrenuh se i odoh. Brzo sam koračala, tik pored kuća, stežući ključeve među prstima zdrave ruke.

Ipak, prizor šume mi se urezao u pamćenje. Kod kuće sam se sklopčala na krevetu i u mislima sam s ocem, skrenuvši iz naše ulice, preko popločane staze ulazila u šumu. Osama. Uvek bi malo potrajalo dok se ne bi začuli zvuci, šum i šuštanje, u žbunju i gore na drveću. Staza pred nama je krivudala, tu i tamo sam na nekim mestima umela da raspoznam paprat od žbunja. Otac je hodao odlučno, pružajući korake po mekom tlu. Bilo je umirujuće ići za njim i posmatrati njegove pokrete. Prvih dana nakon majčine smrti nije izlazio iz kuće. Plašila me je njegova tuga i zatvorila sam se u sobu. Kad bih ogladnela, ušunjala bih se u kuhinju i čerupala hleb – bila sam premala za električni toster, dok je on kao uveo list sedeo presamićen za stolom. Sledeće večeri stala sam kraj njega kako bih ga poljubila, ali njegovo lice se gotovo sablazno promenilo.

„Tata,“ rekoh, ali nije me pogledao i ja sam otrčala uz stepenice i plakala sam dok nisam zaspala.

Kada je narednog dana uzeo svoj štap iz stalka za kišobrane i najavio da će napraviti *un petit tour*, obuze me panika.

„Mogu li s tobom?“

Preprečila sam mu put do vrata. Izgledalo je da se neće vratiti ako ga pustim samog da ode. Ali na licu mu se pojavi neodlučna zahvalnost i zajedno se uputismo ka šumi.

Tokom šetnje sam se kretala što sam tiše mogla. Da ne remetim šumski život, životinje i magična bića čije sam prisustvo slutila, ali na koje nisam smela da mislim iz straha da ću izazvati njihovu pažnju. Pokušavala sam što više da posmatram i upijam, kako bih u svom sanjarenju uvek iznova prolazila ovom stazom, bez obzira na nedaće u spoljnjem svetu. U svojoj mašti lagano bih hodala, koraknula bih, pogledala, koraknula, oslušnula. Uzdigla bih se iznad šumskog tla, kretala bih se kroz lišće i odozgo s krošnji posmatrala bih prostrana zelena polja. Noću, u krevetu, motale su mi se misli po glavi; kako u tom trenutku izgleda bukova šuma, šta li se kreće među stablima i po stazama?

Preveo Aleksandar Đokanović

VINSENT VAN MENEN

Vinsent van Menen (*Vincent Van Meenen*, 1989) je diplomirao pozorišnu umetnost na Kraljevskom konzervatorijumu u Antverpenu. Tokom boravka u Grčkoj od 2014. do 2016. godine pravio je pozorišne predstave s izbeglicama. Godine 2012. osvojio je prvu nagradu na najvećem takmičenju mladih autora na nizozemskom govornom području WriteNow! Do sada je objavio tri romana: „Svetlo i zvuk“ (*Licht en geluid*, 2016), *Vrt* (*Tuin*, 2017) i „Toliko volimo Anti“ (*We houden zo van Anthi*, 2019).

Iz: „**Toliko volimo Anti**“ – *We houden zo van Anthi*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 2019.

str. 5–11

Antino telo iskliznulo je iz kreveta. Mora da je osam sati, možda malo kasnije. Nakon izvesnog vremena odgega se do kupatila i pažljivo pokucah na vrata boje morskog zelenila. Grčki glasovi klize mi sa usana, razigrano i zadirkujući je.

„Anthouli penouli, šta radiš unutra?“

„Odlazi.“

„Hoćeš li da doručkuješ?“

„Odlazi!“ Smeje se.

Zadržavam dah.

„Fige!“

„OK, ljubavi, biću u budućnosti.“

Iz visećeg dela kuhinje vadam kutiju keksa i sipam kafu u mašinu. Jedan deo kafe se prosu po radnoj površini, kad mi je dobar dan odmah je pokupim sunderom.

Danas je dobar dan.

Fige, mešavina od fuga i engleske reči za smokvu. Sipam kafu u šolju s likom Orfeja s frulom. Premda u mitskoj priči Orfej svira liru, u ovom stanu svira frulu.

Prolazim kroz radnu sobu pored knjiga, gostinskog kreveta, stočića s otvorenom likovnom monografijom o melanholiji i ulazim u sobu koju zovemo budućnost. Čim sam otvorio drvena balkonska vrata, uleteo je dašak vetra. Ovaj balkon, sa zadnje strane kuće, on je budućnost. Spustih se na pod leđima naslonjen na zid s pogledom uperenim na zgrade preko puta, na ogromne zidove, prozore u daljini i delić bašte stešnjene među zgradama, petnaest metara niže.

Kad popijem kafu, pridružiće mi se Anti. Anti će verovatno imati na sebi staru košulju u kojoj slika, a ja baštenske pantalone. Oljuštiće pomorandžu, ponuditi mi nekoliko kriški, a ja ću joj zauzvrat dati keks. Odmah potom ćemo otresti mrvice sa odeće i prionuti na posao. Osluškićemo glasove iz apartmana ispod nas, glasove života paralelnih sa našim, rezultate fudbalskih utakmica, vreme, reklame. Ješćemo pomorandžu, obrisati sok sa brade, bićemo srećni. Još uvek nećemo znati da za par meseci neću živeti ovde, da će naša ljubav postati bivša ljubav, mračna provalija u prošlosti, koju još dugo neću moći shvatiti.

Θ

Iako nisam talentovan, a i ruke mi uvek podrhtavaju, uživam u tome da potapam četkicu u čašu s vodom, da nanosim vodene boje na dlačice i da četkicom mažem preko lista papira. Životinje iz mašte nastaju tako što nasumično nanosim više boja na papir, ostavljam ih da se osuše, a potom dodajem dve tačkice. Tako životinjice dobijaju oči. Ne hajem što rezultat nije lep. Ne hajem što ni na šta ne liči. Nežan miris pigmenta i boje izmamljuju mi smešak.

Prvi put kada mi je Anti pokazala svoje crteže, bio sam u spavaćoj sobi. Podigla je gornju ploču radnog stola pričvršćenog za ugao zida. Rasklopivši ga, pojavila se do tada skrivena ladica. Vadila je jedan za drugim crteže: paunovog repa, atomske kiše, okeanskog pejzaža sa šarenim sunderima i koralima.

„Jesi li nekad bila na dnu mora?“ upitah je. „Šta si tamo videla?“

„Ne smem da ti kažem.“

„Od koga ne smeš?“

„S morem se ne zbijaju šale.“

Pokazah na koralne i sunderne. „A ovaj crtež?“

Odmahnula je glavom. „Taj crtež je pejzaž u mojoj glavi.“

„Znači, imaš pejzaže u glavi?“

„Previše da bih ih imenovala.“

„Imaju li ti pejzaži vreme za posetu?“

Nasmejala se. „Za tebe da.“

„Mogu li proći tvojim pejzažima?“

„Ako platiš ulaznicu.“ Napučila je usne.

Kasnije je predložila da zajedno naslikamo crtež. Uzela je četkicu potopljen u vodenu boju i povukla liniju po papiru u koji nam pekar uvija hleb. Ne smetaju joj neravnine i zgužvana mesta po hartiji, „oni stvaraju reljef“. Sad slikam i bez Anti. Ona kaže: „Kad se zanimaš bojama, dobijaš nešto nevino u pogledu. Isti pogled imaš kad se probudiš ujutru.“

Sledećeg jutra u krevetu pokušavamo da uhvatimo taj pogled fotoaparatom. Probudila me je i odmah uslikala. Podigoh ruku kako bih joj mahnuo.

Na jastuku otvaramo knjigu Jurija Oleše, prevod ruske dečje knjige na grčki: Tri debeljka. Prstom pratim rečenice, sa usana mi klize grčki glasovi. Anti mi ispravlja izgovor. Kad napravim grešku, brzo ponovim njene reči i kažem „tako sam i hteo da izgovorim“. Potom nastavljam da čitam. Na kraju svake rečenice prevodim to što sam pročitao ili pitam za značenje određene reči. Ona objašnjava na grčkom. Klimam glavom, čak i kad ništa ne razumem. Simpatično joj je što se pretvaram da sam pametniji nego što jesam. Smejemo se tome i tako bolje pamtim nove reči.

Na južnoj strani kuće pijačni radnici su postavili tezge od rabljenih letvi i masnih cerada na kojima se prodaje stara odeća za dva evra, pa i manje.

Anti prebira po krpicama tražeći haljine koje bi nosila na žurkama kod prijatelja ili na premijerama. Ja razgledam stvari za kuhinju i posmatram čikicu koji se s kolicima provlači između tezgi i mušterija. Na vrhu kolica poskakuju staklene flaše s alkoholnim pićima. Džin, viski, rum, rakija. Na donjoj polici kolica su osvežavajući napici i čaše. Kofa s ledom čini pokretni bar kompletnim. Pravi pokretni kafić. Mislim da s ovim dobro zarađuje. Nema mnogo stalnih troškova, a mušterija ima svuda.

Dolazimo ovde svake nedelje, probijamo se između bakica koje vuku torbe na točkiće, odevenih u blede haljine, muškaraca u jeftinim odelima šivenim po meri i sa sivim šeširima i ženama u izandalim bluzama. Mi smo verne mušterije: na tezgi s maslinama, na tezgi s pomorandžama, na štandu s biljem. Pijačni prodavci pitaju kako smo i mi uzvraćamo istim pitanjem. Dobro, dobro, svi su uvek dobro. Odgovaraju nekad uz usiljen, nekad uz ljubazan osmeh, ili praveći grimasu.

Na ulicama oko pijace sede cigani na zemlji i prodaju povrće i voće u za-
vezanim kesama. Nude za upola niže cene od ostalih prodavaca na pijaci.

„Da li je to voće i povrće slabijeg kvaliteta?“ pitam.

„Ne, odlično je,“ kaže Anti, „samo što je ukradeno.“

Ne kupujemo kod cigana, iako je ponuda primamljiva i mada je teško
odoleti njihovim molećivim pogledima. Dok se vraćamo, nabrajam šta
nam je još potrebno: patlidžan, tikvice, boranija. I med!

Pre nego što natovareni providnim kesama s voćem i povrćem po-
zovemo lift, uskaćemo kod pekara koji nam pod mišku gura hleb od 50
centi umotan u beli papir. Uvek se obraduje kada nas vidi. Njegove dve
ćerke čitavog dana se igraju na ulici pod nadzorom majke, krupne žene.

On me pita da li idem na more, kolika je temperatura u Belgiji, da li mi
nedostaje porodica i kako mi se sviđa njihov kraj. Njemu se taj kraj ne svi-
đa, kaže dok stavlja peškir na rame. Suviše je prljav, previše je narkomana,
previše kriminala, a i pun je kućecih govana. U avgustu će ići na Eviju,
zeleno grčko poluostrvo. Od marta ga slušam kako sanjari o koktelima
na šljunkovitoj plaži, naočarima za sunce, kupaćem šorcu oko bedara dok
se deca otiskuju na pučinu.

Thalassa pas? pita dok naručujemo pitu sa spanaćem. *Kalo bagno!*

Ponekad nakon nabavke na pijaci Antuli Penuli i ja na brzaka uzimamo
spanakopitu i uskaćemo u auto. More oko Atine nije najzdravije za pliva-
nje, ali i prljavo more je more.

Stavljamo namirnice u frižider. Potom ulazimo u auto. Danas nećemo na
more. Vozikamo se Nikopoleosovom ulicom u crvenom Volvu iz 1990. Au-
to je star koliko i Anti. Ona upravlja volanom. Kroz otvoreni prozor auta
dopiru izduvni gasovi, blagi povetarac i gradska vrema. Nosimo naočare
za sunce i znojimo se na sedištima obloženim crnom kožom.

Vozimo se nekuda, ali zaboravio sam kuda tačno. Sve naše vožnje gra-
dom u autu sažimaju se u ovaj jedan put. Izlazimo iz glavne ulice i vozimo
se ka centru. Pred sobom vidimo Akropolj. Desno ulica crvenih fenjera,
levo skretanje za Kipseli, gde se nalazi najbolji snekbar u gradu. Možda
se vozimo ka njenoj školi. Da, vozimo se u pravcu Antine škole glume, a
ja ću se tamo malo prošetati. Popiti nešto u kafiću u kome uvek pijem.
Razgledati okolo i lutati po kraju koji sada poznajem kao svoj džep od
pantalona. Potom ćemo se ponovo naći, kada noć bude uveliko pala.

Preveo Aleksandar Đokanović

ALMA MATEJSEN

Alma Matejsen (*Alma Mathijsen*, 1984) svrstava se među mlade nade holandske književnosti. Osnovne studije završila je u poznatoj školi za umetnost i dizajn, Herit Ritfeld (*Gerrit Rietveld*), da bi nakon toga studirala kreativno pisanje na Pratt institutu u Njujorku. Do sada je objavila tri romana, memoare i jednu novelu. Pored toga, piše eseje za holandske dnevne novine *NRC Handelsblad*.

Debitovala je 2011. godine romanom „Sve se vrti oko Karmen“ (*Alles is Carmen*), da bi tri godine kasnije objavila i drugi roman „Velike dobre stvari“ (*De grote goede dingen*, 2014). Roman „Zaboravi devojke“ (*Vergeet de meisjes*, 2017) nominovan je za književnu nagradu BNG Banke za mlade talente. Njen poslednji autobiografski roman „Sačuvaj leto“ (*Bewaar de zomer*, 2020) privukao je do sada najveću pažnju kritičara i publike. U ovom romanu, Matejsen se bavi pitanjima jezika, odrastanja i gubitka.

Novela *Ne želim da budem pas* (*Ik wil geen hond zijn*) priča je o ženi koja ne može da se izbori sa patnjom koju donosi prekid ljubavne veze. Kao jedini izlaz vidi mogućnost da se transformiše u psa kako bi se ponovo sjedinila sa svojim bivšim partnerom.

Iz: „**Ne želim da budem pas**“ – *Ik wil geen hond zijn*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2019.

str. 58–67

Kucam OKONČATI LJUBAVNE JADE. To mora odmah da prestane. Na-
ilazim na priče ljudi, ne želim priče, želim rešenja, neću saosećanje.
Kucam TRANSFORMACIJA. Gugl izbacuje da postoji transformacija u
matematici i u genetici. Biram drugu opciju i time pravim svoj prvi iz-
bor. Umorna sam od ovog tela koje je previše ljudi ljubilo, koje je možda
i upropašćeno, bila sam nemarna prema njemu, nisam mu se posvetila,
moram da ga se rešim, promenim i poboljšam. Genetska transformacija.

Tretman sokovima, treperi mi na ekranu. *Transformiši se u novu verziju sebe.* Teglica sa sokom narandžaste boje, toliko jarke da izgleda gotovo ko hemikalija. Pored teglice, nalazi se vezica šargarepe, par rumenih jabuka i nekoliko borovnica koje pokušavaju da uteknu. Klikćem istog trenutka, 148 evra za 3 dana. To je malo. Želim da potrošim još više. Želim sve da izbrišem, a najradije sav svoj novac.

Na jednom sajtu mogu da oblikujem idealno lice, spuštam uglove očiju, povećavam uši, podebljavam obraze, ali ne pomaže. I dalje izgledam poput žene koja želi da nestane. Mislila sam da će mi pomoći ako više nalikujem tome kako se osećam. Ništa ne pomaže, a kada ništa ne pomaže udaram kompjuter. Čujem tipke kako se treskaju pod prstima, skupljam šaku u pesnicu i udaram, laptop mi se drmusa pod rukama, sa svakim udarom snažnije zahuči, čvrsto zatvaram oči i udaram još jače, dobijam želju da odlomim ekran. Javlja se zvuk, tako piskav da moram da zapušim uši. Oprezno otvaram oči. U mene gleda pas. Oči su mu velike i vlažne, liže šapu i nastavlja da me posmatra.

„Ne plaši se,“ kaže pas.

Ne plašim se.

„Klikni ovde,“ reče pas.

Pomeram kursor ka koverti desno od njegove šape i klikćem. Pas uzbuđeno zalaje i potom nestaje.

Nudimo vam izlaz

Za sve ljude koji više ne mogu sami

Za sve ljude povređenog srca

Za sve slomljene ljude

Osećate li se napušteno?

Da li vam je srce ostalo na drugom mestu?

Na mestu kome više ne možete da pristupite?

Da li vam je telo samo ljuska koja vas

podseća na bolja vremena?

Da li ste u potrazi za nečim poput hiljade drugih?

Ne časite časa

i započnite vašu transformaciju već danas.

Glas nestaje. Ne volim kada mi se sajt obraća, ali ovaj put nisam zatorila prozor. Unosim svoju adresu kako bih dobila prvi paket, on je besplatan. Danas poručiš, sutra ti je isporučen. Želim sve da promenim, po mogućstvu uz veliki rizik.

Moja generacija ne otvara vrata ukoliko zvono neočekivano zazvoni. U glavi prolazim kroz sve moguće situacije. Sigurna sam milion posto da

niko od mojih prijatelja nikada ne bi došao nenajavljeno, tako nešto jedni drugima nikada ne bismo oprostili. Uz sve nadražaje koji uživo ulaze u naše kuće, lako se prišunja i panični napad. Osim ako. Postoji i osim. Ako si ti u pitanju. Prošlo je već toliko vremena da bi morao da dođeš uz grandiozan gest. Zvonjava na vratima bi mogla da bude veliki gest. Osim ako nije u pitanju tetka. Neko ko nije zapravo zabrinut, ali kome je drago kad mi nije dobro. Tada konačno može da uzme dete pod svoje okrilje. To je poslednje što želim. *Oštećen si, kako god da okreneš.* Lagano se šunjam ka vratima jer imam interfon s kamerom, dovoljno sam šik za tako nešto. Mogu da virim, a da me ne primete. Nečujno podižem slušalicu interfona. Ekran počinje da treperi. Pred vratima stoji devojka u sivo-braon odelu s kačketom na glavi.

„Zdravo?“

Zadržavam dah. Da li je moguće da me ipak vidi? Mogla bih da se zakunem da je kamera jednosmerna. Samo ja mogu da vidim šta ona radi, ne i obrnuto.

„Imam paket za vas.“

Opuštam ramena. Paket nije poseta. Paket može da bude gest. Pritiskam plavo dugme.

Otvaram ulazna vrata. Devojka ima ljubazno lice, oči su joj iste boje kao odelo, ima dve jamice neposredno uz uglove usana. Previše je mlada da bih je nazvala ženom, rekla bih da nema više od devetnaest godina. Mada moram da priznam da veoma loše procenjujem godine.

„Da li je u redu da uđem kako bih vam objasnila par stvari?“

Protrčava pored mene.

„Ja sam Niko.“ Pruža mi ruku. Nespretno se rukujem s njom.

„Moji roditelji ne vole konvencije.“

Torba joj se snažno klati na ramenu, neka crna stvar od najlona joj pri svakom koraku dodiruje zadnjicu. Iz torbe vadi registrator i tablet i podiže ih uvis.

„Volimo da radimo s klijentom,“ reče smešeći se, jamice postaju duge linije koje se protežu preko celog obraza. Tek kada su se vrata zatvorila, primećujem njen miris, oseća se na životinje, pantalone su joj pune dlaka.

„Želite li da sednete?“, pitam po automatizmu. Kafu odavno nemam u kući, mogla bih da joj ponudim vodu ili viski.

„Radije ću da stojim,“ kaže dok stavlja naočare na sto.

„Uvek počinjemo s nekoliko uspeh transformacija.“

Na tabletu mi pokazuje fotografiju zlatnog retrievera u rukama žene. Žena se smeje gotovo ushićeno. Niko prevuče ekran u desno. Nova

fotografija novog dua. Ovoga puta je to čovek s brkovima i džek rasel terijerom. I oni su veoma srećni.

„Da krenemo ispočetka.“

Izvlači nekoliko papira iz fascikle.

„Prilično sam haotična, nemojte da kažete mom gazdi. Moram da vam izmerim pritisak. Koliko ono beše imate godina?“

Počinjem da se pitam da nije možda pogrešila adresu.

„Oh, vidim ovde. Trideset i četiri, onda u stvari ne moramo da vam merimo pritisak. Svakako bi bilo bolje, onda možemo bolje da predvidimo vašu transformaciju. Ali nemojte da me držite za reč.“

Ako devojka neće da sedne, onda ću ja to da uradim, od njenih reči mi se vrti u glavi.

„U redu, hoćete li da vam izmerim pritisak? Ne volim to da radim, u svakom slučaju ne volim da dodirujem druge ljude. Koža može da bude tako mekana na tom mestu, ne volim to. Vi niste tako stari, naprotiv mlađi ste, izvinite, dakle biće u redu. Ukoliko želiš da vam prvo objasnim o čemu se radi, mogu to da uradim. Zapravo, trebalo bi prvo to da uradim. Ponovo mnogo pričam, moj gazda kaže da previše pričam. *Anyway*, prvo ću vam objasniti o čemu se radi.“

Niko iščupa nekoliko pramenova dlake s lica, vadi kutijicu iz torbe.

„Da li već znate kada želite da počnete?“

Verovatno je po mom licu videla da nemam predstavu.

„Nema veze, možete da počnete kad god to želite. Samo moram da vam napomenem da dan pre toga ne smete ništa da jedete. To mi deluje veoma iritirajuće, ali dobro, nisam ja ta koja se transformiše. Dakle, uzmite prvu pilulu sledećeg dana na prazan stomak, uz to popijte prah iz ove kesice. Imate li aparat za gaziranje? Prilično je odvratnog ukusa pa je nekim ljudima lakše da ga popiju s nečim gaziranim. Ne znam. Ja bih ga jednostavno popila u jednom cugu, ali ja sam takva. Neki ljudi mogu da piju bez gutanja, umete li vi to? Ja bih to tako uradila.“

Glas joj se gubi u pozadini, gledam u kutijicu s pilulama, pet prozirnih pilula, kapsule sa žutom tečnošću.

„Šta se dešava kada popijem prvu pilulu?“

„Ništa posebno, prvi ciklus pre svega služi tome da se podignu vrednosti. Vitamini, antioksidanti, te stvari. U drugoj fazi počinjemo da smanjujemo unos da bi u trećoj fazi srušili sve što smo na početku sagradili. Strašno ćete se razboleti, pretpostavljam da ste već sve pročitali, ali sam u obavezi da vam sve još jednom napomenem. Sada sam dobar savetnik.“

Stiska usne i podiže ramena. Jedva da sam išta pročitala.

„Više ne smem da upoređujem simptome s hemoterapijom, ali na to se svodi. Zbogom imunom sistemu, sve ćemo razneti, otrov će proteći vašim venama, fluorescentno žut, to se sve dešava kod nas, imamo udobne stolice, ponekad sednem u njih nakon radnog vremena. *Anyway*, tek tada počinje prava žurka, kada ste najslabiji, neposredno pre toga imate još jednu mogućnost da se predomislite i da se vratite u pređašnje stanje. Posle toga je gotovo.“

Gurnula mi je papir.

„Možete li ovde da potpišete?“

U potpunosti sam svesna rizika.

Ništa mi više nije potrebno. Što veći rizik to bolje. Potpisala sam se velikim pisanim slovima ispod datuma.

„Strava“, reče Niko, „Sada je postalo stvarnost.“

Rukovala se sa mnom.

„Prva pošiljka je besplatna. Sledeću vam donosim za pet dana. Troškovi se automatski naplaćuju s vašeg računa, potpisom ste dali saglasnost. U trećoj fazi još možete da se predomislite, to moram da dodam.“

Nestala je iznenada kao što se i pojavila.

Zatvaram vrata za njom i osećam prisustvo pilula, praška i brošure u kući. Ne časim časa.

Poput mnogih ljudi želite da postanete pas. Život psa je zabavan i prepun iznenađenja. Predvidivost svakog vašeg dana više vas neće mučiti, već će vam donositi zadovoljstvo. Psi drugačije gledaju na svet, a pre svega, dobijaju mnogo ljubavi od svog gazde i upravo to je ono najbitnije. Na usluzi smo ljudima koje društvo prezire, ostavljenima, onima koje su napustili, partnerima koji žele da održe vezu. Onima koji su još uvek zaljubljeni u partnera koji ih je ostavio. Ljudima koji ne žele da im slomljeno srce bude konačno odredište. Jer to ne mora da bude tako. Vodimo vas kroz proces tranzicije, naši stručnjaci pomažu vam da prođete kroz svaku novu fazu. Niko ne mora da prihvati slomljeno srce kao svršen čin. Na samom kraju ponovo vas spajamo s vašim dragim. Poput psa, moći ćete bezgranično da volite svog partnera, da zavijanjem tražite pažnju koliko vam volja, da mu se šćućurite uz noge, da se zajedno zaputite u divljinu. Postaćete verni prijatelj vašeg dragog. Bićete nerazdvojni i više nikad se nećete osećati nevoljenim. Vaša želja je naša misija.

Žena na fotografiji grli zlatnog retrievera, pokušavam da pronađem nešto u očima psa. Šape mu se nalaze na ženinom vratu, njuška mu je u njenoj kosi. Nastavljam da listam, slova se smanjuju.

Sjedinjavanje

Gotovo 98 procenata naših klijenata koji sa uspehom završe proces tranzicije konačno se ponovo spoji sa svojim dragim. Ipak, morate da budete strpljivi, nisu svi u potrazi za psom, ili uopšte žele da imaju psa. To najčešće i sami najbolje znate. Mi suptilno radimo na tome. Proces traje duže ukoliko vašem dragom moramo da damo serum koji pojačava želju za psom. Budite svesni toga da proces ponekad može da traje mesecima (u pojedinim slučajevima i godinama). Srećom, ljubav se ne gasi brzo. Pre svega budite istrajni.

Prevela Bojana Budimir

LISA VEDA

Lisa Veda (*Lisa Weeda*, 1989) je multimedijalna umetnica i pisac. Godine 2016. objavila je putopis Noge Petrovskog (*De benen van Petroviski*) za izdavačku kuću *Wintertuin Uitgeverij*. Pored toga, u saradnji s Robin Klemens, sastavila je fotoknjigu *Oselyata*, o svratištu za beskućnike u Ukrajini i napisala je scenario i režirala književnu instalaciju u virtualnoj stvarnosti *Rozsypne*, o ratištu u istoimenom ukrajinskom selu. Lisa predaje pisanje za virtualnu stvarnost i transmedije na Fakultetu primenjenih umetnosti *ArtEz* u Zvoleu.

Roman „Aleksandra“ (*Aleksandra*, 2021) objavila je izdavačka kuća *De Bezige Bij*. To je priča o autorkinoj porodičnoj istoriji koja počinje s njenom bakom, Aleksandrom, koja je 1942. deportovana iz Ukrajine u radni logor u Nemačkoj. Pola veka kasnije, njena unuka kreće na put ka otadžbini svoje bake u potragu za korenima.

Iz: „**Aleksandra**“ – *Aleksandra*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2021.

Kod kuće

Vetrenjače, staza ka reci, bunar, konji, krave i žito. Napukle kofe pune krvavo crvenog paradajza, zatvorene teglice sa ukiseljenim povrćem za turšiju. Uzani tok Severskog Donjeca koji prišiva sva okolna polja, spaja Rusiju i Ukrajinu, vezuje zemljopisnu kartu, baš kao što pradedu Nikolaj iglom i koncem od zakrpa šije jakne. Vetar u jedrima vetrenjača, Kom-somolke na seoskom trgu. Igraju. Prepliću ruke, održavaju ravnotežu oslanjajući se iskošenim telima jedna o drugu, odgurujući se od zemlje tek koliko je potrebno. Vetrenjače su gotovo nečujne, drvena mašinerija tek ponekad zaškripi. Nešto dalje, pradedu Nikolaj šeta poljem. U rukama drži klas, odlama deo stabljike, kruni nešto zrnevlja i stavlja ga u usta. Pod zubima mu krcka suvo seme, oseća ukus zemlje na kojoj odrasta moja baka: slatka i gorka. Žvaće, sluša životinje, klasje na vetru. Gleda u crnu zemlju pod nogama – tako plodna da može da nahrani čitav Sovjetski

savez, zbog čega će se oko ovog komada zemlje uvek voditi bitke. Vidim svog pradedu na zlatnom polju, a iznad njega vedro plavo nebo.

Što se više približavam bakinom rodnom kraju, to je vedrije plavo nebo njene mladosti. Rupe u asfaltu se povećavaju kako se udaljavam od domovine. Kako ljudi ne bi ginuli, u rupe zabadaju dugačke grane, a tu i tamo iz njih izraste pokoji usamljeni suncokret. Nailazim na sve više razorenih kuća, sve dok vrhovima prstiju ne dodirujem jednu za drugom, rupe od metaka u ogradi moje baba-tetke Nine. Shvatam da plavo može da predstavlja sve: tako baba-tetke imaju plave oči koje se pretvore u oštre, zbijene sante leda kada se priča o politici, to su vrhovi planina niz koje spuštate glečer kada plaču ili viču. Dok se u njihovim očima sve umiri poput jezera u Kavkazu kada obedujemo: spokojan i prelep prizor, gde se osećaš bezbedno. Prababa Ana nekada je tvrdila da će oči svih njenih kćeri i sinova biti plave poput neba nad ukrajinskim poljima. Bila je u pravu za svako dete koje se rodilo. Njena prva kći, Anastasija, imala je najplavije oči od sve dece. Njen pogled isticao se u svakom prostoru u kojem bi se našla. Anastasija je sijala čak i tih poslednjih dana na samrtnoj postelji, kada mladića iz Luganska koji je došao da je zaprosi nisu mogli da oteraju od nje. Moju mladu baku su tada poslali iz sobe jer nije dobro za tako mladu osobu da vidi mrtvaca.

2.722 kilometara od polja na kojima je Nikolaj po prvi put držao u rukama svoju tek rođenu kćer Anastasiju, Folkert Jan mi pomaže da se popnem na njegov brod. Između obale i palube teče Donji Merve, iznad nas holandski oblaci vise na bledo plavom nebu, nebu koje se nikada ne ističe nad pejzažem svojom izrazitom plavom bojom, već uvek pokušava da se stopi sa okolinom. Koža mi pulsira od holandske sparine, koja se već danima obmotava oko mog tela poput mokrog platna. Na gvozdenoj crno-beloi palubi *Tegljača I* sparina se samo pojačava. Folkert Jan gleda skrštenih ruku u svoj teretni brod visok 192 metra i kaže: „Pa, dobrodošla, stigla si.“ Lice mu je pegavo, crvenkasta kosa presijava se na suncu.

„Znaš da nećeš moći da se iskrcaš naredna četiri dana, zar ne?“ kaže šaljivo.

Posmatram sitnog mladića u narandžastom radničkom odelu koji nešto dalje čisti palubu i omalog Filipinca koji tek što je skočio s broda i sada na pristaništu bunker stanice ispija kafu iz papirne čaše. Mahnuli smo jedno drugom.

„Na ovom brodu je mirno,“ reče Folkert Jan, „i muškarci su fini. Na nekim brodovima ume da bude neotesano, a muškarci su pomalo napadni. Na takvim brodovima se najčešće ne noćeva.“

Majka stoji na obali i s rukama na kukovima posmatra kontejnere koji su naslagani u četiri reda u otvorenom trbuhu broda. Vidim kako pogledom prelazi preko kontejnera, vidim je kako broji klimajući glavom: četiri u visinu, četiri u širinu, jedanaest u dužinu. Vukući se za Folkert Janom, odlazim na drugu stranu broda.

Došavši po prvi zajedno u postojbinu, majka i baka plivaju u Severskom Donjecu.

„To nije ista reka,“ kaže baka, nakon što je neko vreme plutala na reci, „i čini mi se da ima manje brda, kao da su poravnana.“

Leto je, godine 1973. u Stanici Lugansk je sparno i zagušljivo, tetka Nina je između kuće i šupe razapela platno kako bi napravila malo hlada. Majka slabo govori ruski, ali baki naviru na usta puni brundajući glasovi. Njen ruski je tečan i besprekoran, nešto što moja majka kod kuće, u Holandiji nikada nije tako opširno čula. Sada se po ceo dan koristi ruski. Za majku to podrazumeva beskrajno gestikuliranje rukama i nogama, što joj sa svakom čašom votke sve lakše ide. Svake večeri ona i baka moraju da idu kod nekoga u posetu, gde sedaju za dugačke stolove pod razastrtim platnom u velikom dvorištu, prepune hrane, svežeg soka i votke. Sedi među rođacima rođaka, pored mladića i devojaka koji za sebe kažu da su joj braća i sestre – kao što nećak Maksim nije moj nećak već moj brat, a ta reč mi stvara osećaj da smo bliski. Na majčinom tanjiru nalaze se ogromne kriške lubenice, toliko velike da u njih može da ugrura čitavo lice. Crveni sok lubenice slađi je nego kog kuće, rashlađuje joj pregrejano telo. Hrana na stolu je mrsnija, punijeg ukusa, a paradajz nema vodenast ukus, već podseća na vrućinu i leto, votka je jaka i hladna. Majka svojim farmericama odskače od okoline, pa kako nedelje prolaze sve češće nosi cvetne haljine, tako da se polako sve više uklapa sa svojim *cecmpu* i tetkama, svojom bakom Anom koja u dvorištu na stolici ispod jabukovog drveta ljušti krompir. Krompir stavlja u lonac, a ljusku u kecelju u krilu. Majka se pita da li će i ona nekada imati zlatni zub, poput tetaka, čije vilice svetlucaju na kasnom večernjem svetlu kada se smeju.

Tegljač I se udaljava od obale. Majka stoji sama na pristaništu bunker stanice i nastavlja da maše sve dok me ne izgubi iz vida, baš kao što to čini baka kada odlazim iz njene garsonjere u staračkom domu. Kod nas je običaj da se maše sve dok se ne zamakne za ugao, dok se ne izgubimo iz vida. Kod nas je običaj da se zvoni dva puta, a time poručujemo: *dobri ljudi*. Smeštam torbu u kabinu i otvaram na kip prozor iznad kreveta. Voda tiho protiče. Biciklisti prolaze nasipom, vetrenjače hvataju vetar, jedra prave krugove.

„Još nekih 50 kilometara do Manhajma,“ reče Edvin za kormilom, „plovimo brzinom od oko 10 kilometara na sat, pa izračunaj.“

Na ruci mu se nalazi tetovaža koja može da se čita i kao EDVIN i kao EDMIN, M i V su istetovirani jedno preko drugog. Za dva dana će mi ispričati da je to bila greška, to slovo M, da je jedno vreme među njegovim prijateljima bila popularna tetovaža svog imena ispisanog gotskim pismom. Okrenuću k njemu svoju podlakticu i pokazati mu ime moje bake: АЛЕКСАНДРА. Napisana je njenim pismom.

Edvin pritiska dugme. Lagano se uzdižemo u kormilarnici sve dok se ne nađemo iznad kontejnera. Možemo da vidimo pramac broda, mogu da posmatram reku. Prolazimo ispod mostova preko kojih sam kao mala prelazila na zadnjem sedištu automobila, pored nasipa na kojima sam leti vozila bicikl s roditeljima.

S krme posmatram sunce kako lagano tone u predeo, ostavljajući za sobom crvene pruge na nebu, stvarajući na vodi duge staze od svetla, poput poteza četkicom na akvarel slici. Holandska zastava vijori se na vetru, povremeno se presavije na pola, a onda se opet raširi. Muškarci na ribolovačkim stolicama mašu, stariji parovi zaustavljaju bicikle kako bi posmatrali brod.

S reke sve deluje usporeno, drugačiji je osećaj za vreme, život ima drugačiji ritam. Dok moja baka plovi ovuda, pred sam kraj okupacije Holandije, pred njenim očima se odvija isto: koliko god da je sve na obali razoreno, na vodi kao da se ništa nije dogodilo, ona je tiha i bezbedna. Vidim je kako prolazi, ukrštamo se, talasi između *Tegljača I* i njenog broda se preklapaju, reka penuša. Mršava je, koščata. Nosi belu košulju i uzanu suknju. Ruke i noge su joj preplanule, obrazi crveni. Petrove prljave pelene dodaje mužu Kosu nagnutom preko brodske ograde. Kos riba pelene sapunom u vodi i cedi ih udarajući ih najsnažnije što može o brod. Čutim, ne dozivam njeno ime (*Saša*, za bliske prijatelje) preko uzburkane vode, samo posmatram. Njene tanane ruke, koje glade kosu malog Petera, njegove lokne namazane briljantinom i očešljane u stranu, koje će u mladosti još više mazati briljantinom, a svoj *look* učiniće još dramatičnijim vozeći motor uz obalu Mervedea; posmatram njen pogled koji sa zadovoljstvom i olakšanjem gleda u reku za sobom, a s vedrim i bistrim plavetnilom u očima gleda napred, sa osmejkom na licu. Idemo kući, kažemo vodi i ona i ja. Napuštam krmu tek kada mi se izgubi iz vida, kada tok reke skrene u stranu, a večernje nebo poprimi tamno plavu boju.

Prevela Bojana Budimir

NIKI DEKER

Niki Deker (*Nikki Dekker*, 1989) je spisateljica i autorka radijskih programa i podkasta za holandske emitere poput VPRO i NTR. Do sada je objavljivala svoje priče u raznim holandskim i međunarodnim časopisima, a 2016. godine dobila je stipendiju za rezidencijalni boravak u Parizu, holandsko-flamanskog centra za kulturu DeBuren. Njen radijski dokumentarac *Me and the Boy Next Door* bio je nominovan za nagradu evropskog medijskog festivala *Prix Europa*. Trenutno radi na svom debitantskom romanu „Iverak“ (*Platvis*) koji bi trebalo da izađe 2022. godine u izdanju izdavačke kuće *De Bezige Bij*.

Iz: „**Iverak**“ – *Platvis* (rukopis)

Plutam licem uronjenim u vodu, smirena sam. Ne privlačim pažnju, ne rasipam energiju. Samo obitavam. Spori, veoma spori izdisaji. Mali mehurići koji mi golicaju obraze dok iskaču na površinu.

Na samom kraju telo će mi zadrhtati, stomak će se zgrčiti usled čega će mi se otvoriti usta i u tom trenutku ću odlučno i mirno da podignem glavu iz vode i udahnem duboko.

„72 sekunde!“ niko neće uzviknuti.

To je veština koja nikoga ne vodi nikuda, osim možda bliže samom sebi.

Sedim na dnu bazena i gledam u ljude koji tek tako plivaju na površini. Vrhovima prstiju prelazim preko hrapavih fugni.

Kada sam saznala? Oduvek sam znala, a istovremeno još uvek ne znam. U mojim sećanjima sve se dešava istovremeno. Sebe vidim kao zbirku polaroid fotografija poređanih na vratima frižidera. Sekunde potrebne da se pritisne okidač fotoaparata svode čitavu priču na nekoliko slika: ovde mi sedi u krilu, ovde prolazim kroz hodnik, ovde stojim na ivici plesnog podijuma dok mi stara školska prijateljica priznaje da je lezbijka, a ja joj kažem: „Mislim da sam i ja pomalo.“

Uvek sam bila dobra u zadržavanju daha.

&

Stražnja vrata su otvorena i prostorijom povremeno prostruji dašak vetra. Sedim na ultra modernoj kancelarijskoj stolici koju je otac tek kupio, za ultra modernim kompjuterom koji imamo već godinu dana: mala, bela loptica s drškom na kojoj je prikačen veliki ekran. Sto je toliko širok da na njemu bez problema mogu da držim prekrštene noge. Na stolu se ne nalazi ništa sem kutije šibica. Listovi mojih nogu, klizavi od znoja, trljaju se jedan o drugi.

Godina je 2003.

„Non c'è, non c'è vita per me.“

Palim šibice jednu za drugom, posmatram kako se svaki plamen spušta ka vrhovima mojih prstiju, i potom ga gasim.

Čekam rešenje problema za koji nisam ni znala da ga imam.

„Senza risposte ai miei perché adesso cosa mi resta di te.“

Nemam ni petnaest godina, a već sam nostalgična, slušam pesmu koju ne razumem i vidim sebe kao dete na zadnjem sedištu Folksvagen: glava mi je naslonjena o prozor, bandere povlače linije preko neba. Bujanj i prateći vokali su tako samouvereni.

Ovako provodim leta: puštam očev ce-de i igram besplatnu *online* igricu u kojoj je cilj da pogodite niz loptica lopticom iste boje kako bi eksplodirale. U toj igrici ne možete da pobedite ili izgubite. Možete da je igrate bez prestanka. Pri svakoj eksploziji uzbuđenje pomalo poraste. Gađam još jednom. Pevušim uz pesmu. Uzimam novu šibicu. Otvaram prozor u MSN-u u kom se pojavljuju i nestaju imena mojih prijatelja okružena emotikonima ruža i duga. *Non c'e non c'e*. Jicke je *online*. Jicke je *offline*. Tejmen je *online*. Ane je *online*.

„Ljubila si se s Lisanom? Ozbiljno?“

„Ne,“ kucam.

„Ona kaže da jesi.“

&

Iverku je potrebno nekoliko minuta da do tančina imitira boju okruženja. Oba njegova oka nalaze se na gornjem delu pljosnatog tela, posmatraju stabiljike oko sebe, a mozak šalje signale pigmentnim ćelijama u telu, koje na osnovu te informacije počinju da proizvode pigment, odnosno prestaju s njegovom proizvodnjom. Dokle god miruje, iverka je nemoguće spaziti golim okom na morskom dnu. Videćete ga tek kada počne da se kreće.

&

Biramo porodicu, gradimo kuću i pravimo bazen u dvorištu za najstariju sestru. Kada uđe u bazen, njene plastične grudi u malom grudnjaku dodirnu vodu, i čim krene da pliva, pauziramo igru i sklanjamo stepenice. Gledam lutku s rukama podignutim uvis, veliki znakovi uzvika iznad njene glave, ljuta je, uplašena, uskoro najzad smirena.

The Sims je skraćenica od reči *The Simulated*, simulacija. Fikcija, izmišljeni likovi. Nisu stvarni. Čitava generacija odrasla je uz mučenje i ubijanje alter ega. Na forumima se diskutuje o najinventivnijim i najčešće upotrebljavanim metodama. Tražimo kavgu, palimo kuću, uzimamo dvadeset i tri psa i zatvaramo oca u spavaću sobu, sve to je vežba za odrastanje. Ono se približava. Postajemo ljudi. Ili se u svakom slučaju ubedljivo pretvaramo da je tako.

&

Zgužvano parče papira na otiraču: više nismo prijatelji. Devojke pričaju jedna s drugom o tome šta su druge devojke rekle. Još u osnovnoj školi, išle smo od kuće do kuće, ubacivale poruke kroz poštansko sanduče u kojima stoji ko za koga misli da je glup. Ponekad im se priključiš, ponekad i sam napišeš te ružne reči. Prijateljstvo je poput lančića koji jednog jutra možeš da staviš, dok ga drugim danima ostaviš u ormariću.

Ane kaže: „Pitala sam je s koliko ljudi se poljubila, a ona je rekla s troje: Jordi, Bas i ti.“

Ili će se to tek desiti. Možda jednostavno sedim za kompjuterom dok iz zvučnika dopire lagana pozadinska muzika iz Simsa. Uređujem kuću za Toniju koji je stidljiv i nosi zlatni lančić. Postavljam mu mašinu za fliper u kuhinju.

Moj brat se vraća kući. Torba za trening mu miriše na pokidane vlati trave, dezodorans i ustajali znoj. Ostavlja torbu kraj mene.

„Dečaci iz tima kažu da si lezbijka.“

Mrko ga gledam.

„Kakva je to glupost,“ kažem.

&

Iverak se rađa poput svake druge ribe: ima ovalni trup s dva peraja i repom, usta mu se nalaze na prednjem delu glave, sa obe strane po jedno oko. Kada uđe u pubertet, oči mu menjaju poziciju. Dok mu se pomeraju

kosti kako bi postao što pljosnatiji, levo oko prelazi na desnu stranu. Za nekoliko dana koža mu menja boju: s donje strane postaje beo, s gornje strane boje peska, poprima zrnastu teksturu, kako bi se savršeno stopio sa okolinom. Nalazi se na dnu mora, neprimetan u pesku. Oči su mu dva crna kamenčića koje sada sve vide drugačije.

&

Nižem šibice, naizmenično ređam čađave vrhove. Noge mi se vrpolje na stolu, lupkam prstima po drvetu kako ne bih kucala po tastaturi.

„Šta je trebalo da uradim?“

Mogla si da se namrgodiš. Mogla si da se pozoveš na svoje pravo na privatnost. Mogla si da izmisliš neku drugu osobu. Mogla si da zatvoriš čet i kažeš da se prekinula internet konekcija. Roditelji su ti ušli u sobu. Mogla si da radiš domaći. Mogla si da odbiješ da odgovoriš. Mogla si da kažeš „dve“. Mogla si da sputaš taj deo sebe, da ga ućutkaš, mogla si silom sebi da zapušiš usta. Pesnicom. Ne, mogla si da kažeš, ovo se ne dešava. Ne, mogla si sebi da kažeš, ti ne postojiš. Mogla si da stisneš vilice i da se osmehneš.

&

BBC je napravio repliku dnevne sobe u morskom akvarijumu: crno-bele pločice, tapete na pruge, tufnasta sofa. To predstavlja izazov za sipu: majstor prerusavanja, koji ne samo da može da promeni boju već i teksturu. Kada to okolina zahteva, sipa širi svoje papile ili peraja i tada zaliči na busen morske trave, parče korala, morsko dno ili stenu na kojoj se nalaze sase.

Sipa leže na pod, postaje crno-bela i isprobava različite šare: postaje tepih sa zebrinim prugama, ili pravi beli kvadrat na leđima. Traži dalje i primećuje da najlakše može da se stopi sa sofom. Prednji deo sipe sada ima cvetni dezen.

Ova vežba nije bezazlena. Sipa se prilagođava okolini kako bi mogla da napadne. Neprimetno klizi preko morskog dna i raznosi pesak. Svojim brzim pipcima hvata životinje koje su se uplašile. Životinje nestaju u njenim kljunastim ustima.

&

Dok hodam velikim holom s prepunim plavim rancem na ramenu, prilaze mi jedna za drugim: da li je to tačno, da li sam stvarno, da su čule,

da li sam možda – i sve ih odmah prekidam. Pričam im šta se desilo: kako je počela da me ljubi, iz vedra neba, čak je pokušala i da mi gurne prst, i da sam ja bila potpuno zatečena. Da to nikome nisam ispričala jer nisam želela da je maltretiraju, ali da sada jednostavno moram da kažem istinu. Ona je bila jedina lezbijka u ovoj školi. Ja to nikako nisam tražila.

Nije da sam bila popularna, ali imala sam više prijatelja od Lisane, tako da su do pauze za ručak svi čuli priču. Uzimam *KitKat* čokoladicu iz automata, bacam sendvič u kantu i iznova ponavljam priču. Izvodim monolog dokle god je moja publika zainteresovana.

„Ne želim da ispadnem kreten,“ rekoh. „Mislim da nema ničeg lošeg u tome ako je neko lezbijka, i nije mi strašno što je pokušala da me zavede. Ali nije u redu da onda okolo širi priče kako je to bilo uzajamno, to jednostavno nije istina.“

&

Stid je veći i podmukliji nego što sam ga zamišljala. Ne ispoljava se u posramljenom pogledu u pod i crvenim obrazima ili mucanju, već u nepromišljenim formulacijama – „žao mi je ako si stekla utisak da“ – i u mreži priča koje povezuje. Stidim se toga što se dogodilo s Lisanom, stidim se toga što sam učinila Lisani, i stidim se što mi je ona to dozvolila, i stidim se toga što sam postala i u šta sam pretvorila Lisanu.

Polu godine kasnije došla je u školu s flasterima na zapešću. Šapat i šuškanje vratova u kabanicama koji se naglo okreću, a potom smeh kada ju je neko zadržao u hodniku, skinuo flastere tako da su svi mogli da vide da se ispod njih ne nalazi ništa osim potpuno bele kože.

Još uvek se sećam nežnog osećaja njene kože na svom stomaku.

&

Svako sećanje odigrava se u velikom holu zgrade srednje škole, koja više ne postoji. Sanjam taj hol. Zelene pločice na zidovima. Ne moram da radim kontrolne, ne moram da savladavam nikakvo gradivo. Ne pripadam ovde. Zašto sam onda ovde? Gledam raspored časova i ne znam gde treba da idem. Hol je kamen, svaki zvuk praćen je ehom. Pločice, čiviluci, mesto u kojoj se sastaju četiri hodnika tako da iz svakog pravca može da dođe posmatrač, neko ko me u prolasku pogleda i kaže: bila je prva devojka koju si poljubila, a ti si od nje napravila lažova.

Gledam u prošlost i vidim sebe kako se raspršavam u sitne kapi. Podižu se i kreću da se vrte jedna oko druge, i krećem se kroz svoja sećanja, preko zelenog linoleuma u sali za fizičko, na kojem su već iscrtane linije terena za fudbal, košarku, odbojku, badminton i hokej, ali se ne vide linije u okviru kojih deca moraju da padnu, osećam kako peku rane koje nastaju od klizanja po terenu dok igramo između dve vatre, i počinjem tako snažno da se vrtim da sam se namagnetisala, poput zemlje, privlačim čitavu istoriju k sebi, svet se povlači, to te se ne tiče, to je izvan tebe, ali sve će nestati u mojim ustima koja iznova ponavljaju jednu te istu rečenicu: „Mislim da nema ničeg lošeg u tome ako je neko lezbijka“, podižem ruke i razdvajam more i posmatram: tu se nalazi iverak, vapi za vazduhom.

Prevela Bojana Budimir

POSTKOLONIJALNA KNJIŽEVNOST

DIDO MIHILSEN

Dido Mihilsen (*Dido Michielsen*, 1957) je holandska spisateljica, rodom iz Amersforta ali poreklom iz veze indonežanske konkubine (*njai*) i holandskog kolonijaliste. Za svoj literarni prvenac „Svetlija od mene“ (*Lichter dan ik*. Amsterdam: Hollands Diep, 2019) dobila je 2020. Nagradu holandskih knjižara. U pitanju je sudbina autorkine čukunbake koja se iz radoznalosti i iz želje da izbegne ugovoreni brak upustila u vezu s holandskim oficirom. Za njen status domaćice i konkubine postojao je termin: *njai*. Iako je u tom svojstvu imala nešto lagodniji život od običnih slugu, ipak je najčešće završavala gore od njih. Samo retko kad je gazda priznavao decu rođenu iz takve veze, što im je donosilo prava holandskih državljana. Najčešće su te žene zajedno sa svojom decom doživljavale sudbinu odbačenog nameštaja onog trenutka kad bi gazda rešio da se ženi belkinjom iz svog miljea.

Za razliku od kolonijalne književnosti koja je pisana skoro isključivo iz perspektive belih kolonizatora, tek se od nedavno pojavljuju književna dela o kolonijalnom i postkolonijalnom periodu viđena očima obojenih. Osim romana Dido Mihilsen, koji se bavi zlosrećnom sudbinom mnogih Indonežanki u uslovima kolonijalne vlasti, treba svakako spomenuti i nagrađeni roman „Tumač s Jave“ Alfreda Birnija (*De tolk van Java*, 2016). Karakteristično je da se u oba slučaja radi o tzv. Indosima odnosno potomcima iz mešovitih veza. Ono što kao još jedna bitna karika nedostaje u kompletiranju slike o holandskom kolonijalnom prisustvu u sadašnjoj Indoneziji (svojevremeno je naziv holandske kolonije bio Holandska Indija – *Nederlands Indië*) to su svedočenja autohtonih stanovnika. No, oni u većini slučajeva pišu na nekom drugom jeziku a ne na nizozemskom.

Karakteristično za sve izvore, bilo da su stariji ili noviji, jeste upotreba mnoštva tuđica iz indonežanskog jezika odnosno iz mnogobrojnih jezika kojima se govorilo na tlu današnje Indonezije. Pre svega se radi o rečima malajskog porekla.

Iz: „Svetlija od mene“ – *Lichter dan ik*. Amsterdam: Hollands Diep, 2020.

str. 135–151

Tjinta sedjati tidak mementingkan diri

Prava ljubav nije sebična

Lota me je svojim rečima pogodila kao maljem. Nisam mogla u potpunosti da dokučim šta je to moglo da znači za mene. Na prvom mestu sam bila ljubomorna: druga žena u Hejovom životu! Neka druga se privijala u krevetu uz njega, deleći s njim dane i noći. Da li se prema njoj ophodio isto kao prema meni? Šta joj je govorio, kako ju je nazivao, da li ga je činila srećnim? Jesam li ja bila bolje ili lošija, da li mu je to uopšte bilo bitno? Hvatala me je mučnina ali nisam imala snage da se pridignem iz fotelje. Zatvorila sam oči i sedela nepomično u želji da me niko ne uznemirava. Uskoro ću se poroditi s drugim detetom. Našim drugim detetom. U mislima sam videla Heja kako se igra s Paulinom, baš onako kako sam to predvidela. Ali zašto nikad nisam u pozadini videla to drugo dvoje dece, zašto nikad nisam osetila postojanje njihove majke? Nagnula sam se u stranu i povratila na pod. Samo da me ne čuju Miđah i Paulina. Ako me vide, pohisterisaću, vrištaću, nešto ću polomiti. Osećala sam Hejove ruke na mom telu. Ili je to bilo njeno telo? *Alhamdulillah*¹, nije naišao niko da mi prekine teške misli.

Talas ljubomore malo se povukao, ali nije usledila svetlost izbavljenja već preteća tmina. Srce koje mi je od panike tuklo u grlu sad mi se strmoglavilo u donji trbuh i ostalo tamo da leži kao cigla. Lota je htela da mi stavi do znanja sledeće: moja budućnost, i budućnost moje dece bila je neizvesna. Ili je bila izvesna u tom smislu da će nas Hej oterati, otpustiti? Zašto bismo mi imali drugačiju sudbinu od svih ostalih *njai*²?

Kevtanje dva psića najavilo je Paulinin dolazak. Morala sam sprečiti da psići pojedu moju bljuvotinu. To me je vratilo u stvarnost. Valjalo je preći u akciju, ustati, odvratiti pse. Zvati Dalimina da počisti, i uvesti Paulinu u kuću. Tim redosledom. A sad pokret.

Moje okruženje pripisivalo je moje odsutno, bezvoljno ponašanje predstojećem porođaju. Niko nije ni slutio da mi mozak radi punom parom.

¹ Bogu hvala

² Naziv za domaćicu koja pruža i seksualne usluge

Znala sam da moram smisliti nešto kako bih sprečila da budem izbačena iz kuće. Ali, najpre sam morala da saznam namerava li Hej to stvarno. Ponašao se uobičajeno, uvek nekako nedorečeno, činilo mi se. U postelji je bio pohotan – jesam li to greškom tumačila kao ljubav, da li je to uopšte imalo neke veze sa mnom? – a izvan spavaće sobe dobro raspoložen. Još uvek me čudi što nije primetio kako ga pomno držim na oku. Posmatrala sam, tumačila, izvlačila zaključke i onda opet sve bacala u vodu. Postavljala sam pitanja iznebuha, uzaludno sam pokušavala da ga uhvatim u planiranju budućnosti bez mene i dece. Međutim, Hej ili je bio majstor u prikrivanju svojih misli, ili jednostavno nije razmišljao o tome. Dok smo se popodne odmarali pod klambuom³, ispitivala sam ga o njegovom životu u Bataviji. „Da li ti je kuća u Bataviji bila veća od ove ovde u Đokđakarti?“ započela sam, nežno mu prolazeći prstima kroz kosu.

„Mnogo manja, Izo. Tad sam bio prvi ađutant i nisam predstavljao bogznašta.“

„Ali imao si valjda sluge?“ Položila sam ruku na njegov trbuh.

„Jesam, naravno. Čak i obični vojnici u Indijskoj⁴ vojsci imaju svoju posluđu u kasarni. Njima *munči*⁵ glancaju čizme.“

On me s osmehom pomilova po grudima i zevnu.

„Ajde da sad dremnemo, malena.“

Okrenuo se na drugi bok i za nekoliko minuta utonuo u san. Ja nikako nisam mogla da se namestim, smetao mi je stomak ali pre svega misli. Nikad ga nisam direktno pitala da li je i u Bataviji imao *njai*, nije mi to bilo ni na kraj pameti. A sad mi je nedostajalo hrabrosti. Nekim se pitanjima navlači nesreća na vrat, zašto bih to htela da znam? Ako bi mi i ispričao, to ništa ne bi promenilo moju situaciju. Samo bih hranila svoju ljubomoru slikama Heja s drugom porodicom. Ustala sam i sela u svoju ljuljašku. Morala sam da uljuljkam ne samo njegovo nerođeno čedo već i samu sebe.

„*Koliko ćeš još ostati u Đokđakarti?*“

„Još neko vreme, sigurno. Ako me pošalju nekud da predvodim trupe, otići ću ali ću se onda opet vratiti.“

„*Hoće li ti smetati ako i naše sledeće dete bude devojčica?*“

„Samo neka bude lepa na mamu.“

³ *klamboe* – zaštitna zavesa protiv komaraca i drugih insekata

⁴ Pojam „indijski“ (*Indisch*) se u nizozemskom odnosi na Indonezijski arhipelag a ne na Indiju.

⁵ *moentji* – vojnička konkubina

Morala sam da promenim taktiku. Ako bih nastavila s propitivanjem, Hej bi jednog dana osetio moje podozrenje. Da pitam *dukun*⁶ da mi pomogne i učini ga zavisnim od mene tako da nikad ne poželi da me ostavi? Bila je to zavodljiva pomisao. Samo, *dukun* se nije bavila tom vrstom magije, a ja sam osim toga sama bila sposobna da vežem muškarca za sebe i bez *gunagune*⁷. Zato sam se dodatno trudila, obasipajući Heja od toga dana svojom neiscrpnom pažnjom i ljubavlju. Čak sam i Paulinu malo sklanjala od njega kako mu ne bi odvlačila pažnju. Prala sam i masirala mu noge, vrat i ramena, i pretvarala se da me interesuju njegove aktivnosti u kasarni i u klubu. Hvalila sam i najbeznačajniji njegov poduhvat kao da se radi o izuzetnom dostignuću. Stavljala sam u kosu mirišljivo cveće melatija, parfimisala telo ilang-ilangom. U krevetu sam se ponašala kao maštovita ljubavnica koja uprkos svom ogromnom trbuhu tačno zna kako da udovolji svom muškarcu. Nijedan centimetar njegovog tela nije ostajao nedodirnut, moje usne, jezik, šake i stopala bili su svuda, grlila sam ga svojom ljubavlju kao hobotnica. Da li je to bila ljubav? To više nisam znala. Nisam više imala pojma ni ko je taj čovek, zapravo.

Možda je Lota lagala. Možda je samo htela da me upozori.

Stajala sam s *kokki* – kuvaricom – u kuhinji i pravila husarsku salatu, a mesila sam i krokete na holandski način. Sve je to bilo toliko naporno da sam se već radovala statusu babinjare.

Moj trud nije bio uzaludan. Hej je delovao odmorno, zdravo i bolje nego ikad. Dozvoljavao je našoj ćerkici da mu jaše na kolenima i čak ju je učio nekim holandskim rečima. Ako, ako, pomislih, imaj na umu da je to tvoje dete, da u njoj teče i krv tvojih predaka.

Kod prvih trudova on je naravno otperjao. Dobro je što nije bio prisutan kad se Paulina rodila, a i sada su Miđa i kuvarica mogle neometano da se prepuste svojim ritualima koje je Hej doduše tolerisao ali prezrivo nazivao „urođeničkim sujeverjem“.

Naše dve služavke ponovo su širom otvorile sva vrata i ormane u kući kao znak bebine dobrodošlice. Kako otac nije bio prisutan da izmami dete napolje, kuvarica se ovaj put zadovoljila simbolom koji ga je zamenjivao: tučak za mlevenje pirinča uvila je u maramu i prislonila uz krevet. Njihova uposlenost smirivala me je, i da budem iskrena, više mi je prijala od prisustva nekog tuana⁸ s drugog kontinenta.

⁶ *doekoen* – babica, vračara

⁷ *goenagoena* – crna magija, vradžbine

⁸ *toean* – gospodar, gospodin

Dana 21. novembra 1870. rodila sam Lujzu Aleksandrinu – nazvanu po Hejovoj omiljenoj tetki (zašto ne po mojoj majci, zapitala sam se). Porođaj je bio mnogo teži od prvog, a dukun je čak imala zabrinut pogled jer sam izgubila dosta krvi. Srećom me ovaj put nije upozorila na opasnost.

Mala Lujza došla je na svet zajapurena i flekava, a oči su joj bile zelene. Bila je krupnija od svoje sestre, zaključile su Miđa i kuvarica zadovoljno (to je i meni palo u oči tokom porađanja kad sam pomislila da ću se skroz pocepati).

Dukun je boravila duže kod nas nego prošlog puta, i to da bi bdela nad mnom a ne nad bebom. Iz mene kao da su istekli svi životni sokovi, i čime god me hranili i pojili, ostajala sam slaba danima posle porođaja. Dukun mi je pravila kiselkastu kašicu od mladih listića varua⁹ kako bi se zaustavilo uporno krvarenje i naredila mi je da bez pomeranja ležim na leđima. Nisam čak imala ni dovoljno mleka za moje dete pa sam zamolila dukun da potraži dojilju koja bi mogla da je doji preko dana.

Nisam želela da ljudi oko mene primete koliko sam slaba tako da sam se nakon deset dana trglala i ustala iz postelje. Pravila sam se kao da je opet sve po starom a uveče sam mrtva umorna odlazila na spavanje nakon što bih podojila Lujzu. Miđa je zaključila da loše izgledam ali ja sam je ućutkala ljutitim pogledom. Poslušno sam pila svaki đamu¹⁰ koji mi je dukun servirala, ali nisam podnosila da mi neko ukazuje na negativnosti ili nepovoljnosti. Najradije sam bila okružena svojom decom i životinjama. Dvoje psića i Paulina igrali su se kraj mojih nogu a tekukur, moja gugutka, pevala je veselu pesmicu u krletki iznad moje glave dok sam ja ljuljuškala bebu u kolevcu. U takvom okruženju osećala sam istinsku sreću. Svojim rukama, svojim biljkama i svojim nameštajem stvorila sam ovu oazu za svoje kćeri. Ovde im je bio dom i bilo mi je nezamislivo da nešto to poremeti. Možda je to bilo zahvaljujući porođaju i novom životu, tek ona druga njai sve je više nestajala u pozadini postavši tek bleđa sen koja mi se samo povremeno ukazivala u snovima.

Hej se srećom tek posle tri nedelje vratio kući. Za Lujzu je tek ovlaš pokazao malo divljenja, Paulinu je grlio i mazio sa znatno više oduševljenja. To veče stavio mi je do znanja da me je željan. Još sam bila isuviše izranavljena i sladostrast mi nije bila ni na kraj pameti, ali šta sam mogla? Sva sreća pa je shvatio da odnos još ne dolazi u obzir pa se zadovoljio onim što sam mu u tom trenutku nudila. Hej je opet bio kraj mene, a samo to je bilo važno.

⁹ *waroe* – *Hibiscus tiliaceus*

¹⁰ *djamoe* – napitak od lekovitih trava

Na četrdeseti dan po Lujzinom rođenju zamolila sam Heja za dozvolu da obedujem s ostalim slugama. Želela sam da zajedno s njima proslavim rađanje svoj najmlađeg deteta onako kako priliči, malim selamatanom¹¹. Po kuvaričinom savetu pripremila sam žuti pirinač i sedam priloga, onako kako to nalaže adet. Dan kada je duša moje majke napustila njezino telo, četrdeset dana po njezinoj smrti, morala sam pre mnogo godina da obeležim sama samcita. Ovaj put su me u nedostatku najbliže rodbine tradicionalno okupale kuvarica i Miđa, i u njihovom prisustvu obukla sam novu odeću. Naravno, pozvana je i dukun pa smo joj svi, a ne samo ja, srdačno zahvalili za svu brigu i negu. Ganulo me je da svoju izabranu familiju vidim tako harmonično na okupu. Za ovu šačicu ljudi podrazumevalo se da su Paulina i Lujza deo naše male zajednice. U slučaju opasnosti čak bi Dalimin i Pit branili moje ćerke svojim životima. S poštovanjem su dodirivali belom čipkom optočenu kolevku mog anđelka, rukama čija je tamnosmeđa boja toliko odudarala od njene svetle puti. To me je pogodilo u srce.

S vremenom sam ojačala i nakon šest meseci dojilja više nije morala da se krišom ušunjava u kuću kako bi podojila Lujzu (Hej nije smeo da sazna za moju manjkavost). Činjenica da je Hej držao do ustaljenih navika meni je olakšavalo život. Bitno je bilo da bude savršeno zadovoljan svakodnevnim tokom stvari, a moj osnovni zadatak bio je da u tome ne dođe do promena. Nijednom rečju nije pominjao priznavanje očinstva a kamoli eventualni brak.

U svojoj težnji da budem uslužna prisvojila sam i brigu oko Hejove radne sobe: samo sam ja smela da diram njegove lične stvari. Promakla mu je ta moja revnost, a ja sam to učinila samo da bih umilostivila sudbinu. Radna soba mu je bila uredna, ali ja sam briskala nevidljivu prašinu, dovodila u red hrpe papira i povremeno bacala pogled u fioke. Dugo sam zurila u fotografije i portrete njegove porodice poređane na radnom stolu. Iznova me je poražavalo koliko su ti ljudi bili zakopčani u svojoj odeći i enterijeru. Nosili su uske, tamne haljine i odela, zakopčane do grla i dugih rukava. Samo ponegde su bela kragna ili okovratnik unosili malo svetlosti. Verovatno ih je prohladna klima terala da se oblače slojevito, ali rezultat je bio turoban. Nisam uspela da otkrijem nikakve ukrase, jedino je kopči na pojasu Hejeve majke kreator poklonio nešto više pažnje. Žene su sedele na stolicama kao na prestolima, poduprte toplim, debelim jastucima od na izgled zagasitog štofa. Sve je bilo nepristupačno. Da bi sve to

¹¹ *selamatan* – svečani verski obed

učinio još teskobnijim, fotograf je okačio teške zastore u pozadini studija, čiji su se nabori mreškali kao da će ugušiti glavne likove. Zašto nije stavio neke lepe cvetne aranžmane, kao što je to bio slučaj na fotografijama totoka¹²? Nije ni čudo da su svi gledali nepristupačno i sumorno, a žene su verovatno sve nosile korsete.

Mnogo su mi draži bili naslikani portreti Hejove majke i sestre. Iz njih je barem progovaralo nešto od karaktera, naslikane oči delovale su živahnije, kao da žude za nečim nepoznatim. Skupila sam se pri pomisli da bih se udajom za Heja orodila s njegovim roditeljima. Moje ćerke bile su njihove unuke kao što su to bile i mojoj majci. Ovo drugo mi je bilo krajnje prirodno, a ovo prvo mi nije dopiralo do mozga. Dok sam se kretala po sobi, osećala sam kako me njihove oči prekorno prate.

Svake nedelje na Hejevom radnom stolu ležala su nova pisma iz Holandije. Iako nisam umela da čitam, skoro da sam prepoznavala različite kitnjaste rukopise. Elegantni redovi kao da su bili u suprotnosti sa strogim fotografijama. Besprekorni papir, ponekad malo izgužvan usled transporta, bio je pak u saglasju sa urednom i finom Hejevom porodicom. Prva tri slova njegovog prezimena već sam umela da razaznam a skoro i sama da pišem: vežbala sam mokrim prstom po prašnjavim pločicama, ili olovkom po kovertama koje je bacao. Jednog ću se dana usuditi da pokušam s perom i mastilom. Zasad još nisam, mastilo je bilo tako definitivno. Zamisli da pogrešim ili zabrljam. Meka sivoća grafita bila je nejasna a istovremeno i samilosna, mnogo manje zastrašujuća.

Ugledala sam pismo od meni nepoznatog pošiljaoca, koje je odudaralo od pisama njegove rodbine i prijatelja. Koverta je bila veća i deblja – a Hej ju je kao i ostale otvorio uredno, bez krzanja. Obazrivo sam uvukla prste desne ruke u kovertu: unutra su se nalazili presavijeni dokumenti. Izvukla sam ih i ovlaš pregledala. Hejovo ime nekoliko puta je bilo naznačeno, više od toga nisam umela da razgonetnem iz čitavog klupka slova i rečenica. Moju znatiželju privukao je jedan veliki list hartije, više puta presavijen. Na njemu su se, izgleda, nalazili neki crteži iz kojih ću možda nešto saznati. Videla sam izdužene ovalne oblike a oni su pak bili podeljeni u kockice i velike površine. Kao da je u pitanju bila neka sprava ili muzički instrument. Ili ne, mapa grada kakvu mi je jednom Hej pokazao. Međutim, ovo nije bila mapa niti građevinski plan, nije bilo ulica, a pojedinačni ovali kao da nisu bili povezani međusobno. A onda sam odjednom shvatila. Ovo jeste bila mapa. Izduženi ovali imali su oblik čamca viđenog odozgo.

¹² *totok* – punokrvni beli Evropljanin

Ili bolje rečeno: broda. Velikog broda dovoljno moćnog da preplovi okeane. Ili da prođe Sueckim kanalom kojim je ne samo dolazilo na stotine Evropljana već se tuda i vraćalo u Evropu.

Drhtavim rukama uvukla sam papire ponovo u kovertu, ne obraćajući pažnju da li ih vraćam isto onako kako sam ih izvadila. Ovo je nešto značilo. Ali šta? O čemu god da se radilo, nije slutilo na dobro. Znala sam da nikad neću pitati Heja. Pobesneo bi ako bi primetio da sam njuškala po njegovim papirima. Proklinjala sam sebe zbog svoje znatiželje. To je bila moja kazna: odsad će me izgrizati neizvesnost i samo ću nagađati zašto je Hej bio u posedu ovih papira.

„Odlazim u Holandiju“. Hej je izbegavao moj pogled dok je ovo izgovarao, skoncentrisavši se na Paulinu koja mu je sedela u krilu. Bilo je to nedelju dana nakon što sam pronašla zagonetne papire. Dakle, to je bilo u pitanju.

„Koliko ćeš ostati na dopustu?“ upitala sam mahinalno. Besmisleno pitanje, nije se radilo o običnom dopustu, ovde se radilo o nečem drugom, to sam mogla da čujem i po tonu kojim je to rekao.

„Odlazim na dugo, Izo“, odgovorio je Hej. „Odlazim u Harlem da se oženim ženom koja me već četiri godine čeka u Holandiji. Obećao sam da ću doći po nju. Ovo domaćinstvo prestaje da postoji, a kad se sa suprugom budem vratio ovamo, potražićemo drugu kuću.“

Kao da mi je dlanom udario šamar po sred lica. Sedela sam ošamućeno na svojoj stolici. Paulina se ne sluteći ništa igrala dugmadima njegovog sakoa, Lujza je mirno spavala u susednoj dečijoj sobi. Zašto mi se činilo kao da ovo nije stvarno, kao da mi se ovo ne dešava, a istovremeno sam znala da je istina.

Očajnički sam tragala za rečima. Moram da ga zadržim. U mislima mi je izronila ona druga njai i svim silama sam je potiskivala. Stisnula sam šake i spustila ih sebi u krilo. Nije mi to davalo oslonac pred provalijom koja se otvarala. Obećao je, obećao je njój. A šta sa mnom? S majkom njegove dve kćeri, koja je godinama brinula o njemu, koja se svega odrekla da bi bila s njim? Zar nisam ja bila njegova žena, njegova ljubavnica, njegova... služavka? Sve to zajedno? Šta je njemu mogla da pruži tamo neka žena u Holandiji?

Duboko u duši znala sam tačno šta je imala da pruži. Svoj izgled. Svoj ugled. Svoju belu put, išla je uz njega, zajedno su bili ljubavni par. Mi smo kao par predstavljali raritet, bez obzira što smo u ovom društvu bili uobičajena pojava kao i toliki drugi.

Njegove reči, izrečene skoro nehajno, odzvanjale su mi u glavi. Takav brak usrećiće sve, njegovu porodicu, njenu porodicu. I onda će naravno

izroditi decu. O Bože, deca. Šta će sad biti s našim devojkicama? Pokušavala sam da potisnem paniku. Samo da sad ne popustim pred željom da urliknem, da mu zarijem kandže u meso, da mu se bacim pred noge, štagod da je bilo potrebno da ga zadržim ovde, s nama. Još pre dva minuta bila sam njegova žena. Sada još samo njegova njai, njegova naložnica. Njegovo vlasništvo.

„Šta će onda biti s nama?“

Načas mi se učinilo da je slegnuo ramenima. Zar je sve što se ovde izdešavalo već postalo sporedna stvar? Zar je to moguće? Heju je bilo mesto s nama, ni s kim drugim, zar nije i on to tako osećao?

„Mislim da bi bilo najpraktičnije da se vratiš svojoj porodici.“

Mislila sam da je već bio u Holandiji, u svom novom životu, porodicom koju je nameravao da osnuje. Šta sam ja još predstavljala njemu? Natrag mojoj porodici. Da je makar i sekundu porazmislio, shvatio bi da nisam imala čemu da se vratim. Proklinjala sam sebe. Kako sam samo bila naivna u svom nadanju da će me oženiti i priznati našu decu. Hej će se brinuti o nama, u to sam uvek verovala. Drugi, pa i njegovi prijatelji, ozakonjivali su svoju decu i starali se o njihovoj majci, voleli oni svoju njai ili ne. Zašto on ne? Da li me je on namerno navodio na misao da pripadamo jedno drugom i da ćemo ostati zajedno ili sam ja sebe ubeđivala u to? Više nisam znala. On će nju milovati, svlačiti i maziti, nju će privlačiti noću k sebi.

Ostani sa mnom.

Ustala sam uz trzaj i otišla u ugao gde je stajalo moje cveće. S mukom sam zadržavala suze. Videla sam kako se kišnica iz puzavica u mlazevima sliva niz zidove. Kapi su se skupljale u tužnu baricu na podu. Donedavno besprekorno bele gardenije u saksijama već su bile izgubile svoj miris a smeđe ivice na laticama najavljivale su njihovo propadanje. Ubrala sam jedan usahneli cvet i prstima ga izgnječila u kašu. Dobiće decu. Belu, željenu decu.

„Ne mogu da se vratim u kraton¹³. Hoću da ostanem s nama.“ Morala sam to da izgovorim, da prevalim preko usta. Bilo mi je nezamislivo da ga pustim tek tako da ode. Možda sam još imala neku šansu.

„Ostani sa mnom.“

„Izo, odlazim, tu se više ništa ne može. Za mesec dana isplovjava brod, već sam rezervisao kartu.“

Sve je bilo obavljeno iza mojih leđa. Srce mi obuže studen. Oduvek je, dakle, planirao da se drži zadatog starog obećanja. Nas nije bilo u njegovoj

¹³ *kraton* – palata, rezidencija javanskog plemića

budućnosti. Ona druga njai iznenada se opet stvorila kraj mene. Skljokah se na pod i zagrlih svoja kolena. Ostani sa mnom. Hej je još uvek sedeo na svojoj stolici načas mi uputivši pogled. Kako su mu oči bile hladne. Ko je bio taj čovek? Izdajica. Neprijatelj koji nas je rashodovao, šutnuo na ulicu kao da nikad ništa nismo značile u njegovom životu.

Znala sam da se moram trgnuti, nisam mogla sebi da priuštim očaj i slabost. Takav je, dakle, bio razvojni put od žene do služavke. Od ljubavnice do predmeta, nešto što pri odlasku možeš ostaviti za sobom, suvišan par cipela koji nije bio za nošenje u Holandiji. Prikupila sam poslednje atome snage, ustala, otresla prašinu sa odeće i okrenula mu leđa. „Onda ću ti pomoći da spakuješ kofere“, rekla sam smireno, odjednom ispunjena hladnom mržnjom.

Paulina se izmigoljila iz Hejovog zagrljaja i potrčala za mnom u spavaću sobu. Pridigla sam je, stavila na kuk i pomazila je. Tad sam se zajedno s njom skljkala na naš pospremljeni krevet. Začudilo me je što se mržnja, udružena s bezmernim strahom koji sam osećala, zgusnula u bes koji mi je davao snagu. Nije da je taj bes nečemu vodio: nisam mogla da učinim ništa kako bih promenila našu sudbinu.

Ova porodica, zaštita i požuda ovog čoveka – sve je to još uvek bilo opipljivo prisutno oko mene. Naš krevet, moj toaletni stočić, veliko ogledalo pred kojim sam se uveče svlačila znajući da on leži i gleda me, to isto ogledalo pred kojim smo se Paulina i ja posle popodnevne dremke igrale skrivalice. Čvrsto sam privila svoje prvenče uz sebe i zaronila lice u njenu crnu kosu. Ovo nije moglo, nije smelo biti istina.

„Mama, joj.“

Začuh da se Lujza probudila i tiho zaplakala. „Čekaj malo, ljubavi, odmah se vraćam“, rekla sam Paulini, odlazeći do dečije sobe i podižući njenu sesticu iz kreveta. Krajičkom oka videla sam kako Hej na verandi još uvek nepomično sedi u istom položaju. Njegov izraz nije odavao ništa: ni tugu, ni pomirenost, čak ni odlučnost. Načas me je zanela pomisao da odem do njega i obisnem mu se oko vrata kako bih ga izbacila od ukočenosti, kako sam to proteklih godina radila kad ga je nešto tištalo ili morilo. Poželela sam da ga nagovorim, zavedem da ostane s nama i da izbacim iz glave život u Holandiji. Znala sam da to ništa neće vredeti. Njegovo obećanje i želja njegove porodice bili su jači od njega, ako je uopšte i gajio sumnje u svoju odluku. Ne znam šta je bilo bolnije: to što nije mogao da im se suprotstavi – ili to što to nije hteo. Jednom ću morati da ga pitam, sutra, prekosutra možda. Sad sam morala da budem jaka, ne za sebe već za moje dve devojčice koje će izgubiti oca – a možda i više od toga.

Legla sam na krevet sa svojom decom i navukla klambu, kao da je vreme za dremanje. Paulina se privila uz mene a gladna Lujza potražila je moju bradavicu. Hej nije pokazivao nameru da nam se pridruži, kao nekad. Kao juče još. Sve se već bilo promenilo. U mislima sam od vazdušastog materijala klambua napravila čvrst zid koji je opasavao nas tri. Morala sam da ga izopštim pre nego što on nas bude odbacio. Morale smo ovo da preživimo. Za četiri nedelje već će se ukrcati na brod.

Tih dana vodili smo čudne, poslovne razgovore.

„Da li su sluge već upoznate?“ pitala sam.

„Učinilo mi se najboljim da im ti to saopštiš“, odvratio je. „Daću vam svima novca za nekoliko meseci. S obzirom na sve ove nove pridošlice, sigurno će opet brzo naći posao.“

„A devojčice?“

„One će naravno ostati s tobom. Zar to nije ono što želiš?“

Morala sam da se uzdržim da se ne nasmejem. Gospodin Hej van Pitijus, dobročinitelj.

„Ali, mi nemamo kud.“ Pokušala sam da odstranim očajanje iz glasa ali sam morala da mu predočim beznadežnost naše situacije.

„Ja nemam više nikog u kratonu“, rekoh. „Možemo samo da pokušamo da nađemo neko mesto u kampongu¹⁴ ili da krenemo u desu¹⁵ i tamo obrađujemo zemlju. Molim te, misli na Paulinu i Lujzu.“

„Hm“, reče Hej. „Zar više nigde nemaš familije?“

Odmahnula sam glavom.

„Moraću nekom drugom da postanem njai, i devojčice će jednom postati njai, ili će dospeti u šake ljudima koji će ih maltretirati ili zloupotrebljavati. Mi smo žene, Hej, zavisne smo od tuđe pomoći.“

Načas me je pogledao zgranuto. Slika nas kao konkubina nije bila prijatna. Ali onda je to odagnao od sebe, bilo je suviše neprijatno: „Hajde de, neće baš dotle doći. U svakom slučaju ću ti dati dobru preporuku.“

Od tog dana osećala sam još samo prezir. Nije Hej bio nešto posebno zao ili surov. On jednostavno nije umeo da se nosi s teškim situacijama. Nas tri smo predstavljale prepreku koju je morao da zaobiđe. Nije osetio odgovornost ni za svoju prethodnu njai kao ni za svoju ostalu decu, i nije uviđao zašto bi ovaj put bilo drugačije. Dobaciće nam nešto milostinje kako bi povratio svoj duševni mir. Skoro da mu to nisam mogla zameriti. Hej se ponašao kao i svi ostali kolonijalisti, a bilo je i gorih.

¹⁴ *kampong* – selo

¹⁵ *dessa* – divljina

Samo sam sebi mogla da prebacim što sam poverovala da je on drugačiji. A bilo mi je čudno što nije čeznuo za sinom, čudila sam se što se nije više obradovao kuli-langsep¹⁶-tenu svojih kćeri, zelenim Lujzinim očima. Zašto bi? Nikad mu nije bila namera da ostane s nama.

Moj spas, ako se to tako uopšte može nazvati, došao je iz sasvim neočekivanog ugla: Arnold, pa čak i Lot, obratili su se Heju. Kako se bližio njegov odlazak, češće su svraćali da nešto s njim popiju i da pomognu oko rasformiranja domaćinstva. Ovaj put su se smestili u salon. Dalimin je otišao u zadnji deo kuće po pića a ja sam za to vreme stajala u do vratku budno motreći da li imaju i drugih želja. Razgovor se odvijao na holandskom koji sam sad već poprilično razumela. Namestila sam najbezazleniji izraz lica i stajala nepomično, čak i onda kad je palo moje ime.

Nakon ćaskanja o premeštajima drugih i o dolasku novih suseda, Arnold je naćeo osetljivu temu. „Jesam li dobro shvatio da ćeš ostaviti ovde Izu i devoćice?“ upitao je.

Hej se nasmeja. „Teško da ih mogu povesti sa sobom. Mogu da zamislim moju porodicu. Oni ni ne znaju za postojanje devoćica.“

„Kuda će?“ upitala je Lota.

„Otkud znam. Valjda će se vratiti tamo odakle je Iza rodoin. Šta gnjavi taj prokleti đongos¹⁷?“

Ponadala sam se da Dalimin neće skoro i stopila sam se sa sobnom palmom kraj koje sam stajala. Dokgod niko nije gledao u pravcu vrata, zaboravljali su na moje prisustvo.

„Rudolfe, malo mi je neprijatno da naćnem ovu temu, ali ti ipak imaš neku odgovornost prema ovoj deci“, rekao je Arnold.

„Ne budali. To je samo par uroćenika. Slatke jesu, ali svakako ne mogu da ih vukljam sa sobom ceo život.“

Iziskivalo je mnogo truda da ostanem na svom mestu.

„Nisu to stvari niti robovi, Rudolfe, to su i tvoja deca“, reće niko manje nego Lota. „Moraš da se staraš o njima ili makar da ih pošalješ u dom kako bi makar dobile nekakvo obrazovanje.“

„Stvarno ne znam šta bih mogao da uradim“, rekao je otac moje dece.

„Mogao bi da ih priznaš kako bi stekle neka prava i dobile izgleda na nekakvu budućnost“, predložio je Arnold.

Hej je napravio odbojan pokret i rekao: „To je nemoguće. Moja porodica to nikad ne bi prihvatila. Ti ne znaš o ćemu govoriš. Kao da sam ja pa prvi koji je ostavio svoju njai i njene mešance.“

¹⁶ *koelit langsep* – zlatkasta boja nalik na koru ploda langsepa

¹⁷ *djongos* – potrćko, sluga

„Veoma bih se razočarao u tebe, Rudolfe“, otpočeo je Arnold, ali u tom trenutku je pristigao Dalimin s poslužavnikom punim pića i čaša. Servirao je pića, i troje Holandana načas je začutalo. Dalimin još nije obavio svoj posao a Arnold se već oglasio: „Ti svakako snosiš određenu odgovornost za njih.“

„Pa, uzmi ih ti onda“, pokušao je Hej da udari na šalu.

Napustila sam sobu, što mi je postao običaj kako bih što manje bila u blizini tih užasnih Hejovim prijatelja. Ovaj put bih volela da saznam nastavak razgovora iako sam bila skoro sigurna da ne bih mogla da se obuzdam. Možda bih čak kidisala na Heja nožem koji je ležao na stolu kako bi njime sekli *gateau Africain*: tamnobraon čokoladnu tortu punjenu slojevima belog krema od vanile. Kao da su tim nožem direktno boli moju decu.

Devojčice su već spavale. Legla sam na krevet i zagrlila jastuk. Odjednom je mogućnost da ću izgubiti decu postala realna. Uvek sam mislila da one pripadaju meni. Ali šta ako Hej odluči da ih pošalje u sirotište kako bi tamo bile vaspitavane u pristojne hrišćanke? Nije bilo mogućnosti da ga u tome sprečim i verovatno više nikad ne bih videla svoje kćeri. Onda ću doći kod tebe, mama, obećala sam svojoj pokojnoj majci. Međutim, znala sam da moram da se staram o svojim devojčicama, one nisu mogle bez mene. A nisam ni ja mogla bez njih. To je bilo jedino što mi je još davalo neke snage. Kakvom smo to bednom životu išle u susret?

Dva dana kasnije Hej me je pozvao sebi. „Dobre vesti, Izo, našao sam rešenje za devojčice. Izvoli, sedi.“

Sela sam na stolicu i pripremila se za najgore.

„Stvarno fantastično“, rekao je Hej oduševljeno. „Arnold i Lota su spremni da ih usvoje. Platiću Arnoldu popriličnu sumu novca da ih prizna za svoje, što će ih izjednačiti s ostalim Indo-Evropljanima. Dobiće njegovo prezime a Lota i on će ih vaspitavati. Čak će naučiti da čitaju i pišu na besprekornom holandskom jer će imati guvernantu, a kasnije će zajedno s njihovim sinovima Edvardom i Robertom ići u Evropsku osnovnu školu.“

Pogledao me je sav ponosan i ushićeno upitao: „Zar to nije sjajno?“

Osećala sam se rastrzano. To je nagoveštavalo sjajnu budućnost za moju decu, ali šta je to značilo za mene? Oteraće me, izgubiću svoje ćerke, moraću da ih ustupim ženi koje sam se gnušala. Gadila sam se Heja koji se ponašao kao da je izdejstvovao nešto divno, a zapravo je samo hteo da nas se ratosilja. Moguće da ovaj plan uopšte nije potekao od njega već od Arnolda.

Opazivši moju užasnutost, Hej je pokušao da me umiri: „Bez brige, Arnold će biti veoma dobro plaćen za ovo. Kao činovniku dobro će mu doći malo dodatnih para, a prostora imaju dovoljno da njih dve prime na menažu. Postaću podanice Kraljevine Holandije. Izo, shvataš li koliko je to fantastično za njih? Nije svako te sreće.“

Pogledala sam ga i upitala: „A ja? Šta će biti sa mnom?“

„Pa, o tome još možemo da popričamo. Možda bi ipak pristala da budeš njai nekome? Mogu da se raspitam unaokolo.“

Zaplakala sam. Za Heja je nezgodna situacija, međutim, već bila skinuta s dnevnog reda. Ponuđeno mu je lepo rešenje koje je mogao da opravda pred svojim bogom. Bilo je sasvim jasno da ne treba više da ga opterećujem. Pala sam na kolena i zagrlila mu potkolenice.

„Nemoj mi oduzeti decu, Heje, preklinjem te. Ne mogu bez njih, a i još su tako male, potrebna sam im.“

Moje preklinjanje bilo mu je neprijatno. Obazrivo me je gurnuo u stranu i ustao. „Ne shvatam kako ti nije jasno da je ovo izuzetna prilika za Paulinu i Lujzu. Tako nešto treba da prigrliš obema rukama. Ne treba uvek da misliš samo na sebe, Izo.“

Ležala sam na podu i jecala. Hej je koraknuo preko mene i otišao.

Prevela Jelica Novaković-Lopušina

KAREL SHUMAN

Karel Schoeman (1939–2017) bio je južnoafrički pisac, povjesničar i prevoditelj. Za života je objavio više od 30 romana te nekoliko desetaka historiografskih i biografskih radova. Schoeman je tri puta nagrađivan književnom nagradom *Hertzogprys*, godišnjom nagradom Južnoafričke akademije znanosti i umjetnosti. Prema njegovom distopijskom romanu *Na die geliefde land* snimljen je 2002. godine film *The promised land*. Tijekom života najviše je bio vezan uz rad Južnoafričke biblioteke u Kaapstadu gdje je proveo sedamnaest godina. Schoemanov historiografski rad igra važnu ulogu u južnoafričkom kontekstu i na tom polju je također višestruko nagrađivan.

O romanu: Posljednji roman Karela Schoemana zapravo je, po vlastitoj karakterizaciji, „historijska improvizacija“ koja prati nastanak i razvoj europske zajednice na samom jugu Afrike u vrijeme Nizozemske istočno-indijske kompanije. Schoeman se poigrava s povijesnim izvorima te iz njih crpi materijal preko kojeg stvara jedan, historiografiji nepoznati, narativ usmjeren na marginalizirane i anonimne likove čije će nasljeđe oblikovati kasniji kolonijalni prostor. Koristeći šture brodske zapise Schoeman stvara žive likove, promišlja njihovu osobnu povijest, podrijetlo, motivacije, strahove itd. što naziva „hibridnom tvorevinom, negdje između fikcije i nefikcije“. Ovo monumentalno djelo ujedno rastvara afrikanerski nacionalni mit o nastanku i suočava se s kolonijalnim nasljeđem južnoafričkog prostora koje se temelji na nasilju, dominaciji i eksproprijaciji.

Iz: **„Brodari. Roman u nastajanju“** – *Skepelingse. Aanloop tot 'n roman*. Kaapstad: Human & Rousseau, 2017.

str. 23–30

Litanija

Znam, jer sam bio tamo; vidio sam, čuo: kutije koje se utovaruju na palubu, posadu koja se ukrcava; stolariju, zatezanje užadi, ljuljanje velikog

broda, psovke i vrisku, škripu dasaka. Iznenadne tišine, nepomična jedra. Vrućinu i sparinu gornje palube u noći, tišinu prekinutu mrmljanjem ili krikovima ljudi u snu ili onih koji se posrćući preko spavača u tami kreću prema prednjem dijelu broda gdje su smješteni zahodi. Lagano zapljuskivanje mora o bok broda. Buka okolnog mora. Tamna voda Aheronta.

Čitao sam to, već nebrojeno puta; sve ovo je nebrojeno puta zabilježeno u tadašnjim zapisima. Sve što je dalje potrebno jest stanoviti napor, stanovita uživiljenost. Bio sam tamo, u tmini, u sparini, zapljuskivanje mora o bokove broda, jedra nepomična, uhvaćena u beskrajnu vječnost. Tamo sam u tišini, u tmini, osluškujem, čekam.

Kada ne mogu zaspati, kao što se ovih dana često događa, kada bdijem po noći, ponavljam u sebi katkad litaniju brodskih imena i prisjetim se tih plovila, svakog pojedinačnog sa svojom prepoznatljivom strukturom, jedinstvenim rasporedom jarbola, jedara i zamršenih užadi, brodova porinutih u različite svrhe, onoliko koliko to dopuštaju brzina ili stabilnost, mogućnost obrane, ploidbenost, prikladnost za prijevoz putnika, robâ ili robova ili neka druga moguća kombinacija ovih faktora.

„Trgovački brod,“ bilježi jedan osamnaestostoljetni zapis o brodogradnji, „treba dobro jedriti, dobro se dati upravljati, dobro podnositi jedra, minimalno skretati s rute, blago manevrirati, prevoziti mnogo trgovaca, a zahtijevati malo pomoraca.“ Kada je kolonijalna uprava na Kaapu zatražila brod za vlastitu trgovinu robljem duž istočnoafričke obale, vrlo jasno je naznačila da izgrađeni brod „što više nalikuje jedrenjaku, kako bi zbog brzih udara vjetera s mora uvijek mogao izdržati nasukavanje na nižu obalu“.

Ali ne želim se prisjetiti tek nekoliko proizvoljnih brodova, nego *svih* koji su isplovili iz Nizozemske ka Istoku; svih koji su iz nizozemskih luka zaputili ka Stolnom zaljevu i Rtu dobre nade; jer tamo završava moje razmatranje; to je *ovdje*.

I tako, dakle, glave pune citata iz knjiga, pisama i pjesama, besan u tami; glave puna brodskih imena; biblijskih imena poput *Behemota*, *Andela Mihaela*, *Jeruzalema*, *Kanaana*, *Patmosa*, *Samaritanca* i *Siona*; imena bogova i božica poput *Kastora* i *Polideuka*, *Merkura*, *Junone* i *Venere*, ili kraljevskih: *Vojvoda od Brunswijka*, *Josip II.*, *Princ Eugen*, *Princeza Royaal*, *Princeza Oranje*. Imena pomorskih junaka kao što su *Admiral De Ruyter* i *Admiraal Tromp*; ili onih imena koja na drugačiji način sasvim jasno iskazuju ponos i samopouzdanje svog vremena: *Orao*, *Pustolov*, *Paun*, *Feniks*, *Oporavljeni*

lav, Holandski vrt, Nizozemsko blagostanje, Zeleni lav, Bijeli medvjed, Crni medvjed, Morž i Morski vuk.

Liste, litanije.

Od njenih početaka pa do kraja osamnaestog stoljeća u floti Nizozemske istočnoindijske kompanije devet je različitih brodova nosilo ponosno ime *Amsterdam*, izuzimajući pritom brodove *Amsterdamski grb* i *Amsterdamsku burzu*, a bilo je sasvim opravdano i prikladno što su nosili varijante tog imena. Od početaka Istočnoindijske kompanije zastupnici iz Amsterdama dominirali su u njenim poslovnim odlukama, a negdje sredinom sedamnaestog stoljeća, u vrijeme kada je Kompanija osnovala i utvrdila opskrbnu stanicu u Stolnom zaljevu, Amsterdam je izrastao u treći najznačajniji grad u Europi.

Generacijama su nizozemski brodovi razvozili žito s područja Baltičkog mora prema Španjolskoj i Sredozemlju, a Amsterdam se pretvorio u žitnu tržnicu i žitnicu Europe. Kasnije su se trgovačke veze proširile na Sredozemno more, a upravo će tamo kasnije nastati vrlo unosna gibraltarska ili levantinska trgovina.

To je prije svega bila zasluga nizozemskih trgovaca, pomoraca i brodova u međunarodnoj trgovini te uvoza i izvoza inozemnih proizvoda što je induciralo zastrašujući ekonomski procvat u kojem je Nizozemska uživala nekih pola stoljeća ili duže.

Amsterdam je i na financijskom polju zadobio središnju poziciju čime je u sedamnaestom stoljeću Nizozemska Republika postala najbogatijom zemljom na svijetu. Staleška skupština koja je predstavljala tadašnju vladu, nalazila se u Den Haagu, ali u biti je Amsterdam bio glavni grad Republike.

Amsterdamska luka prostirala se preko tri kilometra uz „brodskim carstvom uzburkani IJ“, kako se u jednoj sedamnaestostoljetnoj pjesmi naziva rijeka na koju se naslanjao grad. U njoj su se usidravali veliki brodovi počevši već od pojasa drvenih stupova koji su s obalne strane štitile grad. Brojni posjetitelji su iz godine u godinu do besvijesti isticali „šumu jarbola“, no kada čovjek pogleda tadašnje slike teško je ne složiti se s takvim utiskom.

„Godine 1604.“ glasi jedna tadašnja reminiscencija, „plovidba iz Amsterdama prema Baltičkom moru bila je toliko intenzivna da se znalo dogoditi da se istovremeno usidrava flota od 400 brodova istočnjaka, pri čemu bi svi brodovi u roku od 14 dana bili istovareni, natovareni te spremni za isplovljavanje.“

„U svibnju mjesecu,“ izvještava jedan drugi suvremenik o neprestanoj strci u luci i oko luke, gdje uplovljavaju brodovi s Grenlanda, a njih slijede moćni brodovi moskovske, španjolske i francuske flote, istovremeno pristižu flote sa sjevera i istoka, ali prvenstveno se ističu skupocjeni i bogato natovareni gibraltarski jedrenjaci, a njima uz bok i zapadno-indijski jedrenjaci, dovozeći besprimjerno bogatstvo u ovaj grad.

Istodobno se na horizontu ocrtavaju obrisi brodova Istočnoindijske kompanije sa svojim prevelikim i bogato natovarenim brodovima koji su svojim blagima nemalo obogatili i uzdigli Amsterdam.¹

*Kakve li sve vode ne
zasjenjuju njeni jarboli?
Na kakvim li će sve tržnicama svoje
robe prodavati?
Kakvih li naroda će mjesecom
obasjanih vidjeti;
Ona koja postavlja zakone
čitavom Oceanu?*²

„I da sve zemlje pohodiš, gdje li ćeš naći takve brodovima bogate trgovine ravne našem Amsterdamu? Rekao bih, te istinom potkrijepio, da Amsterdam po prekomorskoj trgovini i plovidbi lako nadmašuje sve druge zemlje i gradove.“³

*Elmina ili Gvineja, ili
zlatnim zrnima bogata Angola,
Nijedan kutak svijeta više nije od Holandije
skriven.
Afričko kraljevsko žezlo s
azijskom krunom,
Ukrašavaju Neptunov plavo-glazirani
tron...⁴*

Amsterdamsko brodsko carstvo. Pohlepni Amsterdam. Skladište Istoka i Zapada.

¹ Fokkens, M. (1662). *Beschrijvinge der wijdt-vermaarde koop-stadt Amstelredam* (...); den tweeden druck, str. 51.

² Vondel, „Op Amstelredam“ (1631).

³ Fokkens, str. 3.

⁴ Herckmans, E. (1634) *Der zee-vaert lof; handelende van de gedenckwaerdigste zee-vaerden* (...). *Verhalende gedig*, str. 190.

„Uistinu, ovo je jedan od najuglednijih gradova na kugli zemaljskoj,“ uskliknuo je jedan njemački posjetitelj u Amsterdamu, a kasnije će ga jedan drugi opisati kao „jednog od najvećih, najljepših, ljudstvom raznovrsnih i veličanstvenih gradova“.

*On, koji poput kralja nosi krunu Europe.*⁵

U svojem pregledu nizozemskog Zlatnog vijeka Benjamin Roberts opisuje godine između 1620. i 1640. kao „obilježene besprimjernim ekonomskim, demografskim, kulturnim i intelektualnim rastom. Ovaj period predstavlja *zlatne* dekade nizozemskog Zlatnog vijeka te formativne godine za generaciju mladih ljudi, što je izvršilo snažan utjecaj na njihov svjetonazor.“⁶

Ova je izjava vrlo znakovita jer su upravo tih godina Jan van Riebeeck i ljudi koji su pod njegovim vodstvom bili zaslužni za naseljavanje poluotoka Kaap 1652. stasali i dosegali punoljetnost.

Trebalo je to biti tako lijepo, ta utvrda, to naseljavanje na Rtu dobre nade; *moglo* je to biti jako lijepo, kao plod jedne europske barokne kulture na svom vrhuncu. Ali čovjek ne prebiva u teoriji, nego u surovoj stvarnosti, a ta stvarnosti o kojoj je ovdje riječ, nije naseljena ni idealistima, ni filantropima niti umjetnicima, nego ograničenim i grešnim ljudima, trgovačkim društvima koje donose odluke u svrhu vlastite dobiti i koristi, trgovaca za koje su njihovi suvremenici tvrdili da bi i samoga Boga prodali kad bi bili sigurni da ga mogu dostaviti, te nezaposlenima, beznadnima i avanturistima koji su bili spremni raditi za njih.

Što li su ti pomorci i vojnici, velikim dijelom nepismeni, uostalom znali o kulturnom i intelektualnom procvatu svoga vremena? I što je ekonomski procvat te epohe predstavljao Van Riebeecku osobno osim da se izbori za promaknuće, sudjeluje u nezakonitoj privatnoj trgovini na Istoku i da se što je moguće prije vrati u Nizozemsku kao bogat čovjek?

Poželim li danas razgledati barokne skulpture i slike, poslužiti ću se knjigama u kojima su otisnute; poželim li čuti baroknu glazbu, pustiti ću tonski zapis. Kolonija koja je ovdje nastala, poprimila je jedan drugačiji oblik, u kojem slikarstvo, pjesništvo i glazba nisu igrali nikakvu značajniju ulogu. Ono što je u koloniji donekle moglo pobuditi zanimanje bilo je vjerojatno vojno umijeće, jer su to bila vremena ustrajnih i nezaustavljivih vojnih pohoda, a junački podvizi koji su opjevani u knjizi

⁵ Vondel, „Op Amstelredam“ (2de versie, 1647).

⁶ Roberts, Benjamin B. (2012). *Sex and drugs before rock 'n' roll; youth culture and masculinity during Holland's Golden Age*, str. 24.

Batavise Romeyn velečasnog Petrusa de Langea, mogli su se bez problema nastaviti na razdoblje od 1652. do 1661., iako naravno treba dodati da je De Lange u svojem izboru vojnih uspjeha te njihovih tumačenja bio izrazito pristran.

„Golema hrabrost jednog jedrenjaka na putu za Gvineju“, „Herojska partitura jednog zelandskog gusarskog broda“, „Holandska pobjeda na Istoku“, „Galenova odvažnost i pobjeda u Sredozemlju“, „Banckertova smjelost“, „Marreveldova neustrašivost“, „Herojske note Hopmana Swarta“, „Neustrašivost Gideona de Wildea“, „Zelanđani ugrabili plijen“, „Osvojena dva portugalska broda“, „Holandačin pokorio tri broda.“⁷

Nizozemska Republika nastavila je epohu trijumfalnih pohoda i borbi, a za pretpostaviti je da je i malena kolonija na Kaapu u potpunosti dijelila ponos svojih sunarodnjaka u trenutku kada bi novosti iz matice mjesecima kasnije morskim putem dospjele do njih.

U pogledu umjetnosti i kulture, kolonija je postupno s rastućim blagostanjem iznjedrila vlastitu kolonijalnu kulturu u obliku tzv. kaapskog baroka ili „kaapsko-holandskih“ kućica sa stepenastim pročeljem te namještaja i srebrnog i bakrenog posuđa kojima su se opremale kuće. Ja, međutim, te kuće nikad nisam mogao sagledati s neskrivenim divljenjem, jezivo svjestan činjenice da su ih naseljavali robovlasnici i njihovi robovi, svjestan svega što ova činjenica podrazumijeva.

Rano ujutro probudili su me stravični krici i jecaji Januarija i Februarija, koji su bili podvrgnuti disciplini gospodareva biča jer prethodne noći nisu pronašli konje.⁸

To je *ovdje*, u *ovoj* zemlji gdje noću budan ležim i gdje su živjeli robovi Januarie i Februarie; u *ovom* gradu u tami čujem krik u daljini, zvuk polomljenog stakla, zavijanje sirene. *Ovdje* i *sada*, ne negdje drugdje, u drugom gradu ili zemlji, u drugačijem vremenu ili poželjnijoj stvarnosti koja se nikad nije ostvarila.

Nažalost, nemam puno utjehe za ponuditi, nemam je zapravo uopće, jer kamo god da pogledam ne pronalazim puno toga utješnog. Ovo nije

⁷ De Lange, „Bladt-wyser“ *passim*.

⁸ Sparrman, Anders: *A voyage to the Cape of Good Hope (...), 1772–1776*; ed. V. S. Forbes; tr. From Swedish rev. by J. & I. Rudner (Van Riebeeck Society, 1975–77). *Naslov na poleđini*: *Travels in the Cape, 1772–76*, str. 99. Ovdje je riječ o kući E. C. Haumanna u Stellengiftu.

ono što smo planirali ili očekivali, nego ono što se *dogodilo*; to je nasljeđe koje nam je pripremljeno, koje smo sami sebi pripremili.

*Preko ramena mu njen pogled
Potraži lozu, stabla maslinova,
Napredne gradove od mramora
I lađe sred divljih mora,
Al tamo na sjaju kovine,
Mjesto tog, ruka mu skova
Predjel vještačke divljine
I nebo kao od olova.⁹*

Rijetko posežem za ijednom od silnih knjiga na policama koje sam nekad tako marljivo proučavao. Ono što želim znati, pamtim: odjeke, sjećanja, stare citate. Začudno su to pretežito fraze iz pjesama koje mi se ovih dana javljaju u mislima, djela na koja već godinama nisam pomišljao, iz knjiga u koje sam posljednji put zavirio godinama unatrag, a nerijetko fraze čija mi namjena nije odmah razvidna. „*Topla voda u deset*“, sjećam se primjerice, „*A pada li kiša, zatvorena kola u četiri.*“

Čitam duboko u noć, a zimi odem na jug.¹⁰

U tmini, u tišini ove prazne kuće, promišljam stihove koji su me neočekivano konfrontirali. Dakako, jednom su mi predstavljali smisao i značaj, ali *sada* takve mogućnosti više nema; i svi izlazi su blokirani. Putovanje sada vodi drugamo, prema unutrašnjosti.

S afrikaansa preveo Toni Bandov

⁹ W. H. Auden, „The shield of Achilles“. Prema prijevodu Marka Vešovića i Omera Hadžiselimovića: „Ahilov štit“ <http://sveske.ba/en/content/odabrana-poezija-wystan-hugh-auden>

¹⁰ T. S. Eliot, „Sahrana mrtvaca“, *Pusta zemlja*. Prema prijevodu Ivana Lalića. *Pusta zemlja* (2011). Izdavač: Mali vrt.

INTERKULTURNE VEZE

U fokusu interesovanja uredništva oduvek su bila ona dela holandske i flamanske književnosti u kojima je bilo osvrta na prostore jugoistočnog Balkana. Takva dela pružaju materijal za proučavanje imagoloških uticaja kao i istorije kulturnih veza. Nekad su u pitanju samo detalji ili epizode (kao na primer u romanu „Zemlja porekla“ E. di Perona), a nekad značajni likovi i sadržaji kao kod A. Den Dolarda ili Jana van Mersberhena.

U ovom poglavlju sledi nekoliko najnovijih primera.

MIŠEL VAN DEJK

Michele van Dijk (1981) nizozemska je spisateljica rođena u Vlaardingenu. Prva je dobitnica spisateljskog natjecanja *Write Now!* (2000). Debitantski roman pod naslovom *Darko's lessen* objavljuje 2017. godine. Dvije godine nakon prvijenca objavljuje moderni prijevod klasika Louisa Couperusa *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan* (2019). Ove godine objavila je i svoj drugi roman pod naslovom *Witter dan sneeuw*.

Iz: „**Darkove lekcije**“ – *Darko's lessen*. Rotterdam: Uitgeverij Douane, 2017.
str. 157–163

Šesta lekcija

Piši

„Kako to izgledaš, čovječe!“ kazala je.

Promrmljao sam nešto tipa: „... sinoćnji izlazak.“

Poljubili smo se u obraz. Tri puta. Samo u Nizozemskoj i Srbiji, tri puta. Zadržavam dah da ne bih smrdio. Zube sam valjda oprao tri puta ali ostaci sinoćnjeg izlaska zasigurno se mogu namirisati.

„Kad si onda došao doma?“

Sliježem ramenima. Možda djelujem nezainteresirano, ali zaista to ne znam.

„S kim?“

Pogledava me. I ja nju. S kim sam došao doma, upitala je. „Kako to misliš?“

Sad ona sliježe ramenima. „Želiš li nešto pojesti?“

„Da. Pečena jaja sa šunkom ili nešto slično. Oprosti. Nije mi bila namjera pojaviti se ovako mamuran.“

„Nema veze. Zna se i meni dogoditi.“

To je, naravno, laž jer njen je život organiziran sve do pauza za odlazak na wc, a samo kada joj rokovnik dopusti prepušta se alkoholu ili muškarcima. Opet je pogledavam. Kosa joj je raspuštena, ali ovaj put je nešto kraća, dva centimetra iznad ramena umjesto na naramenicama gdje je uvijek izazovno plesala i gicala me dok bih jednim glatkim i elegantnim pokretom pokušavao otkopčati grudnjak. Grudi koje bi se zatim pojavile, iskočile, poput srndaća koji poskakuju u polju, sada su bile čedno zamotane u široku bluzu koja u struku nestajala u uskoj suknji. Visoki struk, u posljednje se vrijeme sve češće može vidjeti na ulicama. Nekim ženama u toj odjevnoj kombinaciji stražnjicu poprimi duguljasti, bezlični oblik, ali ne i Janni, ona ima sjajan vretenasti struk i uz to nosi fantastične visoke štikle. Pogledavam joj stopala: danas također. U tv-serijama ih nazivaju *jebozovnim štiklama*, a zahvaljujući tv-serijama naučio sam i da je znanstveno dokazano da su muškarci 36% više napaljeni kad žene nose štikle jer im je stražnjica pritom 23% više istaknuta, što se tumači kao poziv na seks. Tako nekako.

Ali zašto sjedimo ovdje, to je bilo pitanje, zašto me je htjela vidjeti?

„Zašto,“ započinjem, ali baš u tom trenutku prilazi nam djevojka kako bi uzela narudžbu. Šesnaest godina, opet se sjećam, pušenje-zubima-seks-bez-kondoma. Janna naručuje dvije porcije pečenih jaja sa šunkom i sirom, kavu, čaj, sok, cijeli paletu. Tako to uvijek biva. Možda misli da nerado naručujem, zato što se nerado izlažem u javnosti, barem ne na nizozemskom, ima takvih ljudi, sramežljivih na drugom jeziku: Petr. Petra nikada nisam čuo da je izustio riječ nizozemskog, ali možda ona uvijek naručuje zato što ima novaca i zato što je šefica ili to želi biti. Dakako, pa ona je šefica, ona određuje počinje li neka veza ili završava, ona određuje pod kojim uvjetima je možeš vidjeti, sve.

„Vidi“ počinje, „u onih pola sata dok sam te čekala, ulovila sam jednu jako zgodnu haljinu. A uz nju i cipele. Čekaj.“ Vadi nešto iz torbe. Neka-kvu haljinu u stilu pedesetih, s točkicama, crvene boje. Uz nju i crvene cipele. Sigurno će joj vraški dobro pristajati, ali ja baš i ne volim taj stil

pedesetih. Takve žene onda uvijek rade one pin-up poze. A zatim vežu i marame oko glave. Ili nanose debeli sloj crvenog ruža i jaku šminku oko očiju pa namigujući poziraju. Ali možda je Janna upravo tip za takve stvari. Sve je poza. Pedeset eura je koštala haljina, dodaje. A cipele samo trideset.

„A ovo su“, kaže, „ploče. Long plejke, sjećaš li ih se još? Kupila sam ih hrpu tamo u trgovini na uglu. Nisu za mene. Za moju sestru su. Uskoro će joj rođendan, a ona i dečko uvijek preslušavaju taj jazz, blues i to. Ali nisu ovo one kvalitetne ploče, ove sam upecala iz kutije za jedan euro. Ova je fora: ploča s glazbom za aerobik. Smiješno, zar ne?“

Žedan sam. Osvrćem se da provjerim nije li štogod već na putu. I opet pogledavam Jannu. Primjećuje da me ploče baš i ne zanimaju pa ih posprema.

„Nego zašto? Zašto smo na ručku?“ pitam. Ne odgovara odmah. Gleda me i onda makne pogled, osmjehuje se nekako nelagodno.

„Polako, i o tom ćemo popričati.“

Dakle, ipak je nešto posrijedi, pomislim. A zašto ne odmah hop, pucaj, daj da čujem!

„Kako si ti? Doma? U školi? Kako ti je mama?“ upitala je. Uzdišem. Gluposti.

„A posao? Radiš li još uvijek onako puno? Hajde, pričaj mi! Želim znati kako si.“

„Da?“ uzvraćam. „Otkud sad to? Kako to da baš sad želiš znati? Ne mogu se uopće sjetiti kad smo se zadnji put čuli. Zašto sad odjednom laprdamo kao da se ništa nije dogodilo? Ja ti nisam brat ili tvoj gay best friend, ne moram znati što kupuješ, gdje kupuješ i koliko plaćaš. Kako si ti? Kako je doma? U školi? Je li dom još uvijek u tvojoj kući ili živiš kod onog ćelavog, ili je priča s njim završila pa si sad izgubila i posao, hajde, da čujemo, što ti imaš meni za ispričati?“

„Prekinuli smo“, kaže. U tom trenutku konobarica je počela po stolu servirati naša pečena jaja sa šunkom tako da više nije bilo potrebe razglabati o toj sapunici, o ćelavom i ljepoti. Bacam se na hranu. Ona rezucka malicne komadiće kruha i umače ih u žumanjak. Jednom prilikom – usred slobodnog dana u kojem se nismo maknuli iz kuće i sigurno se četiri, pet puta poseksali na dnevnom svjetlu, dnevnom svjetlu na njenom božanstvenom tijelu – nakon što sam poslužio pečena jaja sa šunkom na slabo tostiranom kruhu, a ona odrezala komadić korice i umočila u žumanjak pa pustila da joj žuta sluz kaplje na jezik, izjavila je: „Kao da mi anđeo piša po jeziku.“ A nakon što sam je neko vrijeme netremice gledao pokušavajući shvatiti značenje, rekla je: „Jako je ukusno, dragi. Vraški ukusno. Kao i

sve s tobom.“ A ova Janna, koja mi je sada sjedila nasuprot, bila je ta ista Janna, ali bez te iskrenosti, bez onog rotterdamskog izbacij-sve-iz-sebe-mentaliteta, bez hrabrosti.

Jedemo u tišini. Kada je salvetom obrisala usta, nastavila je: „Bilo je naravno predodređeno na neuspjeh. Ali pokušala sam. Još uvijek radim u školi. Nikakav big deal. Primirila sam se. Tako to uvijek ide. Zašto ljubav mora biti tako teška?“

„Da, zašto,“ kažem, „zašto otežavati kad može i jednostavno?“ „To si pokupio od mene,“ smije se.

„Pokupio sam i više toga od tebe,“ odgovaram, iako zapravo ne znam što sam pod time mislio.

„A mogu li dobiti nešto zauzvrat? Recimo, ako sam ti pripremila jednu dobru ponudu?“

Zbunjuje me. Želi li da joj se vratim? Ne znam što želim. Usta su mi se osušila. Osjetim vlastiti znoj.

„Okej, ispričat ću ti o čemu se radi. Prvo me poslušaj, a tek onda reci kako ti se čini, može li? Slušaj. Jedan moj prijatelj iz studentskih dana postao je izdavač. Odnosno, nije on izdavač, nego radi u izdavačkoj kući. On je urednik. I jednom sam nešto s njim čavrljala, odnosno tipkala preko Twittera i tako, pa sam pomislila, ovo bi zapravo moglo sjajno upaliti.“

Nemam blage veze o čemu priča, tako da je puštam da nastavi dalje. Što bi moglo upaliti?

„Ono što ti pišeš, to je upravo nešto što izdavači žele. Pišeš o prošlosti, o svojoj majci, o ocu, svemu. O tome kako u Nizozemskoj živiš poput krtice pod zemljom, nevidljiv na uobičajenom tržištu rada, u podzemlju sumnjivih ugovora o radu i radnom danu od dvanaest sati. O ratu, bombardiranjima. O svemu.“

„Pisao sam o tebi. A ne o stvarima koje sada tu navodiš.“

„Ali to bi zapravo bila puno bolja ideja. Slušaj, tržište knjiga je na koljenima, jedino što još žele izdavati su pisci s osobnom pričom. Nešto sa senzacijom. To je ono što ti imaš. Pametni dečko iz Srbije koji postaje veliki nizozemski pisac, to oni žele. Kader Abdolah, ali s Balkana. Imigrant koji se bori s jezičnim i kulturnim razlikama. Netko tko je izgubio voljene u ratovima, to ih fascinira, to moraš opisati.“

„Sad si prevršila svaku mjeru.“

„Molim? Pa zar nije tako? I tako sam mu onda poslala jedan tvoj ulomak na čitanje. Onako, jer zaista vidim prilike, Darko, to moraš razumjeti, tako sam mu prosljedila taj jedan ulomak, koji sam preuredila, to moram reći, jer dobro znam kako ti urednici čitaju, ono, kužiš. Bio je stvarno jako uzbuđen. Htio je zapravo odmah stupiti u kontakt s tobom, ali ja sam htjela,

pomislila sam, da to možda i nije kraljevski način, pa ti evo ja prva pričam o tome. I, kako ti se čini?“

„Kraljevski način?“

„Ispravni način, uključivanjem svih interesnih skupina, pravim redoslijedom i po pravilima, kao što bi i kraljica učinila, umjesto brzim putem pri čemu možda možeš povrijediti ljude. To jest, kralj! Od utorka. Jesi vidio?“

Odmahujem glavom. „Ispiti, znaš.“

„O, pa da. Kako ti ide? To mi moraš ispričati. Ali sad prvo da riješimo tvoje pisanje. Kako ti se čini?“

„Čekaj, samo da malo razmislim,“ odgovorim. Otpijem gutljaj soka. „Evo, već znam. NE.“

„Ali ja zbilja vjerujem da si posebno talentiran“

„Ma nemoj, a ja sam mislio da sam prije svega spas tržišta knjiga koje je na koljenima? Nešto sa senzacijom? Dokle god ti peglaš moje tekstove na pristojni nizozemski i dok u njima treperi dovoljna doza senzacije? Opet to radiš. Tretiraš me kao nešto egzotično. I koji ti je kurac dao dopuštenje da moja sranja šalješ drugima na čitanje? To su jebena sranja.“

„Ovo je dobro za tebe, Darko, stvarno. Ovo bi se moglo tako dobro odigrati u tvoju korist. Nije važno zašto pišeš. Pišeš kako ništa ne bi zabravio, dakako, ti to tako zoveš, dijelom je onoga što ti jesi, to je sjajno – a negdje sa strane će izdavač od toga zaraditi novac. Ali i ti isto. Zvuči sjajno, zar ne? O da, isto tako mislim, smatram, da ćeš tako bolje razumjeti samoga sebe, i sve kroz što prolaziš. Pisanje je ipak neka vrsta... terapije. Kada se osvrneš na svoje djetinjstvo onda shvatiš zašto si postao to što jesi.“

„Kakav sam postao?“

Pa, ono, malo ciničan u svom odnosu prema ženama, recimo. Nepovjerljiv možda? Ali to mi se ionako čini logičnim. Mislim, svaka žena u Srbiji ima ili traumatiziranog ili tiranskog bivšeg vojnika kao muža. Ili su izgubile nekoga ili su silovane. Zar ne? Uz to si odrastao. A onda dođeš ovamo, kod Nizozemki koje funkcioniraju tako samostalno, neovisno o bilo kakvim muškim problemima... da, onda mogu zamisliti da...

„Sad moraš prestati. Kakva serija gluposti.“

Ona šuti i nabada komadić salate s tanjura. Trebao bih je ignorirati ali ne mogu.

„Ne pišem za čitatelje. Ili za samoga sebe. Pisao sam za tebe,“ kažem. Ispija svoj sok do kraja i gleda me.

Konačno vidim zašto to ne funkcionira, zašto nikada neće funkcionirati, zašto zajedno ne možemo biti sretni: ona ne dopušta da je se dodirne. Ne dopušta da je se ikada izbacim iz ravnoteže. Ona prihvati ljubav sazdanu

riječima i proda je najboljem ponuđaču. Zna se naljutiti, zna biti žestoka, znam, ali to je sve. Pogled je odaje: prazan kao kod djevojke koja je maločas došla preuzeti narudžbu. Jesam li je ikada vidio da je pustila pravu suzu? Kakva žena je takva? Tako nedodirljiva?

„Okej, ali slušaj,“ nastavlja savijajući ubrus, jer ona je i nepokolebljiva, „ima toliko pisaca koji ne pišu za čitatelje, a to ti ipak ne smeta, zar ne? Ti radiš svoje, a izdavač će to već znati prodati. Stvarno će funkcionirati. Samo još da nađem nekakav uzbudljiv početak. Ipak nešto o ratu, mislim.“ Vidiš, ona promašuje poantu. Promašuje jebenu poantu.

„Hvala na ponudi,“ kažem i ustanem. „Ali ja smatram da to neće tako dobro funkcionirati, jer nas dvoje se više nikada nećemo vidjeti. A ti ćeš pobrisati sve moje što imaš. Nikada ti nisam dao dopuštenje da moje tekstove šalješ drugima. Iza mojih leđa... iza mojih leđa radiš stvari... trebala bi se sramiti.“

Ponestaje mi riječi i glava mi počinje pulsirati. Bacam nešto novca na stol i odlazim. Dovikuje mi nešto, ime izdavača ili čovjeka iz izdavačke kuće, ne znam više, napuštam je, uvijek to pomislim, napuštam te, zaboravi to, zaboravi mene, zaboravi sve, sad ja odlučujem da je gotovo, čuješ li, ja odlučujem! Ja sam sada junak priče, junak, vidiš li, ne pisac, nego junak. Junak odlučuje kad će priča završiti, a ne pisac. Širom otvaram vrata i velikim koracima gazim prema ulici iza ovog kafića ili još dalje, tamo, uz vodu, gdje nema žive duše, gdje mogu sjediti dok mi glavobolja ne popusti, kako bih na miru razmislio, da ništa ne zaboravim, da ništa ne zaboravim.

Ipak nešto o ratu

„Jeste li znali za koncentracijske logore?“

U mojih deset godina u Nizozemskoj samo je jedna osoba postavila to pitanje: nastavnik povijesti. Razumijem to. Ako jednako često gledate državni dnevnik koliko i otupljujuće reklame onda vam pojam „etničko čišćenje“ dođe na isto kao i „začepljene pore“.

Što li ja znam o tome?

Majka mi je bila u visokom stupnju trudnoće. Često mi je pričala da sam se nalazio visoko u trbuhu. Pritiskao sam glavu uz njezina rebra. „Otišla sam liječniku i rekao mi je da su mi rebra nagnječena. Kazao je da ne moram toliko kukati. Pobjesnila sam i odgovorila da on kao muškarac takvo što ne može izjaviti, što li on zna o trudnoći? Na kraju sam se toliko uzrujala da uopće više nisam ni znala zašto sam krenula liječniku.“

Čudno je zamisliti da je hodala uokolo sa zaobljenim trbuhom dok su svijet obilazile fotografije ksilofonskih tijela iz Omarske. Margaret Thatcher govorila je o drugom holokaustu, a majka mi je kasnije samo spominjala kako sam je svake noći u tri sata iznova budio.

Nastavnik povijesti nije bio zadovoljan mojim odgovorom. „Je li ti otac sudjelovao u borbama?“

„Ne,“ rekao sam, „moj je otac bio knjigovođa i trgovac.“

Ipak je bilo nešto više toga posrijedi. Naravno, majka bi ponekad postajala histerično depresivna kada bi se rat probio do naših života, televizijskih ekrana, naših domova. Što Petr misli o svemu tome, bilo mi je nejasno, ali ne i nepoznato. Kada bi Marina tako pokisla, on bi, naime, nestajao. Ali kamo? Tada smo još uvijek živjeli na selu. Je li išao do svoje majke i njezine obitelji?

Ništa od toga ne znam.

„Sigurno ti je poznato što smo ovdje uvijek govorili o Nijemcima, zar ne,“ kazao je nastavnik povijesti dok je naočalama prolazio kroz svoju sijedu kosu, „wir haben es nicht gewusst.“

Nisam znao o čemu priča.

„Nijemci, koncentracijski logori... okej, zaboravi. Drugi put. Nemoj zaboraviti zadaću za sutra.“

Kada sam to ispričao majci, rekla je da Nizozemci tako prokleta rado razmišljaju pravocrtno u pitanjima o dobru i zlu, i da je to strašno naivno, i da je to razlog neuspjeha u odnosima hladnog Zapada i temperamentnog Istoka, jer bez obzira na kruženje ovakvih zamjerki i niza loših šala o Nijemcima, pritom nikoga nije briga ako Nizozemac oženi Njemicu, dok je na Balkanu podrijetlo i dalje važno, jednako kao što je i važno znati što se dogodilo; „nismo znali“, takvo što nijedan Srbin ne bi izjavio, nipošto, mi znamo sve, tako da znamo da se nasuprot jednom etničkom čišćenju – recimo u Bosni – može navesti jedno drugo etničko čišćenje u Hrvatskoj.

Nije to nikakvo natjecanje jer svi gube.

I tijekom tog razgovora priupitao sam majku: „Petr nikad nije bio u ratu, zar ne?“

Dugo je šutjela.

„Svi smo bili u ratu. Ali mi smo bili nenaoružani.“

Preveo Toni Bandov

GVIDO VAN HENGEL

Gvido van Hengel (*Guido van Hengel*) je holandski pisac i historičar. Studirao je u Hroningenu, Jeni i Beogradu, a 2016. godine je doktorirao u Hroningenu na temu Mlade Bosne. Prevod njegovog romana *Vidovnjaci* (*De Zieners*) na srpski i hrvatski jezik objavila je izdavačka kuća Clio, 2021. godine. Trenutno radi kao predavač i istraživač evropske kulture, politike i istorije na Školi za Evropske studije Haškog univerziteta primenjenih nauka. (*School for European Studies, The Hague University of Applied Sciences*). U nastavku se nalazi prevod odlomka iz njegovog najnovijeg romana „Čopor. Alternativna istorija Jugoslavije“ (*Roedel. Een alternatieve geschiedenis van Joegoslavië*, 2021) koji predstavlja istoriju bivše Jugoslavije iz perspektive pasa lotalica.

Iz: „Čopor“ – *Roedel*. Amsterdam: Van Oorschot, 2021.

str. 9–27

Prolog Veliko spremanje (*Istanbul, maj 1910*)

Na ulici treba da vlada red. Ovo je dvadeseti vek, problemi će se ubuduće drugačije rešavati. Podrobnije.

Lako je uhvatiti pse, ove oštrodlake lotalice, čuvarе noći. Na ulicama Istanbula su na svome i osećaju se, ipak, bezbedno. Naravno, neki stanovnici bi ih ponekad udarili štapom, ali to nije bilo uobičajeno. Češće su drugi učesnici osmanlijskog uličnog baleta dolazili do njih s rebarcem, sušenim sudžukom ili ostacima pite s mesom.

Posao je bio poveren ciganima koji su bili spremni da ga obave za novac. Stanovnici Istanbula su 1909. godine protestovali na ulicama, dakle, ovog puta je operacija trebalo da protekne uredno, bez ljudske vriske ili

psećeg laveža.¹ To im nije baš pošlo za rukom. Deo šintera krenuo je u poteru i, kada su se slobodni psi ipak našli u omči, začulo se zavijanje.

Životinje su odvezli u udaljenu četvrt u oblasti Topkapi, gde su ih prebacili u boksove spremljene specijalno za tu priliku. Sve je bilo unapred organizovano. Tako su prolazili psi prve dve nedelje maja 1910. godine. Sve dok boksovi nisu postali prenatrpani.

Kakva im je bila sudbina? Koliko dugo su mogli da ostanu u Topkapiju i ko će hraniti te četvoronošce, davati im vodu, gledati ih u oči? Svakog novog dana vazduh je trepereo od vrućine i narastajućeg psećeg hora. Stanovnici Topkapija su zvaničnim pismom bili obavestili opštinu da neće dugo izdržati, galama je uticala na živce i uništavala noćni odmor. Neki psi su pobegli i otrčali nazad na ulice četvrti Bejoglu, gde su im mirisi bili poznati, baš kao i zvuci tezgara i mesara, prosjaka i siročića, mačaka i pacova, ukratko: svi na četiri ili dve noge s kojima su delili kraj i ulicu.

Ostali su ostali iza rešetaka, u iščekivanju onoga što sledi.

Tridesetog maja je došao taj trenutak. Brodovi s prvom turom krenuli su na pusto ostrvo Sivriadi. Ovaj komad stene pred obalom Istanbula u gradu je bio poznat i kao Hajirsiz – zlokobno ostvo. Onog ko tamo ode čeka zlo. Na Sivriadi nije bilo nikakvih zaliha hrane ili pića, nije bilo slatke vode, senke, zaklona. Računalo se da će ovi psi, istanbulski ulični psi, tamo umreti.

Psi su često radoznali, ali na Sivriadi je radoznalost ubrzo prerasla u smrtni strah. Beznadežne životinje tražile su rashlađenje na vreлом suncu. Trčale su tamo-vamo duž talasa koji su njišu ostavljajući na stenama tragove koji bi istog časa isparili. Psi su sagnuli glave i liznuli slanu vodu, ustuknuli, pokušali još jedanput, zacvileli. Poslednje nade polagali su u nos, kojeg su izdigli u morski vazduh hrabro njuškajući. Možda je on mogao da uhvati miris bega u uskovitlanom vetru.

Paul Remlinger, francuski lekar koji je radio za Istanbulski bakteriološki institut, smatrao je to „varvarskim“ rešenjem. Godinu dana ranije predstavio je drugačiji plan – mnogo civilizovaniji, a osim toga i ekonomski interesantan. I mrtav pas bi mogao da donese profit svojim salom ili krznom. Remlinger je zbog toga predložio „čisto“ pospremanje uz pomoć zatvorene sobe u kojoj bi gasom mogle biti ubijane horde pasa.² Jedan

¹ Palmira Brummett, „Dogs, Women, Cholera, and Other Menaces in the Streets: Cartoon Satire in the Ottoman Revolutionary Press, 1908–1911“, *International Journal of Middle East Studies* 27 nr. 4 (1995), 433–460. Vidi i: Mehrdad Kia, *Daily Life in the Ottoman Empire* (Santa Barbara, Calif.: Greenwood, 2011), poglavlje 13.

² Catherine Pinquet, *Les chiens d'Istanbul* (Saint-Pourcain-sur-Sioule: Bleu Autour, 2008), 20.

francuski preduzetnik je pokazao zainteresovanost da otkupljuje krzna za svoju radionicu rukavica, međutim do toga nije došlo.³ Moćnicima se nisu dopali ti stranci sa svojim rešenjima, sada su Turci bili na redu.

Svakoga dana pristizali su brodovi s tovarima od otprilike dvadeset svežih pasa koji su u šapama još imali snage da tumaraju okolo. U vazduhu je visio neopisiv smrad smrti, izmeta i raspadanja. Priča kaže da se histerični pseći hor mogao čuti sve do istanbulskih ulica. Bilo je uznemirenih stanovnika koji su sedali u slup i pokušavali da dođu do ostva s malo vode ili iznutrica, ali horde su bile previše velike i izgladnele. Francuski karikaturista Sem (*George Goursat Sem*) je 12. juna otplovio na Sivriadu i video kako psi pokušavaju da se popnu sve više na stenu. „Ličilo je na gigantsku piramidu pasa.“⁴

Tokom ovog velikog spremanja iz 1910. godine, sa istanbulskih ulica je nestalo više od šezdeset hiljada pasa. Akciju je pokrenuo režim postavljen neposredno pre toga, takozvani Mladoturci, koji su proistekli iz Komiteta ujedinjenja i napretka. Ovi reformatori su 1908. godine prevratom preoteli vlast u Osmanskom carstvu koje se već decenijama, pa i vekovima mučilo. Promena je bila na vidiku. Mladoturci su želeli da očiste džinovsku, poroznu zemlju u kojoj su otuđeni sultani pokušavali da vladaju nad nekoliko desetina naroda koji su pripadali raznoraznim religijama u različitim verzijama i jedni s drugima komunicirali na mnoštvu jezika i isto toliko dijalekata. I sve to na tri kontinenta.

Mnogi pioniri iz Komiteta ujedinjenja i napretka školovali su se u Zapadnoj Evropi, i tamo su, iz tuđine, zapadnjačkim očima gledali svoju čudnu, haotičnu domovinu. Na pariskim i ženevskim licejima i akademijama došli su do gorkog zaključka da je Osmansko carstvo zaista izraslo u „bolesnika na Bosforu“. To je trebalo promeniti. Rešenja su pronašli u idejama Prosvetiteljstva – koje je stavilo tačku na „božanski poredak“ – i Francuske revolucije – koja je stavila tačku na dinastije i aristokratiju.

Komitet za ujedinjenje i napredak je decenijama radio na programu koji je trebalo da reformiše carstvo iznutra. Nisu želeli ništa manje od generalnog čišćenja, kako bi carstvo ubuduće moglo da se meri s evropskim silama oko 1900. godine.

U svetlu ovih ideala preuređeni su i gradovi, i to pre svega Istanbul. Ako je divlji, haotični osmanski glavni grad želeo da postane grandiozan,

³ Jason Goodwin, *Lords of the Horizons: A History of the Ottoman Empire* (New York: Henry Holt & Co, 1998), 325.

⁴ Cihangir Gundoğdu, „The state and the stray dogs in late Ottoman Istanbul: From unruly subjects to servile friends“, *Middle Eastern Studies* 54 (2018/4) 555–574:555.

moderan, impozantan i progresivan kao Pariz s kraja veka, onda je jednostavan, prvi korak bilo sklanjanje uličnih pasa.

Mnogi stanovnici Istanbula su bili šokirani, možda uopšte ne toliko zbog okrutnosti, koliko zbog hladnokrvne istrajnosti. To inače nije bio prvi put da se u Osmanskom carstvu pojave reformatori, međutim ovog puta su inovatori delovali rigoroznije. Kada je britanski diplomata Robert Sajks (Sykes) 1913. godine prošao kroz osmanski glavni grad, primetio je da je zaista svanulo novo doba: „Ulice su čistije, putevi ravniji, psi su nestali, ali kolera je ostala. Ima manje turbana, manje konja, manje vojnika, ali više oficira, više štampe, više ruševina.“⁵ Sajks je posmatrao i video kako ova manija pospremanja odražava ratove koji su se bližili: „Psi su ubijani s istim okrutnim besom, beznadežnom i besmislenom glupošću kojima su bacani poštteni vojnici iz 1912. godine [tokom Prvog balkanskog rata – *prim. Aut.*].“

Bio je u pravu. Pospremanje pasa nagovestilo je definitivni kraj Osman-skog carstva. Balkanski savez je 1912. godine oslabljenoj osmanskoj vojsci naneo katastrofalan poraz, a tokom Prvog svetskog rata (1914–1918), i ratova u Maloj Aziji (Anadoliji) koji su usledili, Osmansko carstvo je zauvek nestalo s karte sveta. S ovim krajem, region je izgubio i svoj šareno-liki, multikulturni karakter. Na ruševinama iščezlog carstva nastale su nove „moderne“ nacionalne države, koje su uređene i oblikovane prema principima nacionalizma: narod mora da govori isti jezik i da deli istu kulturu kako bi mogao da funkcioniše u okviru države.

Tih čudnih godina se tamo, kako na Balkanu, tako i u Maloj Aziji, odigralo više čišćenja. Grci, Bugari i Kurdi nisu više osećali da pripadaju u oblastima u kojima su vekovima živeli, i tražili su sreću drugde, dok su Turci i ostali muslimani istovremeno bežali s Balkana. U duhu ovih seoba naroda i ostavinskih rasprava, Mladoturci su se 1915. godine odlučili na „pospremanje“ Jermena koje su smatrali suvišnima. U Istanbulu su išli od vrata do vrata i slali Jermene iz glavnog grada u Anatoliju, gde su ubijani. Mladoturci su 1916. godine još jednom poslali hiljade i hiljade bespomoć-nih muškaraca, žena i dece na marš smrti kroz sirijsku pustinju. Računalo se da će, lišeni pijaće vode, tamo umreti.

Ovo masovno ubistvo bilo je prvi genocid u dvadesetom veku. U tom veku će ih još mnogo uslediti, sve do devedesetih godina, tokom raspada socijalističke federacije Jugoslavije.

⁵ Mark Sykes, *The Caliph's Last Heritage* (New York: Arno Press, 1973), 507.

Svet je haotično mesto, i za ljude i za životinje.

Naime, nakon „pospremanja“ iz 1910. godine, luralice su se jednostavno ponovo vratile nazad na istanbulske ulice. I ostale su. Turski pisac Orhan Pamuk ih je opisao u svojim memoarima: „Kada bih između 1975. i 1995. godine svake noći oko tri, četiri išao kući s posla, nisam se plašio čopora pasa na koje sam nailazio. U svakom slučaju, ponašao sam se kao da se ne plašim, i u tome sam, kao i svi ostali stanovnici Istanbula, bio dobar.“ U više priča je te životinje ovekovečio i opisao ih sa osećanjem: „Čopori pasa imaju prevlast nad noćnim gradom još od šesnaestog veka. Stanovnici Istanbula su veoma vezani za pse, koji čuvaju imovinu dok istovremeno čiste, jedući otpad. Ta naklonost nema toliko veze s religijom, koliko s činjenicom da su se ljudi navikli da preko dana dele ulicu s psima.“⁶

Za Pamuka ulični psi simbolizuju Osmansko carstvo. Bili su, tako on smatra, „poslednji ostaci“ negdašnjeg „istočnjačkog“ života, koji se nadalje sastojao iz sveta harema, pijaca robova, osmanlijske nošnje, arapskog pisma, vojničkih jedinica okrutnih janičara, nosača s teretom na leđima, islamskih grobnica i grobalja.⁷ Naspram njih postavlja „zapadnjačke“ pse koji sede u krilu, rasne pse koji se planski uzgajaju i kućne pse, koji borave unutra pored toplog ognjišta i posude s hranom.

Istok i Zapad.

Sirovi ulični život i uređenost dnevne sobe.

Mešanci i životinje s rodoslovom.

To su prilično smele suprotnosti i moglo bi im se mnogo toga zameriti, pa makar to bila i samo (neizostavna) (auto)orijentalizacija. Pamuk je ipak u pravu kada kaže da su ulični psi uvek više nego samo psi, i da se brzo i često mogu ispolitizovati. I u ostalim bivšim osmanlijskim oblastima na Balkanu je to i do dan-danas slučaj. Ulični psi se u Srbiji i Bosni redovno „skupljaju“ u okviru „evropeizacije“, koja opet treba da dovede do pristupanja Evropskoj uniji. Istovremeno, ista ta Evropska unija podstiče ove zemlje da ipak, pre svega, poštuju prava životinja i da ulične pse tretiraju kao punopravna stvorenja. Ukratko: „evropski“ je, dakle, nemati ulične pse na ulicama, ali ako ih ipak ima, onda je „evropski“ ne činiti im zlo. To neretko dovodi do

⁶ Orhan Pamuk, *De onschuld van voorwerpen*, prev. Margreet Dorleijn (Amsterdam: De Bezige Bij, 2012), 218. U romanu *Zovem se Crveno* nalazi se i nekoliko poglavlja napisanih iz perspektive jednog istanbulskog uličnog psa.

⁷ Orhan Pamuk, *Istanbul: Herinneringen en de stad*, prev. Hanneke van der Heijden (Amsterdam: De Arbeiderspers, 2007), 276–277.

zabune, pre svega kod funkcionera vlasti u regionu. Takođe, mnogi građani u zemljama kao što su Srbija i Bosna smatraju da je neprimereno što se toliko pažnje posvećuje pravima lutilica, dok se ljudi bore s ogromnim siromaštvom. To ne važi samo za Srbiju i Bosnu, već i za druge zemlje regiona, kao što su Bugarska, Rumunija i Albanija.

Veliko spremanje pasa iz 1910. godine u Istanbulu je priča o slobodi i nasilju na ulicama u predvečerje Osmanskog carstva, kao preludijum dvadesetog veka. I ulični psi u zemljama koje su nastale raspadom Jugoslavije, Bosni i Srbiji, predstavljaju priču o slobodi i nasilju, kao poslednji čin istog veka. Tokom ratova za nasledstvo devedesetih godina, ljudi su svoje pse puštali na ulicu zato što ni sami nisu imali šta da jedu, ili zato što su morali da beže od vojski koje su nadolazile iz planina. Životinje se na ulici razmnožavaju i grupišu se u nove čopore. Usamljena lutilica ne bi preživela. U Bosni su „suvišni“ sunarodnici u međuvremenu proterani, silovani i bačeni u masovne grobnice. Radikalni nacionalisti želeli su da se zauvek obračunaju s poslednjim ostacima onoga što su videli kao kulturni haos osmanlijske kulture na Balkanu.

Nova sloboda je za ulične pse bila nasilna. Osim životinjske bitke na ulici – borbe za teritoriju s drugim čoporima – psi su morali da se čuvaju i bombi, pucnjeva, granata i trovanja. S krajem ratova 1995. i 1999. godine psi nisu nestali sa ulica. Tranzicija ka liberalnoj, kapitalističkoj demokratiji nije donela bogatstvo, naprotiv. Klika ratnih veterana i njihovih kriminalnih prijatelja međusobno se održala u sedlu, pre svega u Saveznoj Republici Jugoslaviji (koja se 2006. godine podelila na države Srbiju i Crnu Goru). I u odvojenim delovima podeljene Bosne i Hercegovine razvila se politička klasa koja nije imala dobre namere prema narodu. Siromaštvo koje je pratilo mir učinilo je da ljudi nastave da svoje suvišne pse odlažu s đubretom. Tako su ovi četvoronošci izrasli u hodajuće simbole razorenih društava u zemljama naslednicama Jugoslavije.

Ovi psi, slobodni psi, imaju šta da kažu.

*

Moje prvo upoznavanje sa „slobodnim psima“ bilo je prijatno. Kao student sam 2005. godine živeo u beogradskom naselju Zvezdara. Oko velikog studentsko kompleksa, nazvanog po crnogorsko-bosanskom partizanskom junaku iz Drugog svetskog rata, prosili su psi. Bile su mi drage te životinje, upravo zato što nisu bile na povocu. Sloboda im je davala određenu vrstu iskrenosti. Nisu morali da laju kako bi odbranili svoju omeđenu teritoriju, nisu morali da brane gazdu, ništa nisu morali. Išli

su tamo kuda ih je njuška vodila, a živeli su u slobodi trenutka. Najviše mi se dopadao njihov običaj da nasred ulice, na autobuskoj stanici ili na trotoaru, legnu da spavaju, ispruženih šapa, na boku.

Kasnije, 2013. godine, sam u Sarajevu upoznao i drugu stranu. U to vreme je bosanski glavni grad vrveo od uličnih pasa. Ogromni čopori tumarali su ulicama, što je predstavljalo veliku opasnost, pogotovo noću. Tada sam radio na jednoj drugoj knjizi, ali sam pratio užarene diskusije u lokalnim medijima. Postavljalo se pitanje: da li te pse treba masovno pobiti, da ili ne? I šta bi Evropska unija mislila o tome? I da li bosanski zakon to uopšte dozvoljava?

Tada sam namerio da napišem priču o ovim uličnim psima. Knjiga je sada tu: *Čopor*. Istorija u visini kolena ili kuka. O kraju Jugoslavije je već mnogo toga napisano, i objavljene su bezbrojne knjige o etnicitetu, geopolitici, nacionalizmu, populizmu, falsifikovanju istorije i proširenju EU. Skoro sve te studije detaljnije se bave pitanjem u kakvom su odnosu (etnički i religiozni) identiteti bivših jugoslovenskih naroda. Ova knjiga prevazilazi etničke fiksacije svih tih inače veoma poučnih i pronicljivih studija, i priča priču životinja koje upravo nemaju problem etniciteta, istorije ili rodoslova. Fokalizacija je stoga drugačija. Psi njuše i osluškiju. Osećaju nasilje i slobodu. Brane se, napadaju, beže i spavaju na ulici. Identitet im nije poznat. Slavna istorija i istorijske traume još manje. Ali jeste teritorija i poriv čopora.

Inspiraciju sam crpeo iz rada kosmopolitskog pisca Elijasa Kanetija (*Elias Canetti*) i japanskog uličnog fotografa Daida Morijame (*Daidō Moriyama*). Kaneti uvodi životinje kao simbole masa ljudi, koje rastu i raspadaju se, stvaraju i slamaju, laju i zavijaju, i uništavaju i oblikuju svet. Prema Kanetiju, čovek je „metamorfno biće“, a u jednom kontroverznom eseju je napisao da je pisac „pas svog vremena“ i da tako treba i da živi: „svuda zabada svoju vlažnu njušku, ništa se ne preskače, i vraća se, počinje ispočetka, nezasit je“.⁸ Na nešto slično, ali u slici, naišao sam kod Daida Morijame.⁹ Godine 1971. napravio je kultnu fotografiju psa lutalice u Misavi, severno od Aomoriya u Japanu. Fotografija je uhvatila osećanja posleratnog Japana koji je usled ogromne štete i sramote postao prljav. Ovaj pas postao je Morijamin alter-ego, njegov totem. Morijama svojim radom uči ljude da svoje direktno okruženje posmatraju kao što to čini

⁸ Elias Canetti, *Über Tiere* (Frankfurt: Fischer, 2002); Ian Buruma, „Stray Dog“, *The New York Review of Books* 19 april 2018; Carter Ratcliff, „Surface Acts: The Photographs of Daido Moriyama“, *Art on Paper* 4/5 (2000) 46–50.

⁹ Elias Canetti, *Het geweten in woorden*, prev. Theodor Duquesnoy (Amsterdam: Arbeiderspers, 1984), 15.

pas lualica, bez plana i bez cilja. Pokazuje ulice onakvima kakve jesu, u svoj surovoj lepoti i sirovoj eleganciji.

U duhu Kanetija i Morijame kretao sam se kroz materiju kao ulični pas: njuškajući, asocijativno i na osećaj. Ipak, priče o psima i ljudima počinju u prošlosti i završavaju se u sadašnjosti. Psi geografski lutaju gradovima Zenicom, Borom, Beogradom, Sarajevom i Tuzlom, a duhovno kaskaju kroz maštu pisaca i pesnika poput Milovana Đilasa, Kurcija Malaparte, Johana Volfganga Getea i Dubravke Ugrešić. Nadam se da će reportaže i istorije iz ove knjige pružiti građu za razmišljanje o našem odnosu prema svim tim ljudskim i neljudskim životinjama s kojima delimo ulicu i inspirisati da se njom luta i u nju zaluta.

I DEO

Kad vukovi zavijaju

„Ako je rat moguće čitati kao književni tekst, onda je jedan od dominantnih stilskih postupaka – metamorfoza“

Dubravka Ugrešić (*Kultura laži*, 1995)

Miris

Gusta magla mi zaklanja pogled.

Nalazimo se u Beogradu, na najvišoj tački Kalemegdana, ruševini osmanske tvrđave, i zurimo u belinu koja lebdi. Jedan zalutali pas mi odvlači pogled naniže, u prošlost. Na ovom mestu, na kojem u travu utiskujemo dve plus četiri noge, on čuje hiljade zvukova: automobile koji se penju, praher za tepihe u daljini, vetar, šarke, usamljeni krik. Jula 1914. godine ovde su se začuli prvi topovski pucnji Prvog svetskog rata. Ustajali miris baruta se širio i prodirao u nozdrve vojnika.

Kakav je to pas? Veliki, crni, s upadljivo sjajnim krznom. Sve ukazuje na to da nije u pitanju lualica, već kućni pas koga su namerno izbacili. Životinja je fokusirana na mene kao čovek, i izgleda zdravo. Sloboda je još uvek sveža. Čulji uši, kao da čuje i glasove koje zamišljam i čita mi iz hronike zaboravljenih ljudi, životinja i duša.

Ovo je glavni grad Srbije, jutro je tiho, tanano. Na Kalemegdanu nema nikog, i čujem kako pas kratkim, sitnim trzajima izvlači mirise iz magle, uvlači ih u sebe, njuši, čita i analizira. „Zora nad Beogradom“, napisala je

srpska spisateljica dvadesetog veka Isidora Sekulić, „to su duše boja. Uvek su daleko od zemlje, i imena tih boja ljudi ne znaju. Njihov je zemaljski život kratak, smrtan; iščile neopažljivo kao duša pri izdisaju.“¹⁰

Ovde se Sava uliva u Dunav, mnogo puta opevanu lepu plavu žilu kuca-vicu Srednje Evrope. Kelti, Rimljani, Avari, Sloveni, Ugari, Turci i Austri-janci videli su strateški značaj ovog mesta na kom su izgradili „Beli grad“. Sakatili su ga, rušili, činili da se ponovo uzdigne iz pepela i ulepšavali ga. Zbog toga što je grad tako često uništavan, potrebno je uložiti napor kako bi se prepoznala ili zamislila prošlost. Beograd nije Briž, Delft ili Vajmar, muzej u kom je ustanovljena i konzervirana istorijska atmosfera. Ovaj grad je kao gužva vremena koju nam vetar nekad neočekivano nanese u lice. Da bi došao do istorije moraš da opipavaš, da načuljiš uši, da grebeš zidove, da čeprkaš i njušiš.

Pas mi pripoveda o metalnoj magli nad Dunavom, vlažnoj atmosferi podruma uglednih zvezdarskih, palilulskih i voždovačkih kuća. Nailazi na godišnja doba, na oštar smrad iz zoološkog vrta na rubu Kalemegdana, na asfalt koji isparava leti, na svinjsku mast dok lagano klizi preko užarenog ćumura, na pečene paprike, na sveži, sitno seckani luk, tursku kafu, na ponekad neprijatan, pa onda opet svež miris s obala Save.

Dublje u gradu opaža istrulele ostatke lubenice, vrhove ljuske koje buše plastične kese u kontejnerima, kontejnere uopšte, topole, jorgovan, seks koji su upražnjavali prolaznici, njihovu stolicu, strah i sreću, trači-ce tamjana iz pravoslavnih crkvi i manastira, slatki parfem slovenskog Boga. Ja samo čitam s njim, iz vazduha. Lipe, kada cvetaju na Dorćolu (Turska reč za „raskrnicu“), podstiču misli o multikulturnom kraju, koji je tamo odavno nestao, u kom su stanovali i trgovali beogradski Jevreji i muslimani. Prašnjav i ustajao miris vračarskih haustora priziva slike desetine hiljada ruskih aristokrata koji su nakon Oktobarske revolucije 1917. godine pobjegli od boljševika i tražili udobno i luksuzno skrovište u glavnom gradu Kraljevine Jugoslavije, prijateljski nastrojene prema buržoaziji. I oni su gradili grad. Peći na ugalj i suzavac u sećanje prizivaju devedesete godine, deceniju ratova.

Lutali smo tako Beogradom, njušeći i osluškujući. Presecam kalemeg-danski park, šetam preko Trga republike, pored kafane „Mornar“ (u kojoj nikada nema muzike), stegnute u vremenu i masti, i Doma omladine (u kom su svirali najpoznatiji bendovi) ka meni dragoj ulici Majke Jevrosime u kojoj je drveće gusto zbijeno. Više puta sam tamo boravio nedeljama

¹⁰ Isidora Sekulić, „Povodom jedne izložbe“, citirano u: Jovo Anđić, *Književni vodič kroz Beograd* (Belgrado: Laguna, 2015), 97.

ili mesecima u kući porodice Mišković. Maki i Jelena imaju četiri ćerke od kojih jedna živi u Kini, a druga se pridružila Hare Krišni i, mrmljajući mantre, hodi amsterdamskim ulicama. Treća ćerka je kao šumarka obilazila planine, a četvrta je Bojana, koja me je podučavala književnosti, filozofiji i ezoteriji.

Vrata su uvek bila širom otvorena za zalutale duše, ljude koji su bili izbačeni iz svojih kuća, napuštenu romsku decu, stare i nove poznanike, mentalno poremećene ili za jednog holandskog istoričara. Tamo sam proveo vrelo leto 2009. godine pišući u društvu jedne izbegle stare dame koja je predavala nemački i pušila mnogo cigareta iz muštikle. Zvala se Slobodanka, skraćeno „Beba“, i izgledala je kao da je pobegla iz nekog romana Jozefa Rota, Miloša Crnjanskog ili Štefana Cvajga. U potpunosti u tom stilu pričali smo ni o čemu manjem od Života, Ljubavi, Lepote i Književnosti. Sve joj je iskreno bilo „fantastično!“, a to je tako i govorila, s dimom koji je prošao kroz pluća u vrtlogu svog glasa. Ponekad bi prešla na slovenski nemački s daškom južnjačkog, bavarskog akcenta (živela je u Minhenu). Jedne noći smo oboje tumarali kroz kuću, plašeći se nepoznatih koraka onog drugog. Kuća je naime zaista uvek bila otvorena, i svako je mogao da uđe i izađe.

Među knjigama i starim pločama nalazio se usamljeni, napušteni kontrabas. Svake večeri bih učinio da večernji vazduh pomalo zatreperi tako što bih čupnuo žice. Nepovezani tonovi davali su oblik amorfnom višebojnom zvuku – žamor grada, ponekad rominjanje kiše po krovovima – koji je kroz otvoren prozor sipio unutra. Kuća s kontrabasom je u mojoj mašti činila svet u kom je skrivena istorija Beograda i stare Jugoslavije.

Odjednom sam shvatio da me je pas napustio, verovatno zaveden vrelim mirisom pečenog mesa. Mirisi i zvuci se ne zadržavaju. I magla je nestala. Pogled se vratio. Ponovo sam se vratio u svet reči i rečenica. Istorije su letele okolo kao prašina u vazduhu. Sada su se slegle, i to na papir, gde se mogu zatvoriti u slova.

Jedan od glavnih junaka istorije stare Jugoslavije živeo je tu iza ugla, pored porodice Mišković. Zvao se Milovan Đilas. Na zidu zdanja u Palmotićevoj ulici na broju osam nalazi se spomen-ploča, koja je tamo postavljena tek nedavno – pre nekih desetak godina. Stojim pred njegovom kućom i čitam: „Milovan Đilas, književnik i politički mislilac (1911–1995) u ovoj kući živeo je od 1954. do 1995. godine“. To je malo istorijsko uzbuđenje, jer sam još od studija bio fasciniran životom i radom Milovana Đilasa. Pisao je nimalo lake kratke priče koje su snažno uticale na savest. Njegovi iskreni,

zapanjujući i ponekad užasavajući memoari čitaju se kao alternativna istorija uspona i pada Jugoslavije.

Palmotićeve ulice je uzana, ali lipe s obe strane ulice ipak uspevaju da pronađu svetlost, kao džinovski korov. Đilasov sin Aleksa je 1995. godine pisao o drveću u ovoj ulici i tome kako mu ono uvek pomaže da se seti, zahvaljujući svojoj starosti i stasitosti. Žao mu je što „priroda ovom svetu nije dala više drveće. Takvo drvo bi onda moglo da nadvlada zaborav“.¹¹ Podsetio je i na prvu knjigu Biblije, u kojoj je glavna uloga dodeljena drvetu. Ne bilo kakvom drvetu, radi se o Drvetu poznanja dobra i zla.

Zamišljam kako je Milovan Đilas ovde, na broju 8, pisao svoje romane, kratke priče i političke studije. Domaštavam i jedan kontrabas, niske tonove mračnih misli. Pod lipama Palmotićeve ulice osećam prisustvo jugoslovenske istorije u svoj slavi i svem užasu. Istovremeno znam koliko je istorijsko uzbuđenje varljivo. Đilas svoje najbolje radove nije napisao u Palmotićevoj ulici, već u zatvoru, uglavnom na pojedinačnim listovima i toalet papiru. Dane su ovde provodili njegova druga žena Stefanija, još veoma mladi sin Aleksa i pas Džoli-Džolika. Čekali su svog supruga, odnosno oca i gazdu koga su negde drugde, u Sremskoj Mitrovici, morale misli u usamljenosti zatvorske ćelije.

Prilikom otkrivanja spomen-ploče 2011. godine pisac Matija Bećković je rekao: „Svi srpski pisci zajedno, od svetog Save [trinaesti vek – *prim. Aut.*] do danas, nisu zbog onog što su pisali robijali koliko Milovan Đilas.“¹²

Đilas je iskusio dvadeseti vek sasvim izbliza, i oblikovao ga. Možda je zbog toga i mogao da piše tako prodorno, a istovremeno tako zastrašujuće hladnokrvno. Uvek je iznova osećao opasnost u Jugoslaviji, strah i bes, izdaju i tlačenje, mirise vremena i perioda, i budućnosti. Zbog korišćenja tog posebnog dara više puta je zatvaran, zauzdavan i vezivan od strane svog bivšeg prijatelja, jugoslovenskog diktatora Josipa Broza Tita.

Slika str. 26

Aleksa, sin Milovana Đilasa sa Džolikom u Palmotićevoj ulici, 1961.

Prevela Mila Vojinović

¹¹ Aleksa Đilas, *Izgnanstvo i povratak* (Belgrado: Nova, 1995), 6–7.

¹² „Otkrivena spomen ploča Milovanu Đilasu“, *Novosti*, 13. septembar 2011.

JELICA NOVAKOVIĆ & SVEN PETERS

Jelica Novaković i Sven Peters upoznali su se 2000. godine prilikom dodele nagrade flamanskog ogranka PEN-a Jelici Novaković za njen dnevnik pisan tokom bombardovanja SRJ (*Gelukkig is wie bijtijds waanzinnig wordt*, 1999). Njihova saradnja je od tada rezultovala velikim brojem naučnih i književnih radova u kojima se promišlja odnos Balkana i Nizozemlja. Kroz svoje radove na svojevrsan način doprinose stvaranju i učvršćivanju veza između srpskog i nizozemskog govornog područja i kultura. Za njihovu zajedničku bibliografiju vidi <http://jelicanovakovic.com/jelica-sven/> i <http://svenpeeters.com/jelica-sven/>. Njihova najnovija knjiga u kojoj premišljaju – svako iz svog ugla – uzroke i posledice pandemije korone upravo je izašla kao elektronsko izdanje *Toen vloog de vleermuis over de soep ... Een Corona-Tribunaal eBook : Sven Peeters, Jelica Novaković*: Amazon.nl: Kindle Store.

Iz: „*Čorba od šišmiša*“ – *Toen vloog de vleermuis over de soep*. Beograd: Zavet, 2021.

6. ZAKLJUČCI

Dobrovoljno priznajemo: naši zaključci su privremene prirode i nije ih uvek jednako lako naučno potvrditi. Povrh toga, prilikom dedukcija nismo mogli u potpunosti da isključimo element subjektivnosti: jednostavno smo skloniji teorijama zavere nego lakovernom pozitivizmu. Ipak, potrudili smo se da damo što raznovrsniji i verniji prikaz događanja koja su pratila pandemiju.

Gledajući po poglavljima, naši zaključci svode se na sledeće.

1. Poglavlje: Mere

To da je virus (i to jedan od ćudljivijih) prisutan, nesporno je (mada njegovu poreklo nije).

Nakon gotovo godinu dana iskustva s koronom, možemo da ustanovimo:

- čini se da imunitet nije siguran, s obzirom na to da se iz istraživanja ispostavilo da antitela nestaju nakon nekoliko meseci
- možete biti zaraženi, a nemati simptome
- možete biti zaraženi i imati blage simptome
- možete biti zaraženi i imati ozbiljne simptome
- možete biti smrtno zaraženi
- možete imati „simptome“, a da niste zaraženi
- mesecima nakon zaražavanja možete imati raznorazne neprijatne posledice

Nepredvidiva su i žarišta virusa, kao i mehanizmi širenja, iako su neka mesta očigledno opasnija od drugih, na primer skijališta, svadbe i sahrane, u poređenju sa školama, supermarketima i javnim prevozom. I avioni se tretiraju kao da pripadaju ovoj drugoj kategoriji, ali ostaje pitanje da li su skijališta ta koja doprinose zaražavanju ili upravo avioni.

Pandemiju još i ponajbolje možemo uporediti sa sveopštim ratom. Širom sveta, dakle, vlada istinsko ratno stanje s merama koje ograničavaju slobodu i s ratnom retorikom u javnom diskursu pri čemu se, po našem mišljenju, iza nevidljivog neprijatelja skriva ipak više od običnog virusčića.

Takvo ratno stanje podrazumeva borbeni diskurs i manipulaciju informacijama. To znači da se veoma obazrivo mora ispitati mogući stepen istinitosti takozvanih činjenica i podataka. Imaju li brojke smrtnosti zaista veze s „prekomernom smrtnošću“ ili se mešaju jabuke i kruške, da upotrebimo nizozemski ekvivalent baba i žaba? Prema poslednjim statistikama zaista treba biti veoma obazriv s izjavama koje sugerišu prekomernu smrtnost, posebno među najstarijima. Očigledno je 2020. godine vladala i smanjena smrtnost. Međutim, ne objašnjava se šta je to prouzrokovalo. A kako stoje stvari s „ostalom smrtnošću“, naime s kolateralnim smrtnim slučajevima nastalim usled odlaganja medicinskog zbrinjavanja i usled uticaja donesenih mera? Veliki deo informacija, uključujući i statistike, koji dolazi od vlada, postao je neuverljiv, a time su neuverljive postale i same vlade. To je jedna od najtežih posledica. Osim toga, do još veće zbunjenosti dovodi i poplava lažnih vesti na različitim medijima koju je nemoguće kontrolisati.

Kada su u pitanju reakcije građana, ali i uglednih naučnika na ove mere: one su jednako podeljene. Različiti oblici protesta protiv propisa koji sputavaju slobodu mogli su se čuti (a ponekad i videti) svuda u većoj ili

manjoj meri, ali su brzo ugušeni cenzurom i/ili kažnjavanjem od strane vlasti u upitnim razmerama.

Jasno je da je bilo neophodno preduzeti mere iz straha od navale na zdravstveni sistem, ali to se često odvijalo u ime vlasti koja ne zna, na osnovu saveta ljudi koji takođe nisu tačno znali, za javnost koja nije znala, pod pritiskom raznoraznih interesnih grupa sa sopstvenim agendama (a te agende su određivale, a velikim delom još uvek određuju kako će se upravljati ovom krizom). U efikasnost tih mera nije se svuda isto verovalo, ali ispostavilo se da su čak i najrezervisanije vlasti naposljetku primenile neki oblik svete četvorke: zatvaranje, obavezno nošenje maski, pranje ruku i fizička distanca. Najviše se ipak očekuje od petog pesticida: masovne vakcinacije.

Međutim, vakcinacija je priča za 2021. godinu, zato što trenutno niko nije u stanju da detaljno sagleda kako će proteći podela vakcina, kakvi će biti efekti, da li će njihovo dejstvo podjednako odrediti politički interesi i da li će sa sobom doneti novu društvenu stratifikaciju (vakcinisani protiv nevakcinisanih, i to sa ili bez privilegija).

2. Poglavlje: Traženje uzroka i povoda

Naučno gledano, ovaj period korone lepa je ilustracija sticanja novih saznanja. Poslovični slepi miš postepeno odlazi u mitologiju. Jasno je, međutim da je virus još uvek korak ispred nas, imajući u vidu nepredvidivost talasa, njihove visine, žarišta, varijeteta... Korona je pokazala i da statistika može dokazati sve i ništa.

Politički gledano mogli smo da primetimo sledeće.

Pored centralizacije i kontrole, proizvoljnost je treći element političkih reakcija na koronu. Politika je dobila novo sredstvo za održavanje kontrole. Stanovništvom je lakše upravljati stvarajući konstantnu i nevidljivu pretnju. Deglobalizacija i sopstveni suverenitet su se usled pandemije popeli na listi prioriteta.

Filozofski gledano vidimo sledeće.

Idealisti vide šansu za prelazak s trenutnog potrošačkog mentaliteta na jedno svesnije, odgovornije društvo. Realisti vide potvrdu nepromenljivosti ljudske prirode. Pozitivisti hvale čovekovu sposobnost prilagođavanja i obručke prihvataju novu normalnost. Distopisti vide kako nastaje Orvelova država nadzora.

U svakom od ova tri ugla gledišta postoje barem još dve različite verzije, one koje pripadaju teorijama zavere i one koje pripadaju naučnoj objektivnosti.

3. Poglavlje: Uticaj na društvo

– uticaj na (javno) zdravlje

Postaje jasno da će upravo mere protiv virusa imati veći i drastičniji uticaj na fizičko i mentalno blagostanje stanovništva nego sam virus. Druge bolesti i stanja gotovo da i ne dobijaju pažnju. Medicinski problemi koji nisu povezani s koronom odlažu se. Ljudi se plaše da odu u bolnicu i radije sami rade analize. Kolateralna (psihološka) šteta raste usled bolesti koje se ne tretiraju (uključujući i tumore), depresije, usamljenosti, strahova, nesigurnosti, zaziranja od ljudi, pa sve do tegoba s vilicom usled dugotrajnog nošenja maske. O potencijalnim neželjenim dejstvima vakcina ćemo nešto više znati tek krajem 2021. godine.

– uticaj na ekonomiju i društvenu stratifikaciju

Na početku se o virusu još uvek govorilo kao o velikom faktoru jednakosti zato što je mogao da zadesi svakoga, ali u međuvremenu je postalo jasno da je jaz između bogatih i siromašnih postao još veći. Elita ponovo može da bude elita zato što raspolaže finansijskim i materijalnim sredstvima, kao i prostorom i vremenom kako bi što prijatnije provela karantin ili zatvaranje. Niže klase nastavljaju da dirinče, oni nisu smeli da prekida ju rad, uprkos opasnosti od zaražavanja, inače bi izgubili posao i ostali nezaposleni.

Nastavljeno je s digitalizacijom posla i obrazovanja, a ko neće ili ne ume, ispada iz virtuelne igre.

– uticaj na okolinu

Tokom prvog zatvaranja planeta je imala prilike da se načas povrati, ali nakon nekoliko meseci ukazala su se brda otpada zbog korone: tone maski i drugog higijenskog materijala u okeanima, a na ulicama, koje su zamenile zatvorene ugostiteljske objekte, otpaci od hrane masa. Kako se, pored toga, potrošnja masovno odvijala onlajn, bilo je još više pakovanja, još više transporta u okolini.

Zelene površine dobile su na važnosti zato što tokom zatvaranja nije preostajalo mnogo više od povlačenja u prirodu. Porasla je potreba za sopstvenim zelenilom (i baštom) ili zelenilom u okolini što prisiljava gradove da još urgentnije razmišljaju o obezbeđivanju zelenila za budućnost, a samim tim i o očuvanju klime. To jeste bila lekcija kojoj nas je virus naučio: drakonske intervencije mogu sa sobom doneti pozitivan uticaj na okolinu (saobraćajne gužve su se privremeno smanjile, a vazduh iznad naših gradova se raščistio).

Druga lekcija jeste da su gradovi žarišta svakojakog zla i da moda najzad kreće na drugu stranu, iz grada u selo. Živele daće i imanja predaka sa sela!

- politički uticaj

Korona, a pre svega pokušaj da se ona stavi pod kontrolu, prouzrokovala je različite političke posledice. Borba s virusom postala je test međunarodne solidarnosti, ali pravljenje zaliha maski prvih dana i vakcina u ovom trenutku ne uliva mnogo nade.

U određenom broju zemalja sada je na naplatu došla dugotrajna politička ravnodušnost, nezainteresovanost ili mere štednje, na primer u zdravstvu.

U drugim zemljama je korona bila izgovor da se politička moć još više konsoliduje, centralizuje i time uguši svaki kritički glas i opozicija.

Potreba za solidarnošću i brigom (ponovo) je levo orijentisanim partijama dala vetar u leđa, dok se ekstremna desnica u početku malo izgubila u pandemiji zato što gotovo nisu imali šta da kritikuju. Međutim, korona je na agendu vratila deglobalizaciju i suverenitet, u čemu su se prepoznali kako levo orijentisani antiglobalisti, tako i desne identitarističke grupacije.

Ni sami političari nisu bili sasvim sigurni šta treba da rade i njihove odluke su često kaskale za činjenicama. Činjenicama koje uzgred i nisu uvek sasvim jasne.

- uticaj na društveni sistem

Korona je razotkrila lošu zdravstvenu politiku ne samo u zemljama u razvoju, već i među najbogatijim nacijama, kod kojih je ono u nekim slučajevima bilo podjednako loše organizovano, zastarelo ili zapušteno. Zdravstvena zaštita za sve laž je neoliberalnog društvenog sistema; to dokazuje visok broj žrtava među nižim i „starijim“ klasama, kao i među migrantima. Kovid pacijentima je možda odgovaralo to što je sektor zdravstva morao da se reorganizuje, ali svi ostali pacijenti su se ispostavili manje važnima.

- međugeneracijski odnosi

Odnosi među generacijama su napeti, sada kada su naši stariji izuzetno osetljivi, a mladi osećaju da su ostavljeni na cedilu, isfrustrirani su i sputani. Korona je ponovo otvorila pitanje mesta i uloge starih u našem društvu. Domovi za stare i zdravstveni centri pokazali su se kao žarišta zaraze. Nismo mogli ili nismo želeli sami da brinemo o svojim starima već smo ih smestili na mesta koja su postala smrtonosni zatvori s ograničenim pravom

na posete. Koju vrstu isplativog zdravstvenog sistema želimo za budućnost? Kako da ponovo počnemo da vrednujemo status zdravstvenog osoblja, i da im osim toga garantujemo i sigurnost? Da li će uskoro doći do trenutka „života i smrti“? U kojoj meri je etički produžavati ljudske živote po svaku cenu u svetu čija populacija raste? U kojoj meri je naš takozvani humanizam human? Jesu li mladi ili stari ti koji će uskoro biti diskriminisani?

– solidarnost

Iako pandemija vapi za pristupom koji će biti globalno koordinisan, u praksi se to slabo pokazalo. Velike sile su se organizovale svaka na svoj način, uključujući pitanje vakcina. U Evropi je Evropska unija donela nekoliko zajedničkih odluka, nakon mukotrpnih diskusija, koje su rezultirale kriznim fondom i podelom vakcina, ali te odluke nisu važile za evropske zemlje koje nisu članice Evropske unije, i koje su se našle u procepu.

Srećom se na međuljudskom nivou ipak moglo opaziti mnogo lepih i kreativnih izraza solidarnosti tokom najmračnijih dana korone.

– uticaj na rodne odnose

Žene su pod većim pritiskom korone od muškaraca. Sektori u kojima su one bile zaposlene teško su pogođeni virusom. Bile su prinuđene da napuste školovanje ili posao kako bi brinule o porodici koja je zatvorena u kuću, a u mnogim slučajevima se ta situacija neće promeniti. Porodični život je opet dobio više pažnje zato što su vlade za gro mera kao polazište koristile tradicionalnu porodicu, što je frustriralo samce.

– uticaj na porodični život

Promovisanje porodičnog života bilo je izraženije, ali je i sama porodica bila pod ogromnim pritiskom, lišena neophodne pomoći i podrške nadležnih. Došlo je do porasta porodičnog nasilja zato što su svi bili zatvoreni i sedeli jedni drugima na glavama. Broj razvoda je porastao, ali porastao je i broj rođenih, takozvanih korona beba!

– uticaj na školsku decu

Možda zvuči apsurdno, ali ovo je idealan period za rađanje dece. Ionako se nigde ne može, osim, dakle da se uživa u ušuškanom porodičnom životu. Ali oni koji pored sitne dece koja puze okolo još treba i da rade od kuće, bez mogućnosti da se oslone na bake, deke ili vrtić, imaju drugačiji doživljaj ušuškanosti.

Virus je pojačao razliku između imućne i siromašne dece. Struktura se izgubila, individualno praćenje od strane učitelja je otežano, zaostatak u

učenju se nagomilava. Osetljiva deca su prve žrtve, neki se čak i izgube s radara. Ko zna šta se sve odigravalo iza zidova izolacije?

Pubertetlije čiji hormoni vrište za izlaskom u svet zatvoreni su s roditeljima. Neki uspevaju to da iskoriste, drugi postaju bezvoljni ili zavisni. Spontano dogovaranje i bezbrižno ophođenje s vršnjacima više se ne podrazumeva.

Veliki deo obrazovanja se danas odvija onlajn. Jasno je da to dovodi do opadanja kvaliteta nastave, do razlike u onome što nastavnici nude i što učenici usvajaju, kao i do više stresa kod učenika i studenata. I roditelja!

– uticaj na kulturni život

Kulturni sektor je već mesecima zatvoren. Neki se ozbiljno razmišljaju da umetničke predstave ukrcaju na avione kojima je omogućeno da nastave da lete popunjeni publikom. Većina ostalih jedva preživljava. Umetnost traži spas na svakojakim digitalnim platformama, što ne doprinosi interakciji između umetnika i publike. Međutim, umetnici ne bi bili umetnici kada i tokom ove krize ne bi pokazali svoju najkreativniju stranu, s iznenađujućim kreacijama kao posledicom. Ipak, svi zajedno ne želimo ništa više nego da se vratimo u BC (*Before Corona*) normalnost.

4. Poglavlje: uticaj na mobilnost

Širom sveta svi sede u svojim sobama, a putovanja se ne preporučuju. Održavanje međunarodnih prijateljstava posećivanjem je nepoželjno, baš kao i „putovanje radi učenja“. Treba raditi na strpljenju.

Javni prevoz se mnogo manje koristi. Više se voze bicikli ili odlučuje za sopstveni auto, kao mehur bezbedan od korone.

Globalna migratorna kretanja su velikim delom zastala ili su se obrnula. Naime, migranti, gastarbajteri i izbeglice su se zaglavili usled zatvorenih granica ili su poslali svojim kućama jer nije bilo više posla.

Da li korona znači propast masovnog turizma? U velikim turističkim centrima ulice i hoteli su napušteni. Popularne turističke i avio-agencije jedva da imaju nekog klijenta. Da li je sve to privremeno ili je započeo definitivni preokret i neophodno je da turistički sektor ponovo pronađe svoj smisao?

5. Poglavlje; uticaj na pojedinca

– emocionalni uticaji

Svi drugačije reagujemo na ove nikad viđene okolnosti. Optimistični smo, zato što vidimo nove mogućnosti. Cinični smo, zato što vidimo potvrdu

propasti sveta. Ljuti smo, ili upravo srećni, zato što smo zatvoreni. Počnemo da ludimo ili da se navikavamo. Frustrirani smo i agresivni ili letargični i depresivni. Aktivniji smo nego ikad ili ostajemo duže u krevetu. Radimo nešto, ali to radimo sami jer ne smemo da imamo kontakte. Čeznemo za spoljašnjim svetom ili ga se plašimo. Povinujemo se ili organizujemo korona-žurke. Počinjemo da živimo zdravije i uravnoteženije ili počinjemo više da jedemo i pijemo. Trudimo se više nego ikada da uspostavimo kontakt s drugima ili se više ne trudimo i skoro da uopšte i ne preduzimamo inicijativu. Radimo stvari onlajn ili jednostavno više ništa ne radimo. Nedostaje nam gužva ili je se plašimo. Smejemo se ili plačemo zbog toga. Verujemo ili ne verujemo. Imamo poverenja ili smo nepoverljivi. Pozitivni smo ili nesigurni i histerični. Prihvatamo novu normalnost ili je odbacujemo.

Generalno, postoje dve vrste ponašanja u *koronizovanom* svetu: ljudi koji se prilagođavaju i ljudi koji se suprotstavljaju. Neki će se uspešno prilagoditi takozvanom postpandemijskom mentalitetu. To su pozitivisti koji vide mogućnosti i preduzimaju inicijative. Drugi će biti opterećeni posttraumatskim stresnim sindromom koji proističe iz osećanja nesigurnosti. Uplašeni su, depresivni ili buntovni, a na to ih podstiču vlast i mediji koji slepo gledaju u virus.

Ljudi će najzad morati da se naviknu na „novu normalnost“. To je cena koja se od nas traži, navodno zarad zdravlja i održanja života. Ili, drugim rečima, ljudsko biće se ne menja, samo je oblik podložan promenama, da parafraziramo Ulebeka i Jana Fabra.

- grupni mentalitet

Kada stanovništvo zadesi katastrofa poput razornog virusa, ljudi se ponašaju kao krdo. Svi zajedno prave zalihe toalet papira. Vode se strelicama i trakama društva od metar i po razmaka i savetima eksperata. Sudbinu daju u ruke svojim vladama, podržanim od strane virusologa koji dobijaju status idola. Prebacuju krivicu na druge i nazivaju to kineskim virusom ili britanskom varijantom.

- umetnost (književnost, film, muzika)

Lagano ali sigurno i film i reklame postaju koronizovani. U današnje vreme su nam čudniji glumci bez maski nego oni koji ih nose. Komercijalni sektor se umešno igra novom stvarnošću, s prodavcima koji se osmehuju ispod maski na lecima.

Korona pruža inspiraciju za umetničke i razigrane kreacije u vizuelnim i književnim umetnostima, kao da je ponovo došlo vreme za dadu.

Zaključak

Ima li života posle ljubavi? Ili da to prilagodimo trenutnoj svetskoj situaciji: ima li kontinuiteta nakon korone? I kako on onda izgleda? Pandemija je prema zvaničnim podacima širom sveta odnela više od milion žrtava. To je za Sjedinjene Države više žrtava nego tokom Vijetnamskog rata (mada se naravno možemo zapitati da li bi Vijetnamci to potvrdili). Mere protiv pandemije su po pitanju primenjivanja i strogoće neviđene u istoriji čovečanstva. Opravdano se postavlja pitanje da li će svet ikada ponovo izgledati kao pre doba korone. Ne zbog toga što se nešto suštinski promenilo u osnovnim odlikama čoveka: on/ona ostaje radoznao/la, nezasit/a, uplašen/a, podložan/a manipulaciji... drugim rečima, zavisi od svojih osnovnih potreba i poriva. Međutim, ono što je jedinstveno, i što se ne može preokrenuti jeste simultanost kontrole vlada širom sveta i naroda koji su pretežno dobrovoljno odgovorili. To stvara neku vrstu bizarnog tanga dva demokratska entiteta koji zajedno plešu ka distopijskoj budućnosti dok ih davi strah.

Privremeni epilog

Tačno godinu dana nakon što sam kupila prvu masku zbog puta na Altajske planine, dobila sam poziv od e-uprave da se vakcinišem u najbližem domu zdravlja. Mesec dana pre toga sam se prijavila onlajn, izabравši *Sputnjik V* ili eventualno *AstraZeneku*. Zašto baš te dve? U svakom slučaju nisam želela američku vakcinu zato što sam prilično uverena u američko-kinesku odgovornost za čitav ovaj haos. Osim toga, radi se o novoj, još uvek nedovoljno testiranoj genetskoj tehnologiji. I *Sputnjik* i *AstraZeneka* počivaju na poznatom principu adenovirusa i zapravo se mogu zameniti jedna drugom. Ali sasvim iskreno: nemam pojma, ne znam ni da li verujem u svrsishodnost svih dostupnih vakcina. Za sada se čini da je sve moguće, pa i da se nakon druge vakcinacije razboliš i/ili budeš zarazan i da stoga moraš da nastaviš da se pridržavaš mera koje sputavaju slobodu. Drugi razlog moje skepse jesu besramne političke intrige povezane s vakcinama i loše prakse koje izlaze na videlo.

Eto, godinu dana uspevaš da izbegneš taj pogani virus, a onda ti ćerka odjednom bude pozitivna na testu. Verovatno zato što se previše grlila s nekim drugim zaraženim detetom na igralištu. Posledica: dva odeljenja šestog razreda u karantinu i naravno naša porodica. Malo smo se uplašili i počeli da vodimo računa. Da li naša skoro dvanaestogodišnja ćerka počinje da pokazuje simptome? Hoće li se neko pod ovim krovom razboleti? Već je toliko malo bilo dozvoljeno, a sada još manje. Bili smo prinuđeni da ostanemo kod kuće i izbegavamo ljude. Deset dana i dva negativna testa kasnije ispostavilo se da se ništa nije dogodilo. U ovoj kući nije bilo traga čak ni nekom značajnijem kašlju. Ništa mi nije jasno. Kod mog kolege, s dve ćerke, svi su bili teško bolesni. Kod nas ništa, baš ništa. Ali se jeste ukazao Veliki brat. Centar za savetovanje učenika, ljudi iz *Kontakt trejsinga*, oni su nas sve više puta pozivali s pitanjima i savetima. Dolazio nam je čak i neko iz opštine da nam lično uruči pismo u kom

Kada sam stigla u dom zdravlja rekli su mi da nema mog prvog već drugog izbora. Baš tog dana počeli su i tračevi u vezi sa britansko-švedskom vakcinom. Tromb? Malo sutra! Pre bih rekla da se ti trombovi zovu Bregzit. O, kako je Evropa još jednom užasno podbacila. Baš kao i pre tačno 22 godine kada je učestvovala u bombardovanju moje zemlje.

A što se tiče moje primarne želje – da zahvaljujući vakcinaciji ponovo mogu da putujem – ona je za nas ne-EU-ovce jalova, s priznatom vakcinom ili bez nje.

Srećom, nisam imala nikakvu vidljivu reakciju na vakcinu, osim malo bola na mestu uboda. Ali jesam zakačila nagomilavanje pitanja bez odgovora. Kao što su: kako to da nama u Srbiji vakcinacija ide tako dobro? Šta se krije iza toga? Jer sigurno nikada nismo bili oličenje dobre organizacije i efikasnosti. Kako to da ne samo da se ne nalazimo visoko na listi po broju vakcinisanih, već i po broju zaraženih? Zašto je vakcinacija protiv određenih bolesti obavezna (u Srbiji čak sedam!), a protiv Kovida nije? Zašto vodećim zemljama odjednom ide tako loše? Zašto političari i kreatori politika jednostavno ne priznaju da ni sami ne znaju?! To bi mi ulilo mnogo više poverenja nego besmislice koje plasiraju već godinu dana.

Inače, ukoliko želite da se upustite u vakcinalni turizam u Srbiji, rado ću vam pomoći u popunjavanju onlajn formulara. I ne brinite, jednog dana će vaše vlade morati da priznaju i kinesku, rusku i kubansku vakcinu.

(Jelica Novaković, kraj marta 2021)

je pisalo da nam je određen karantin i da je policija upoznata s tim. Svi su bili ljubazni, je l', ali ipak iznenada osetiš kako te neko posmatra i drži na oku. Krajem marta 2021. godine korona brojke su ponovo naglo porasle i uveden je novi *lokdaun*. Uskršnji raspust počeo je nedelju dana ranije. Škole su zatvorene, a nije bilo obezbeđeno učenje na daljinu. Mnogi roditelji čupaju kosu. Haos i nezadovoljstvo su totalni.

A to važi i za proces vakcinacije. Preti da dođe do vakcinalnog rata između Evropske unije i Ujedinjenog kraljevstva. U Belgiji vakcinacija stanovništva protiče iritantno sporo. Sve glasnije se govori o pasošima za vakcinisane kako bi moglo da se putuje, što će još više doprineti frustracijama kod mlađe populacije koja će biti cepljena kao poslednja (i dakle najverovatnije nakon letnjeg raspusta).

U međuvremenu, svakodnevni život se ne razlikuje od onog od pre godinu dana. Meseci su već prošli otkako sam imao prilike da nešto popijem ili pojedem s prijateljima za istim stolom, kod kuće ili u ugostiteljskim objektima. Sale za proslave, pozorišta, koncertne dvorane sakupljaju samo prašinu. Nakon ponoći napolju vlada grozna tišina izazvana policijskim časom. Nadzorne kamere koje su postavljene zbog terorizma sada tragaju za korona-prestupima. S ljudima se nalaziš onlajn, s maskom ili na distanci od metar i po. Atmosfera se kreće između razočaranja, očaja i ponekog buntovništva. Nada za oporavkom se podjednako proizvodljivo talasa, zajedno s krivom korone.

Ponekad pomislim: hajde, svi u Srbiju da brzo primimo tu vakcinu!

(Sven Peters, kraj marta 2021)

Prevela Mila Vojinović

JOHAN DE BOSE

Johan de Bose (*Johan de Boose*, 1962) belgijski je pisac koji na nizozemskom jeziku piše romane, eseje, drame i poeziju. Doktorirao je na pozorišnom delu poljskog avangardnog umetnika Tadeuša Kantora. Književni rad zasnovan mu je na bezbrojnim putovanjima kroz srednju i istočnu Evropu. U romanu „Lutkar i đavolica“ (*De poppenspeler en de duivelin*, 2009) radi se o potrazi za „utvarama na Balkanu“. U romanu „Krvni svedoci“ (*Bloedgetuigen*, 2011) opisao je tragičan angažman svojih sunarodnika u Drugom svetskom ratu. U saradnji s međunarodnim pozorišnim umetnikom Janom Fabrom kreirao je *Belgian Rules / Belgium Rules*. Njegov roman „Prokletstvo krsta“ (*Het vloekhout*, 2018), parabola o istoriji hrišćanstva, bio je nominovan za Libris nagradu, najvažniju književnu nagradu na nizozemskom govornom području. U knjizi „Nevaljalac“ (*Dondersteen*, 2020) daje topao omaž svom ocu koji je želeo da reši zagonetku stvaranja sveta. Trenutno radi na romanu koji se odigrava na prostorima bivše Jugoslavije i sa vremenske distance premišlja tragediju njenog raspada. Roman će izaći 2023. godine u izdanju izdavačke kuće De Bezige Bij iz Amsterdama.

Glavni junak i pripovedač, koji je iskusio rat u Jugoslaviji kao izveštač i pomoćnik, vraća se nakon dvadeset i pet godina u hrvatsko primorsko selo Kraj. Nije završio sa prošlošću, kao što nije ni većina meštana. Useljava se u kuću ozbiljno bolesne žene Amrozije, koja želi da mu poveri tragičnu tajnu. Što se više integriše u život u selu, upada u sve više problema. Mnogo toga se otkriva, ali još više se prećutkuje. Uz pomoć ljubavi otkriva strašnu istinu. Kada mu sudbina to nametne, odlučuje da ode na put kroz Bosnu i Srbiju. To putovanje pretvara se u melanholičnu i tragikomičnu potragu za demonima Evrope.

Ovaj roman je široko razgranata priča o starim i novim traumama, o velikim pitanjima ovog vremena i o najbezbednijem načinu da se nauči plivanje u zreloom dobu.

Iz: „Amrozija“ (rukopis)

...misao da u nama, kao u starim grobnicama, žive drugi ljudi, i da smo svi mi, zapravo, kuće pune mrtvih stanovnika, (...) da druga lica gledaju kroz njegov mutan pogled, (...) da se probudio u užasnom snu, koji je neko drugi sanjao, neko nepoznat. (...) Neočekivano i bezrazložno mogla je na njega da se spusti bolna i neizreciva tuga, koja je pripadala nekom ko je u njemu ostavljen i ko je za nečim žalio.

Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovića*¹

Još to je nedostajalo, kao da se đavo sa mnom poigrava. Moram malo da dođem sebi, uz čašu piva, na ovoj prašnjavoj terasi pod plastičnom strehom. Ovo su činjenice: strašno sam se plašio vode, ali veoma sam želeo da naučim da plivam; iznurivao sam se u samoodrživosti, napredovao sam i sada kada sam gotovo stigao do cilja, hteli bi baš na ružan način da me prevare. Naravno, pametniji sam ja od njega (nje ili njih). Ko li me toliko mrzi? I od kada? Moram to da istražim. Kada sam stigao ovde u Kraj, pre tri, četiri meseca, u proleće, sa koferom i ovom svojom brutalnom njuškom, izgleda da sam odmah nekome stao na žulj, nema druge. U nekoj od tih prvih nedelja, ne odmah prvog dana, ali ipak ubrzo, mora da je krenulo po zlu a nakon toga je sve eskaliralo. Sigurno su mislili da želim da otkopam stare grobnice, poput nekog psa nekrofila. Samo što mi nisu rekli: ajde, idi kući, šta si došao da tražiš, vremena su se promenila, više ne lovimo utvare, crkni. Da li je bilo predznaka? Da, logično, moralo ih je biti, kopam po sećanjima i odjednom se prisećam vrisaka, jednog jutra, nemilosrdno rano, taj vrisak, *pravrisak*, tako je zvučao da kada ga se naknadno prisetim, na neki način, mora imati veze sa onim zbog čega su upravo hteli da me izigraju.

Kraj je selo na Jadranskom moru (preko puta je Ankona) u zemlji koja se busa u prsa da je izmislila kravatu i koja je nekada pripadala šarmantnoj diktaturi, Jugoslaviji, pod vođstvom maršala Tita. Kraj na lokalnom jeziku znači „završetak“, takvo ime se ne izmišlja. Govorim jezik stanovnika ovog mesta i tu imam, kako se to kaže, prošlost. Skoro dvadeset i pet godina nisam dolazio ovde. Tog jutra, kada se začuo vrisak, ležao sam polubudan, polu onesvešćen, još delimično mamuran od prethodne večeri, u krevetu u sobi u kojoj sam smešten, u Amrozijinoj kući. Soba, takoreći, lebdi iznad sela zato što je kuća uzana i visoka kao gomila mrtvačkih sanduka koji su uspravno naređani u ulici punoj mrtvačkih sanduka, zato je i zovem Ulica

¹ Ovaj prevod citata je prevod sa nizozemskog jezika. Roman *Povratak Filipa Latinovića* preveo je Guido Snel na nizozemski jezik.

Mrtvačkih sanduka. Svuda su mrtvački sanduci: i moj krevet liči na sanduk, to je hrastova kutija sa jastucima, idealni su da se njima neko zadavi. Kuća ima tri sprata. Ja spavam na posljednjem. Na drugom spratu nalaze se kupatilo (popločana ostava za odlaganje metli bez vrata i sa hladnom tuš kabinom) i kuhinja (prolaz sa plesnivom sudoperom i šporetom na gas koji curi). Ispod, na prizemlju, živi Amrozija. Amrozija je duga priča. Ona je moja stanodavka, ali i stara prijateljica, ne u seksualnom smislu – sačuvaj me bože – već sapatnica sa kojom sam svašta prošao. Izdaje mi taj mrtvački sanduk; izdavanje i nije prava reč, zato što ga ne plaćam, već joj ponekad dam nešto kuna za jelo i marihuanu.

Ova soba je tog jutra, kada se začuo pravrisak, bila moja baza, moja postaja, a uostalom i dalje je to. Sa izvesnim preterivanjem moglo bi se reći: ova soba je moja glava, ko u nju uđe, ulazi mi u glavu. Prozor izlazi na balkon koji gleda na centar sela Kraj. Odatle se, bezmalo, vide sve ulice, kao i početak šetališta Sisi. Ukoliko bih hteo, mogao bih da nišanim u prolaznike kao snajperista, ali naravno to su gluposti.

Došao sam ovde na proleće, na Amrozijin zahtev. Napisala mi je pismo svojim dečijim rukopisom. Kako je našla moju adresu, sam Bog zna, ali jednog dana njeno pismo upalo je u sanduče mog stana u Belgiji. Bio sam ganut i šokiran, nakon svih tih godina, toliko dugo, dragi Bože, čitava jedna generacija. Pročitao sam njene jednostavne reči, nešto je htela od mene, nije bukvalno rekla da želi pomoć, nije ona takva, igra žmurke kada se radi o emocijama. „Nema više“, napisala je, „ulja u lampi.“ Htela je da priča o stvarima koje je proganjaju. Mučio sam mozak: da li sam nešto zaboravio, da li sam bio kriv zbog nečega? Nisam, koliko sam mogao da se setim. Da li bi trebalo da se stidim nečega? Prečešljao sam našu zajedničku sudbinu: hiljadu devetsto devedest i pete, odavde do Holandije, a i posle toga, kada smo izgubili kontakt, dvadeset i pet godina, to je dug period vrenja, ali nisam mogao da pronađem ništa posramljujuće.

Nekoliko nedelja nakon mog useljenja u Amrozijinu kuću, osvanulo je jutro koje sada smatram početkom svojih jada, jutro vriska, užasnog vriska, ljudskog u svakom slučaju, u to nije bilo sumnje, i ženskog, što je važan detalj. Osetio sam probadanje u grudima. Vrisak se začuo po drugi put. Pokušao sam da ga lociram. Dolazio je, ako je moja sposobnost za orijentaciju funkcionisala tako rano, sa plaže. Ovde u blizini nalazi se plaža, ako se gleda sa mog balkona, onda je jugozapadno odavde. U stvari, ne može se baš nazvati plažom, više je peščana površina blizu sela, te prijatne

srednjevekovne naseobine sa obalom i malom lukom, relativno mirne, iako je cela okolina preplavljena turistima, ali ovo selo jedva mogu pronaći, zato što je zaista sakriveno pod pazuhom jadranske obale, nevidljivo je na svakoj navigaciji. Plaža je veštačka, posuta uvezenim peskom, i izlazi u susret željama retkih turista, jer Jadransko more ima prevashodno šljunkovite plaže. Dakle, na plaži u jugozapadnom delu, koji sam inače mogao da vidim iz svoje sobe, ali tada nisam, jer još uvek sam ležao u krevetu, duboko zaronjen u jastuke za davljenje, i iznenada sam čuo taj vrisak, taj iskonski devojački vrisak, koji je prolazio kroz kosti, a dodacu i nešto osobito: prepoznao sam to vrištanje. Podsetilo me je na *nekad*. Možda je sve to bio san, razmišljam sada, ne znam, ipak sam još ležao mamuran u krevetu, popio sam previše kruškovače, u svakom slučaju vrisak koji sam čuo ličio je na vrisak žene koju siluju. Razumljivo je da bi svako podigao obrve da sam tako nešto izgovorio naglas, zato i ne kažem, već šapućem, kazujem to šapatom u svojoj glavi. „Kako vi to znate, mister Puškin?“ Tako me zovu ovde u kafani, Brod koji tone, gde sam stalni gost, ali pitanje mi ne postavljaju jer ovo poređenje zadržavam za sebe. Kako onda tako dobro znam šta je u pitanju? U ratu se siluje, to je opšte poznato, zar ne? Bio sam svedok, nisam imao ništa sa tim, a sve to i nema veze sa ovim, ali, ipak, video sam silovanja, da, više od jednog, i posle sam ih opet izbrisao iz sećanja, ali vrisak se ne može izbrisati, vrisak ostaje, sakrio se negde ispod nekog kamena u mojoj glavi, a tog jutra u Kraju, taj kamen je iznenada bio podignut i vrisak se opet pojavio.

Uspravio sam se nakon nekoliko minuta, kada sam uvideo da to nije san, da je trebalo preduzeti akciju, deset, možda petnaest minuta kasnije, kada više nisam mogao da utonem u san, a srce mi je lupalo u grlu. Izašao sam na balkon, go kao od majke rođen, nisam se dovoljno razbudio da bih uvideo da je trebalo nešto da obučem, pogledao sam u smeru odakle je dolazio vrisak, ali bilo je prekasno, više se ništa nije videlo. Drugi stanovnici, takođe tek probuđeni, piljili su u mene sa svojih balkona.

Pravrisak odbijao mi se o zidove glave u mojoj sobi. Obukao sam se i sjurio dole. Amrozija još nije bila ustala. Naslonio sam uvo na vrata njene sobe. Hrkala je kao neki starac, ponekad je toliko jako kašljala da sam mislio da će joj pluća eksplodirati. U lampi zaista nije bilo još mnogo ulja. Oklevao sam: da li sam smeo da je ostavim samu? Izašao sam na ulicu, svetlost je još uvek bila bleđa, ali vazduh je već bio prijatno topao. Krenuo sam da istražim šta se desilo, sigurno sam mogao da pronađem nekog ko je imao informacije, i zaista, naišao sam na svog prijatelja Nikolu. On je pijanista

o kome bih mogao da napišem knjigu. Nikola: muško ime koje se završava na slovo a. Čelav je, ali jednom mi je pokazao fotografiju na kojoj ima bubi frizuru. Bio je pogrbljen i imao pogled kao narkoman koji je upravo počeo da se skida sa droge. Prvi dan: ukloniti sav alkohol iz kuće. Šta je radio tako rano na ulici? Da bi provodio vreme sa Nikolom, treba biti naspavan, on je ona vrsta prijatelja koji druge isisava, jedna danguba, bekrija i ništarija, ali ona što naporno radi, pogotovo uveče za svojim klavirom u Freziji, kafani veselog beznađa. Tamo konobari jurcaju u patikama kroz salu, držeći krigle piva i pice u kartonskim kutijama, a nadmeni su kao da rade u restoranu sa pet zvezdica. Tu sam prvi put sreo Nikolu. I sada se pojavio, tog specifičnog jutra, dok sam tražio objašnjenje za pravrisak. Nikola je bio uvijen u perjanu jaknu sa kapuljačom koju je još njegov deda nosio, u dubokim čizmama i sa cegerom iz lokalnog supermarketa. Imao je rupu na farmerkama, na desnom guzu. Nije me video, prvi sam ga ugledao: njegovo dugačko, koščato lice, prava alkoholičarska glava, sa metalnim naočarima. „Hej Nikola“, rekoh, „otkud ti ovde na mom putu?“ „Da“, reče, „slučajnost ne postoji“. Nikola je vrhunski šarlatan, svira sve, bugivugi, Bob Dilana, Luj Armstronga, hvali se na tom svom engleskom sa slovenskim akcentom, maltretira dirke svojim tankim prstima, laktovima, čak i svojom guzicom. Klavir u Freziji cvili i poskakuje kad on na njemu svira, a kada mu zatreba i dodatni instrument, stavi šaku na usta i usnim prdežima časti nas savršenom imitacijom Armstrongove trube. Nikola je genijalni dokoličar. Mene zove Džon Lenon. Za njega sam reinkarnacija čoveka koji je rođen dvadeset godina pre mene i koga sam po godinama, u međuvremenu, nadživio za dvadeset godina. „Ti si gitarista?“ pitao me je te večeri kada smo se upoznali, samo nekoliko nedelja pre pravriska. „Nisam, nažalost“, rekoh, „pisac sam“. „Sjajno“, uzviknuo je, „Džon je isto bio pisac!“ I onda smo se smejali, haha, da, Džon, uvek smo se smejali dok smo jedan drugom visili na rukama, Nikolu ne možeš da zamisliš bez osmeha, ali, istovremeno, mislim da ne znam šta bi bilo sa njim, kada ne bi bilo tog klavira, u njegovom Karenigi Holu, *aka* Freziji, i empatičnih posetilaca poput mene, koji mu aplaudiraju i ubacuju deset kuna u čašicu za bakšiš. „Nikola, otkud ti već tako rano“, rekoh tog jutra pravriska. „Pa, već je prošlo devet“, odgovorio je, ulazio je u mene tim svojim nar-komanskim pogledom, i da nisam znao ko je on, mogao sam pomisliti da je bio na putu do neke grede o koju će se obesiti. Pozvao me je da opet dođem u Freziju, zato što je proširio repertoar sopstvenim pesmama i žudeo je da ih i ja poslušam. „Imam svoje pesme Džone, čuješ li?“ vikao je. „Čujem te“, rekoh, „doći ću“. I usput, kao da je bilo potpuno nevažno, pitao sam ga da li je i on čuo vrisak, tog jutra, u vreme kad svi grebatori

spavaju, ali takav vrisak bi morao da ih probudi. „Koji vrisak?“ Čačkao je metalne naočare. „Pravrisak“, rekoh, „nešto apokaliptično“. Ne, nije čuo ništa apokaliptično, iskren da budem bilo je i nemoguće, odjednom to shvatih, jer je živio predaleko od plaže, na starom imanju na brdu, na litici koja je pre nekoliko miliona godina bila vulkan. Hteo sam ipak da ga pitam, nikad se ne zna. Zagrlili smo se i rekli zbogom. Kasnije sam otišao da proverim kod Mirjane. Mirjana je mali merkat, tako izgleda, glava joj je uvek zamišljena kao kod merkata. Ona je glavna konobarica u kafani Mama Koka. Zimi radi u Starbaksu ili u Šparu u glavnom gradu, ali leta provodi u Kraju. Svako od nas ima neku fiksaciju, njena je bila da pogađa odakle dolaze stranci koji sa njom ćaskaju na lošem engleskom jeziku. Kao što već rekoh, nema mnogo turista koje je ovde dovela navigacija, ali ponekad se pojave iz utrobe nekog kruzera, melanholično lutaju sokacima, kupaju se u moru i već u pola deset naručuju malvaziju. Mirjana procenjuje njihov jezik, odnosno, pokušava da na osnovu akcenta pogodi gde žive. Mene je, iako govorim njen maternji jezik, doduše ne baš kao izvorni govornik i sa severnjačkim akcentom, prvobitno situirala u Rusiju, dve i po hiljade kilometara pogrešno, sram te bilo Mirjana, šašavice jedna, zatim je bila sigurna da sam iz Švedske, promašaj, pa iz Engleske, već je postalo neprijatno, nije mogla da pogodi. Na kraju je zaključila da, ako se zovem Johann, to duplo n je sama izmislila, mora da dolazim iz Nemačke, jer samo tamo imaju to ludo h i dugo n. Inače, Mirjana u Mama Koki služi fantastičnu kafu, najbolju u selu, najbolju na Balkanu, uz keks od badema i čašicu gustog likera od jaja. Tog jutra sam je, prividno usputno, upitao da li je čula pravrisak, njena kafana je blizu plaže, udaljena sto, sto pedeset metara. Pravrisak? Odmahnula je tom svojom merkatglavicom i duboko se zamislila. Naravno, ona najveći deo vremena provodi pored mašine za espresso, a mašina zviždi i ispušta paru, tako da ne čuje i ne vidi uvek sve. Ni ona nije ništa primetila. Odjednom shvatih da ona uopšte i nije mogla da čuje vrisak, kafana se otvara tek u devet sati, a Mirjana ne živi ni pored a ni iznad kafane, ne znam gde živi, bilo bi prilično indiskretno da je to pitam, ali vidim da kad završi smenu hvata autobus, dakle, živi u nekom drugom selu, možda i u gradu, desetak kilometara odavde.

A neko drugi? Možda Enver. Da li je on nešto čuo? Sedeo je raskrečenih nogu na krovu nekadašnje pravoslavne crkve koja je pre dvadeset i pet godina, nakon proterivanja svih pravoslavnih Srba iz ovih krajeva, ostala bez nadzora pa ju je kupio ili se tu bespravno uselio i opremio je za stanovanje. Enver me voli, a i ja njega, iako mu ne verujem ni za živu glavu. Moj odnos sa njim ne bi mogao da se nazove prijateljstvo, ali obostrano

smo intrigirani postojanjem onog drugog, o kome jedva da nešto znamo. Mašemo jedan drugom i grlimo se kao školski drugovi koji dele masne tajne, a zapravo ne delimo apsolutno ništa, barem koliko ja znam. U toj kući živi i njegova ćerka, tinejdžerka koja drži zmije i paukove kao kućne ljubimce. Enver je bivši: bivši musliman, bivši Bosanac, bivši Cigan, bivši suprug i još po nešto, nesumnjivo bivši borac, u uniformi ili bez nje, kasnije je postao budista, sad je bivši budista ali zato apsolutni hinduista i iznad svega anarhista. Naravno da tog jutra ništa nije čuo jer se nalazio na vrhuncu transcendentalne meditacije, nekoliko centimetara iznad zemlje.

A šta je sa Enverovim komšijom, gospodinom Markom, čovekom od sto pedeset kilograma, koji nije baš bio Enverov najbolji prijatelj, i sa njegovom ženom Milom? Njihovi komšijski odnosi bazirani su na onome što smo u Hladnom ratu zvali nenasilna koegzistencija: ti imaš atomsku bombu, imam je i ja, nećemo je baciti, ali stoji ti uperena u zadnjicu. Gospodin Marko rukovodi malom elektranom koja snabdeva pola sela strujom. Smatra usavršavanje mog znanja lokalnog jezika svojim zadatkom – što je korisno (kažem onima koje to zanima) jer ovde jedna reč može da ima do trideset različitih oblika. „Kako ste?“ Osim jezikom i prejedanjem, gospodin Marko je opsednut i čišćenjem, i tog jutra je bio, samo je čistio i čistio, čišćenje mu je životni cilj. U vreme pravriska zamajavao se paročistačem jer je trebalo oprati stepenice koje vode do elektrane. To čudo je pravilo paklenu buku, ništa nije čuo.

Oni koji su sigurno nešto morali znati, bili su bračni par Star, držali su antikvarnicu u centru, pored crkve. Već ceo život bave se sakupljanjem odbačenog nameštaja iz izbušenih sanduk-kuća po celom Balkanu. Nakon svakog konflikta, rata, etničkog čišćenja oni pretražuju napuštena sela i uveravaju se da te stvari više nemaju vlasnika. Kući dovlače ormane, stolove i krevete, brišu im sećanja i sve ih premazuju lakom novog mira. Rado ćaskam sa njima zato što vole svoje zanimanje. Smatram da im je sluh odličan, ali na moje čuđenje, ni oni nisu čuli pravrisak, jer kao što rekoše, „u našim godinama čujemo još samo ono što želimo da čujemo, a ostalo je nevažno.“

Ostalo je tišina, mislio sam kao i Hamlet, na kraju svog tragičnog života, i nastavio sam dalje. Neko koga radije ne bih oslovio, ali ko mi se ipak našao na putu, kao i svakog dana, jer je bilo neizbežno na putu do pekare, bio je umetnik Litši Latški – nečasno ime koje je sam sebi nadenuo: na lokalnom jeziku to znači fasader, a on nije farbao fasade, krečio je kuće i

slikao pejzaže. Uvek sam mislio da me mrzi, iliti, davao mi je osećaj da ja moram njega da mrzim zato što smatram da su mu slike obično đubre. I jesu đubre, ali ne mrzim ga zbog toga. Pravrisak? Kako je on mogao čuti bilo šta kada je, u potpunosti pod utiskom japanskih majstora, primenjivao tehniku *suibokuga*: slikao je svoja platna jednim potezom četkice proizašlim iz snažnog impulsa, nastalog kao posledica duge kontemplacije, ispunjene dimom cigareta i ispijanjem kafe. Tog trenutka kada se čuo vrisak, energija, nastala iz njegove višesatne koncentracije, tražila je izlaz preko vrhova prstiju do platna pa je zato naslikao ljubičasto zeleni zid na groblju, koji ne predstavlja ništa manje nego granicu gde se život i smrt zamalo pa dodiruju. Nije obratio pažnju na taj vrisak. Uvek je neko vrištao.

Potragu sam završio u trećoj kafani, poslednjoj, *last but not least*, Brod koji tone. Sa izvesnom pesničkom slobodom i terasa na kojoj sad sedim, nakon avanture koja me je umalo koštala života, i u međuvremenu ispijam četvrto pivo, prekinule su me dve pišpauze, mogla bi se nazvati seoskom kafanom, ali to nije tačno: ova terasa je prljavo sklonište na drvenim letvama ispod plastične nadstrešnice, koja nudi zaštitu od sunca (u međuvremenu dani su postali pakleni, trideset i sedam stepeni je u hladu) a geopolitički gledano ni ne nalazi se više u Kraju, već na ničijoj zemlji, na potpuno propalom terenu nekog kamp naselja iz Titovog vremena, a to je vrsta mesta koja me svakako fascinira.

U Brodu koji tone, i koji se zaista nalazi u centru Kraja, na rivi obali, u zgradi nekog devetnaestovekovnog brodogradilišta, provodim skoro svako veče. Tu dolazim u kontakt, hteo-ne hteo, sa svakakvim sumnjivim personama, lokalnim ludacima, osvedočenim pijandurama svih godina, intelektualnim hajducima i naravno sa damama Jasmilom i Raviolom, obrnutim redosledom. Građanin zvani Pandur je neko ko tamo rado dolazi, ne želim da naletim na njega, sigurno mi ne treba za prijatelja, a uopšte mi i nije prijatelj, ali ne mogu da ga izbegnem. Ništa mu nije sveto, svuda traži nevolju, i po sopstvenom kazivanju, čuva Marijino devičanstvo, toliko je pobožan. Dakle, pobožni je kavgađžija, on je bik a svet je crveno platno. Jasmila upravlja Brodom koji tone, figurativno govoreći ona je kapetan. Kafana, inače, i izgleda kao brod: na sredini je šank napravljen od kvarca a sa obe strane nalazi se lamperija sa policom za čaše i pepeljare, jer unutra sme da se puši, zvanično nije dozvoljeno, ali koga je briga. Iznad glava gostiju vise kormila, uljane lampe i sekstanti. Zidovi su debeli pola metra, leti štite od vrućine, zimi od hladnoće, u međusezoni od vetra zvanog bura, koji ovde može nekontrolisano da podivlja. Na dasci ispod

prozora zaista stoje knjige: Fjodor Dostojevski (*Zločin i kazna*) i treš romani (na primer Konsalik, prekrasna glupost) u bratskoj koegzistenciji. Mi, stalni gosti, sedimo na visokim barskim stolicama, jednim laktom oslonjeni na lamperiju, a drugim na šank. Ako neko želi do toaleta, svi moraju da ustanu.

Jasmila zna da sam pisac pa mi je zato i dala tako lep nadimak, mister Puškin, po ruskom pesniku koga rado citiram posle nekoliko čašica: *Ne daj mnje Bog sojiti s uma*, „Ne daj mi Bože da siđem sa uma, pre mi daj glad i prosjački štap.“ Recitujem na ruskom, mom omiljenom jeziku, to uvek bude uspešno jer je egzotično. Stanovnici Kraja pričaju jezik koji je vrlo srodan Puškinovom, to mogu da kažem a da se ne postidim, jer sam diplomirani filolog, ali kada recitujem na ruskom, svi se ponašaju kao da pričam mandarinski. Puškin? Pandur nikad nije čuo za njega, ili je slagao da bi me šokirao. To je tipično za njega, glupaka jednog. Održao sam mu čas: 1899–1937, poznati ruski pesnik, otac književnosti, nadimak mu je bio Sunce, bio je i zavodnik. Taj pikantni detalj specijalno pominjem zbog Pandura, koji je još i okoreli rasista: Puškin je osminom svog poreklom bio Etiopljanin, dakle imao je tamniju kožu, a odatle i kovrdžava kosa. Umro je nakon ljubavne zavere, ubijen je u dvoboju sa pištoljima, ali možda i zato što je bio trnu u oku establišmentu. „Levičarski trn“, dodadoh, specijalno zbog Pandura, koji nipodaštava sve što ima veze sa levicom. „Levičarska gnjida“, ponovio je i dunuo mi dim cigarete u lice. „Znaš li ti šta ja radim sa takvima?“ upitao je pa je pritisnuo nokte na palčevima kako bi zgњеčio zamišljenog parazita.

Uvek imam podršku šefice Jasmile, obožava me. Ona je farbana plavuša, nepoznatog životnog doba, kršna ribareva ćerka, sa aurom dvadesetogodišnjakinje, rečita je i uvek spremna za maženje, ono neformalno, ništa sa erotskom konotacijom. Ima fotografsko pamćenje i nestvarno je tolerantna. Nemilosrdna je samo prema pravim pijandurama, hvata ih svojim mišićavim rukama i izbacuje ih pored rive da vise jednom nogom sa ivice zida. Tankom štiklom iznad međunožja preti im ubacivanjem u vodu. „Kunem ti se da ću te gurnuti, proketo kopile“, kaže, uz još neke lepe psovke koje pokušavam da upamtim. Kasnije im sprema kafu.

Raviola, stalna konobarica, krade mi srce. Zapravo, ime joj je Ravijojla, ali svi je zovu Raviola. U kosi ima dve boje, srebrnoplavu i plavocrnu, zapravo četiri, i priča sa naglaskom koji me uzbuđuje, ili se to možda dešava zbog njenog ruskog načina odevanja, oblači se prilično izazovno, mada

ne mogu da podnesem da i druge time dovodi do ludila. Jedanput sam je video sa balkona, sa svog mesta snajperiste, kako ulazi na terasu Broda koji tone držeći poslužavnik u rukama. Promatrao sam je sa hormonalnom pažnjom: nosila je uzak kožni šorc, majicu koja kao da se topila od vrućine i sandale nalik staklenim papučama. Držala me je u neizvesnosti, ali osetio bih neprijatna lupanja srca kada je dugo stajala pred stola za kojim su sedela dva muškarca, utoljevajući žeđ tamnim pivom i rakijom, već u podne, gospode dragi. Glasno su se smejali, mogao sam da ih čujem i na svom balkonu. Na sve to još ju je jedan od njih uhvatio i za ruku. Zašto to radiš, barabo jedna? Nije se odmakla. Ti mladići bili su snobovi u blistavo belim košuljama, otkopčanim do pupka, nosili su roleks na ruci i imali blešteće zube, pravi jarci, buldozi i samo su se smejali. Sportski auto, parkiran ispred kafane, sigurno je bio njihov ili njihovog korumpiranog tate, starog ratnog kriminalca. Na kraju Raviola se otrgla i ušla unutra, u svom minijaturnom kožnom šorc, a ti krelci su je pratili pogledom. Smejali su se još jače, prepuni samopouzdanja, trijumfalno, udarali su se u butine od napaljenosti, a ja sam se pitao zašto ih ne zadesi sveparališuća tromboza pa da se pretvore u biljke.

Te večeri, o kojoj želim da pričam, uveče onog dana koji je počeo pravriškom, Raviola je nosila pleteni džemper koji joj je, hvala bogu, prekrivao zadnjicu jer Pandur je već buljio u nju. Raviola, već samo njeno ime bilo je takvo da poželiš da je zagrižeš, sasvim al dente. Iskreno rečeno, te večeri mi je nje bilo žao, sve je radila: otvarala flaše, točila pivo, prala čaše, ribala pod, čistila toalet, dopunjavala frižider, sve je obavljala profesionalno i precizno, pravi život robinje, a osim toga trčala je i sa jednog kraja kafane na drugi, kao da se brod ljuljao zbog oluje, njihala se tamo vamo, koliko joj je prostor to dopuštao. Nije bilo dovoljno prostora, ali društvanje je napravilo specijalnu sprint stazu za Raviolu, sa propratnom prednošću, iz ugla isključivo muške klijentele, tako da su im njeni kukovi bili na dohvat ruke. Imala je svoj način za reagovanje na dodirivanje: klimanje glavom značilo je milosrdno da, klimanje u stranu bilo je odlučno ne. Za možda nije znala. Da je bilo retkost, ko bi ga dobio mogao je da joj ukrade poljubac. Ja sam ruke držao k sebi, nisam bonobo majmun. Ali kada je utrčala u prostor i svojom zadnjicom udarila u moju, jer sam se okrenuo da joj obezbedim mesto za prolaz, a ona mi oštro zarežala: „Stojiš mi na putu, mister Puškin“, tada sam, priznajem, dobio erekciju.

Prevela Tamara Britka

JERUN BRAUERS

Jerun Brauers (*Jeroen Brouwers*, 1940) je danas najznačajniji živi pisac u Nizozemskoj i smatra se jednim od najvećih stilista nizozemskog jezika. Nagrađen je svim književnim priznanjima. Brauersov opsežan opus, koji čini gotovo stotinu naslova, obuhvata gotovo sve žanrove: pripovetke, dnevnike, romane, eseje i studije. Najveći deo njegovog esejističkog opusa posvećen je nizozemskoj književnosti. Posebnu pažnju i decenije istraživanja Brauers je posvetio piscima koji su počinili samoubistvo. Ti radovi su sabrani u monumentalnoj studiji „Poslednja vrata“ (*De laatste deur*) objavljenoj 2017. koja broji 1400 strana.

Pledoaje za empatiju, solidarnost i poštovanje

Zbirka eseja „Crno sunce“ (*De zwarte zon*, 1999) jedinstvena je studija, ne samo u nizozemskoj književnosti. Objavljena je najpre kao posebna knjiga 1999. godine da bi kasnije bila uvrštena studiju „Posljednja vrata“. Posvećena je portretima pisaca-samoubica iz različitih kulturnih tradicija: Švedske, Japana, Rusije, Francuske, Nemačke, Austrije, Nizozemske i Belgije. Minuciozna analiza života i rada pisaca-samoubica smeštena je u istorijski kontekst i otkriva složenost mogućeg tumačenja i objašnjenja „poslednjeg čina“ ili „slobodno izabrane smrti“ (*Freitod*). Uprkos temeljnom istraživačkom radu i mogućim zajedničkim elementima, Brauers dosledno tvrdi da se ne mogu izvući nikakvi zaključci o samoubistvu i odnosu književnosti i samoubistva. Ova studija je istovremeno izuzetno svedočanstvo o duhovnim ponorima dvadesetog veka obeleženog klancima dva svetska rata i razaranjima koja su ostavili za sobom. Onima koji su „digli ruku na sebe“ Brauers iskazuje dužno poštovanje i iz solidarnosti želi da ih odbrani od „potpunog nestanka“ i sačuva sećanje na njih.

Iz: „Crno sunce“ – *De zwarte zon. Essays over zelfmoord en literatuur in de twintigste eeuw*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas, 1999.

str. 164–192

Vežbe u nepripadanju nigde

O Žanu Ameriju

(1912–1978)

I

Misliti o smrti znači misliti o nečemu što je nezamislivo. O smrti se apsolutno ništa ne može misliti: smrt je ništa, Ništavnost, Niština. Svaka misao o njoj kruži u vakuumu ljudske sposobnosti poimanja i ko rečima pokušava da iskaže išta o smrti zapada u jednolično naklapanje nalik kloparanju vetrenjače koju okreće vetar. Ili u manično-delirično mucanje poput ove moderne pozije: „Umreću ja ću umreti kad umrem mreću.“ Kako bi se rečima i moglo iskazati ono o čemu nije moguće misliti? „Jer granice mog jezika su nesumnjivo granice mog sveta, ali granice mog sveta su i granice mog jezika, pa se pred smrću, mojim anti-svetom, pokazuje i nemoć mog jezika.“

Ovaj citat potiče iz Amerijevog eseja pod naslovom „Živeti sa umiranjem“ objavljenog u knjizi *O starenju. Revolt i rezignacija* (1968). Knjigu čini šest traktata o starenju koje Ameri opisuje kao proces neprestanog otuđivanja. Starenje postaje lutanje u vremenu jer čovek je sve manje u stanju da prati bujicu aktuelnosti i postepeno se oseća strancem u sadašnjosti kao u nepoznatom predelu. Ovo je već dovoljno strašno, a pridružuje mu se i avet smrti: kako čovek stari, tako više shvata neminovnost smrti koja mu se, svakog časa, sve više približava. „Niko ne želi da umre“, tvrdi Ameri i citira Frojda: „Nesvesno je svako od nas uveren u sopstvenu besmrtnost“. Ne toliko zato što se svim silama upinjemo i hvatamo za sidra i kuke da se održimo u životu, već zato što sopstvenu smrt nismo u stanju da pojmimo.

Živeti otuđeno u vremenu koje je sve teže shvatiti i sa svešću da se približava ono „nezamislivo“, izaziva neprestani i toliko snažan strah da Ameri piše: „Zapravo ne mogu da kažem *osećam* strah, već *'postao sam strah'*.“

Stiče se utisak da je Ameri esej „Živeti sa umiranjem“ pisao da bi sebe ohrabrio. Tada mu je bilo pedeset šest godina i taj strah svakako nije osećao tek nekoliko dana ili nedelja. „Svaki strah je smrtni strah“ kaže Ameri. Dok je to pisao kao da je živio u polici s knjigama jer tekst vrvi od citata iz sva-kovrsne literature: Niče, Rilke, Frojd, Sartr, Rostan, Marten di Gar, Gabrijel Marsel, Dilan Tomas. Filozofija, psihijatrija, teologija, beletristika, medicinski spisi, statistike. „Na osnovu statistike, živeću još petnaest godina...“

Osnovni ton teksta je poruka da se čovek mora hrabro boriti sa starenjem. Umesto da se ropski potčini svojim strahovima, čovek mora živeti u nadi: „od koje nam je satkana duša“. Sve dok se u telo ne uvuče bolest koja ga izjeda i sve dok čovek u materijalnom smislu uspeva da opstane, nije toliko beznađežno, tvrdi Ameri i utehu nalazi i u Epikurovom sofizmu: „Dok ja postojim, nema smrti, kad smrt dođe, mene više nema“.

Iako odiše erudicijom i načitanošću – i svakako je suptilniji no što se ovde ukratko može skicirati – ovaj esej se ipak svodi na zviždukanje u mraku poput rituala odagnavanja straha. Na samom kraju rasprave, zviždukanje poprima jasan ton: u jednoj uzgrednoj rečenici Ameri govori o osobama koje nazivaju „poremećenim“ i koje se iz straha bacaju u naručje smrti izvršavajući samoubistvo. „Oni umišljaju da samoubistvom, činom koji neopozivo obeležava njihovu neslobodu, dokazuju upravo svoju slobodu.“ Možda bi se i Niče, pretpostavlja Ameri, odlučio na ovaj čin da usled pomračenja (*Umnachtung*) nije izgubio nit svojih misli. Niče naime kaže: „Smrt je samo pod prezrivim uslovima neslobodna smrt, smrt u pogrešnom trenutku, kukavička smrt. Inače bi čovek, iz ljubavi prema životu, morao slobodno i svesno da želi smrt, umesto da se oseća zatečenim.“ Ameri prezrivo sleže ramenima i odbacuje ovu Ničeovu ideju primedbom: „Eine Narrengeschichte vom Freitod.“ Govor ludaka o slobodnoj smrti. Samoubistvo je besmislica.

Sve dok 1977. nije objavljeno četvrto izdanje knjige *O starenju* sa Amerijevim predgovorom i izričitom „revizijom“ pasusa „Govor ludaka o slobodnoj smrti“:

„Novi uvidi i iskustva, koje tada nisam ni slutio, odvela su me u drugom pravcu i produbili moja razmatranja o *samoubistvu*. Osetio sam se obaveznim da napišem knjigu *Dići ruku na sebe, Rasprava o slobodnoj smrti* koja je u izvesnom smislu nastavak ove knjige.“

Godinu dana potom bio je mrtav. Pribegao je samoubistvu koje je celog života prezirao tragajući za rečima kojima bi se iskazalo ono nezamislivo. Našavši te reči, tu svojevolski izabranu smrt opisao je kao „bekstvo iz života bez vrednosti, ljudskosti i slobode. Smrt time postaje život, kao što je život od samog početka približavanje smrti.“

Za raspravu o samoubistvu *Dići ruku na sebe*, objavljenu 1976. kao moto je izabrao navod iz Vitgenštajna:

„Svet sretnika drugačiji je od sveta nesretnika. Kao što se i kod smrti svet ne menja nego prestaje.“

Setimo se i Kjerkegorove tvrdnje da se svet može podeliti na ljude koji pišu i one koji ne pišu. Oni koji pišu zastupaju beznađe, a oni koji ne pišu odbacuju ga i veruju da poseduju višu mudrost – a ipak, kada bi mogli da

pišu, napisali bi isto. U osnovi svi su jednako beznadežni, ali kad čovek nema mogućnost da u svom beznađu postane velik, to beznađe nije ni vredno obelodanjivati. „Da li to znači moći prevazići beznađe?“

Žan Ameri je pripadao svetu nesrećnih i beznadežnih. Odvažno zviždukanje kroz noć nije odagnalo strah. Podsmevao se statistici: „Moja smrt treba da bude moja stvar.“ Knjiga *Dići ruku na sebe* je crno ogledalo pred kojim se našlo ono što je napisao u knjizi *O starenju*. Zašto moramo nastaviti da živimo? *Moramo* li živeti? pitao se Ameri. „Moramo li živeti samo zato što postojimo?“ I zaključuje: „Možda i moramo, ali ja ne želim i neću da se povinujem prisili koja se spolja nameće kao društveni zakon i iznutra oseća kao *lex naturae* koji ja više ne prepoznajem.“

II

Amery je anagram od Mayer. Sa tim prezimenom i imenom Hans, rođen je u Beču 31. oktobra 1912. Roditelji su mu bili Jevreji. Otac je bio oficir Tirolskih carskih lovaca i poginuo je u Prvom svetskom ratu.

Između dva svetska rata, Hans Mayer je studirao književnost i filozofiju u svom rodnom gradu koji je u to vreme bio nalik na bujno procvali cvet u čijem su srcu klijale promene i otkrića koja će suštinski izmeniti mnoge stvari.

Beč je bio grad psihijatra Frojda, koji je otkrio tajni kompleks kanala u podzemlju ljudske psihe. Kompozitor Arnold Šenberg razvio je novi tonski sistem direktno suprotan prijatnom tročetvrtinskom taktu kralja valcera Johana Štrausa; Gustav Maler nije mogao da veruje svojim ušima. Beč je bio i grad slikara Oskara Kokoške i Gustava Klimta. I grad mnogih pisaca: Roberta Muzila, Artura Šniclera, Huga fon Hofmanstala, Štefana Cvajga. I ne zaboravimo Karla Krausa i njegove bespoštedne polemike i optužbe. Glavni urednik satiričnog nedeljnika *Baklja* (*Die Fackel*) imao je veliki uticaj na Amerija. Kraus je iz dubokog i tvrdoglavog revolta napisao pozorišni komad od 800 strana mada je bio svestan da je izvođenje nestvarivo. Zloslutni naslov komada *Poslednji dani čovečanstva* nagovestio je dolazak drugog artističkog Austrijanca, Adolfa Hitlera, koji će iz svog budućeg Trećeg rajha svaku novinu u umetnosti prognati kao „izopačenost“.

U Beču je rođen i Ludvig Vitgenštajn, iste godine kada je u pograničnom gradu Braunau na Inu na svet došlo vučje mladunče Hitler. Kada je Ameri 1931. započeo studiranje filozofije, Vitgenštajnov *Logičko-filozofski traktat* (1922) već je bio klasično delo. „O onome o čemu ne možemo govoriti, moramo ćutati.“ Vitgenštajn je bio prijatelj fizičara i filozofa Morica Šlika

čijim je predavanjima Ameri prisustvovao sve dok uvaženog učitelja 1936. nije ubio jedan nacistički student. Oko Morica Šlika se 1929. okupio *Bečki krug*, pristalice naučne logike i filozofije, logičkog pozitivizma ili neopozitivizma. „Filozofija je uvek kritika jezika“ tvrdio je Vitgenštajn. Pristalice Bečkog kruga zahtevaju u filozofiji preciznu, jasnu, logičku upotrebu jezika, egzaktnu poput logike i nauke. Svaki iskaz mora biti verifikovan kao istinit ili neistinit. Rudolf Karnap, član Bečkog kruga, objavio je delo pod naslovom *Logička struktura sveta* (1928) čiji je cilj bio primena logike u filozofiji. Ameri će celog života pomno proučavati to delo.

Uticaj Bečkog kruga i njihovih shvatanja vidljiv je i u knjizi o samoubistvu. Ameri u uvodu piše da je proučavanje fenomena samoubistva „apsurdno i paradoksalno“. „Istinitost“ ili „neistinitost“ bilo kog iskaza o samoubistvu ne može biti verifikovana jer se suočava sa neopozivom protivrečnošću. O samoubistvu se može misliti ili pisati samo „*u meri u kojoj je to moguće iskazati u jeziku*“. A nije li već deset godina pre toga napisao da je jezik nedovoljan da iskaže ono što je „nezamislivo“? U kom smislu bi samoubistvo moglo imati neke veze sa načelima logičkog pozitivizma? „Ko dobrovoljno bira smrt“, tvrdi Ameri gotovo pola veka nakon Šlikovih predavanja, „otelo se logici života“. Ili drugačije iskazano: „*Logika smrti* nije logika u uobičajenom i potpuno racionalnom smislu. Ta logika ne dopušta nijedan drugi zaključak osim uvek jednog jedinog: *ne je jednako ne*.“

Članovi Bečkog kruga razišli su se 1938. godine nakon anšlusa Austrije i emigrirali kako bi umakli Hitlerovoj senci. Nije izvesno da li je Ameri ikada sreo Vitgenštajna koji se tek retko pojavljivao u društvu Bečkog kruga.

Istovremeno sa proučavanjem filozofije, Ameri je otkrio i jevrejske književne krugove, u to vreme okupljene u Beču. Kasnije će se „nejasno“ sećati da je poznao Hermana Broha, duhovnog inspiratora i prijatelja Elijasa Kanetija. I Kanetija se nejasno sećao, doduše „iz tako velike daljine da su se konture rasplinule pred sve slabijim očima“.

Neposredno pred smrt, Ameri s dubokim žaljenjem beleži kako je kasno shvatio „da je Austrija Kanetija, Krausa, Kafke, Muzila i Broha (bila) *mnogo više* nego Austrija“: „tu su bile rođene misli koje treba da uzdrmaju svet. Bio sam predaleko od toga da bih shvatio“.

Predaleko: student u ranim dvadesetim godinama, zalutao u novim svetovima filozofije, književnosti i umetnosti, upijajući sve kao sunder, ali pre no što je stekao uvide i dostigao zrelost, procvat intelektualnog i kulturnog života Beča već je svenuo i na turobnom nebu pojavila se crna duga. Propušten brod. Istorijske okolnosti surovo su se poigrale sa Amerijem.

Predaleko. Ove reči postaće refren u njegovom životu u kome je Hitlerov rat stvorio tako duboki krater da se više nije mogao zatrpati, niti se mogao premostiti.

Početkom 1935. prisustvovao je jednom Kanetijevom predavanju. „Bilo je to u Beču, to je izvesno.“ Kaneti je bio „mladić zdepaste građe, s moćnom lavovskom glavom i jakim naočarima“. Čitao je iz neobjavljenog romana *Kant pali vatru* koji je kasnije, na Amerijevo razočarenje, prekršten u *Zaslepljenost* (u holandskom prevodu *Martirijum*, u engleskom prevodu *Autodafe*). Za Kanetija je austrijski pisac Muzil bio najveći pisac univerzuma, za Amerika je to bio Tomas Man. Ameriju je bila bliskija nemačka kultura.

Sva ta imena. Svi ti ljudi, Jevreji ili ne, masovno su krenuli u izbeglištvo čim je Hitler stupio na vlast. Iz Nemačke je iseljavanje pisaca, umetnika, filozofa, naučnika i kulturnih radnika počelo 1933, iz Austrije 1938. godine. U knjizi *Rođenje sadašnjosti* (*Geburt der Gegenwart*, 1961¹) Ameri nabraja na desetine nemačkih i austrijskih emigranata kako bi naglasio pre svega „gubitak jevrejskog elementa u nemačkom duhovnom životu“. Ono za čim najviše treba žaliti posle Hitlerovog *totalnog* uništenja, smatra Ameri, jeste nemogućnost oporavka nemačke kulture, istorijske slike te kulture koja je vekovima bila presudna za nemačku misao. Iako je i u posleratnim godinama zapazio talente poput Hajnriha Bela, Uve Jonsona i Gintera Grasa, razočarano konstatuje da ovi pisci nisu našli mnogo zajedničkog ni sa prošlošću ni sa tadašnjom sadašnjošću i nisu bili u stanju da „teme, stil, snagu i sadržaj crpu iz nacionalnog mita“. Otuda nisu našli sebi srodnu publiku, ni „duhovni prostor nacije“ i nisu postali njeni predstavnici ili bar predstavnici određenih grupa.

Tokom interbeluma bilo je drugačije: svi značajni nemački pisci bili su okruženi sopstvenom vernom publikom. Hajnrih Man, Alfred Deblin i drugi mogli su da se okrenu čvrstom bloku republikanske socijalističke levice, Tomas Man je pisao za obrazovane čitaoce srednjeg staleža, svesne tradicije, Lion Fojhtvanger je pisao za duhovno prilično homogenu jevrejsku zajednicu. „A za koga su pisali nemački autori posle Drugog svetskog rata? Nisu znali.“ Više nije postojao dijalog između autora i čitaoca jer publika „nije više živela sa svojom književnošću“: nije više imala „osećaj da svojim čitalačkim radom zajedno sa autorom učestvuje u savremenom istorijskom procesu“. Ali ni autori u izgnanstvu nakon rata nisu više imali uticaj. Sebastian Hafner u pogovoru za knjigu Valtera Kempovskog (na

¹ Dve godine kasnije pojavila se u holandskom prevodu: M. Mok pod naslovom *Het moderne Westen. Culturele ontwikkeling na 1945*. (*Moderni Zapad. Kulturni razvitak posle 1945*. Aula-Boeken, Utrecht/Antwerpen)

holandski prevedena 1973. pod naslovom *Da li ste videli Hitlera?*) primećuje da je „nemačka književnost u izbeglištvu podjednako malo izgradila određenu tradiciju kao i nacistička literatura“.

Ni sam Ameri, teško pogođen strahotama Hitlerovog doba, nikada nije tačno znao za koju publiku piše. I on je izbegao iz svoje domovine, mada ne dovoljno daleko da umakne kandžama nacističkog ološa. Nakon rata nije se vratio u svoj zavičaj, *Heimat*. Postao je novinar 1945. i tek u poodmaklim godinama, sredinom šezdesetih, počeo je da piše književne eseje izrazito autobiografskog karaktera u kojima su filozofija i razmišljanja o egzistencijalnim životnim pitanjima zasnovana na sopstvenim iskustvima. I nekoliko romana koje je objavio pre imaju karakter izlaganja i razmatranja nego pripovedanja. Rat i progonstvo zauvek su ga izbacili iz ravnoteže i u drugoj polovini života posrtao je poput čigre na sve tupljem vrhu.

U knjizi *Lokaliteti* (*Örtlichkeiten*, posthumno objavljenoj 1980.) koju je okarakterisao kao „slikovnicu sećanja“, Ameri beleži „bez gorčine“ da se čovek navikne na osamljenost: „Čovek čitavog života vežba da ne pripada nigde.“ Dalje u tekstu konstatuje da prosečni germanista gotovo ništa ne zna o književnosti koja je 1933. uništena na Gebelsovim lomačama. „Verujem da ona nemačka kultura koja je bila moja i kultura moje generacije, više ne postoji u Saveznoj republici koja se konstituisala kao nacija.“ U zbirci eseja i kritika *Integralni humanizam* (takođe posthumno objavljenoj 1985.) podjednako je pesimističan dok razmišlja o „postojanosti“ književnog dela u epohi u kojoj se piše isključivo za doba u kome delo nastaje, bez korena u plodnom tlu prošlosti i bez novih misaonih podsticaja. Ako ovo primenimo na istoriju filozofije, tvrdi Ameri, Šopenhauer uistinu više „ne postoji“, mrtav je i isključen, ali njegovo delo, „odbačeno ili ne“, ostaje monument intelekta koji snagu crpi iz samog sebe i ostaje trajni izvor uvida za sve potonje generacije filozofa. „O Karnapovoj knjizi *Logička struktura sveta* više se gotovo i ne govori, ali ko čita to delo nesumnjivo mora da prizna zadivljujuću eksplozivnost tog misaonog dostignuća.“ Isto važi, smatra Ameri, i za Frojdove i Marksove ideje.

Šta preostaje kada je uništen istorijski referentni okvir i kada su iz tla kulture počupani koreni?

Kada je 1947. u američkim novinama *Times* naišao na Kanetijevo ime, pomislio je: „Gle, Kaneti. Znači živ je. I on je opstao.“

Trideset pet godina nakon njihovih vatrenih razgovora u bečkim kafeterijama, Ameri i Kaneti su istovremeno izabrani za vanredne članove *Umetničke akademije* u Berlinu.

O prvom ponovnom susretu sa Kantijem u Hempstedu, London, „jednog tmurnog jesenjeg popodneva“ Ameri se seća kako je nekadašnja lavovska glava postala „naddimenzionalna“. Seća se i „utiska o neobičnoj vitalnosti“ i Kanetijevih reči: „Mrzim smrt.“ Amerijev komentar: „Kao da je smrt neko, kao da bi mržnja mogla imati neki efekat na nju.“ Slična razmišljanja nalazimo i u drugim Amerijevim spisima u kojima se podsmeva izrazu „gledati smrti u oči“: smrt nema oči.

„Slušao sam pažljivo, jer sam, iako ne mrzim smrt već je, ispunjen strahom, pre priželjkujem, na svoj način bio obuzet tom konačnom sudbinom svih nas.“

„Susrete sa Kanetijem“, objavljene u *Integralnom humanizmu*, Ameri piše 1973. godine. Pred sobom je imao još pet godina života. „Ne mrzim smrt, a do života mi nije mnogo stalo. Ali, radoznao sam. Voleo bih da znam kako će duh vremena kroz četrdeset godina suditi o piscu kome se ja toliko divim.“

Da li je Ameri podjednako bio radoznao i o budućnosti sopstvenog dela? Verovatno ga poslednjih godina života nimalo nije interesovalo da li će ono biti „trajno“ ili ne. U istom tekstu o Kanetiju čitamo ove sumorne redove: „Čovek se probija kroz vreme s jednom jedinom ambicijom: da zaboravi i bude zaboravljen.“ U knjizi o samoubistvu piše da je ono što se događa posle smrti „stvar koja se tiče drugih“: „Nek u budućnosti čine šta im je volja sa sećanjem i zaboravljanjem.“ Ako je čovek bio pisac, postojaće još neko vreme u istoriji književnosti dok se i toga ne zasite; ako je pravio rukavice, neki članovi porodice reći će: „Bio je dobar čovek i voleo je kupus.“ „A i to kratko traje, potom više ništa ne govore i od tog ljubitelja kupusa ne preostaje ništa. Ime dragog pokojnika na nadgrobnom spomeniku postaje sve nečitljivije, jer kiša mnogo pada.“

Pisac Žan Ameri dospeo je u svakom slučaju u enciklopedije književnosti, najčešće u odrednici ne dužoj od jednog prsta, ali ipak. U enciklopedijama kiša nešto manje pada. Samog sebe jednom je okarakterisao kao „tipičnog književnog zanatliju koji je pisao o svemu što se tražilo“.

Podnaslov za *Integralni humanizam* glasi: „Između filozofije i književnosti“. Ameri se nalazio između ove dve discipline, kao između dve stolice, između obale i broda, ali konačno predaleko i od jednog i od drugog.

Filozofa Žana Amerija ne nalazimo ni u jednom filozofskom leksikonu, niti se ikada spominje u filozofskim spisima. Nakon rata, i po njegovom mišljenju definitivne propasti kulture nemačkog govornog područja, Ameri je pažnju usmerio pre svega na levu obalu Pariza. U mnogo navrata suprotstavio se, umereno polemički, antihumanizmu Mišela Fukoa; bio je impresioniran Sartrom na čijim se predavanjima u tek oslobođenom

Parizu ne retko dešavalo da zadivljene obožavateljke u zanosu padaju sa stolica. U knjizi *Dići ruku na sebe* Ameri najviše citira Sartra. U predgovoru kaže da je Sartr bio jedna od ličnosti kojima duguje podsticaje i uvide zahvaljujući kojima je nastala ta knjiga. „Iako se moja shvatanja i zaključci radikalno razlikuju od Sartrovih, u teškim raspoloženjima tokom pisanja knjige [...] utočište sam često tražio u njegovom izuzetnom misaonom delu“. Sartr pak – umro je dve godine posle Amerija – verovatno nije ni čuo za svog austrijskog kolegu. U Sartrovim spisima, i u sve većoj poplavi publikacija o njemu i njegovom *cercle*, uzaludno je tražiti Amerijevo ime. I ovde je bio na prevelikoj udaljenosti, filozof u senci, na rubu svetlosnog kruga.

Drugu polovinu života proveo je u Briselu nedaleko od avenije Luiza. Brisel: grad dve kulture u kome padne tek koja kap, kada u Parizu pljušti kiša, u kome duva tek blagi povetarac, kada u Amsterdamu besni oluja. Grad između dve stolice. Ameri je, pušeći *goloaz*, bio pre svega u krugovima koji su govorili francuski i izbegavao je Flamance, uprkos izvesnoj srodnosti koja, kako sam kaže, postoji između tog jezika i jezika njegovog zavičaja, *Heimat*. Usred tog Briselskog vavilonskog raskola, Ameri svoje novinske priloge i knjige piše na nemačkom. Pokušaji da postane pisac i na francuskom jeziku, nisu uspeli. Zbog mržnje prema Nemačkoj, sve do neposredno pred smrt, odbijao je da objavljuje u nemačkim novinama i tekstove je slao švajcarskim listovima.

Ameri uistinu nigde nije pripadao.

III

U knjizi *S onu stranu krivice i okajanja, Jenseits von Schuld und Sühne*,² (1966.) objavljen je i esej *Koliko je čoveku potreban zavičaj?*

Iako potiče iz jevrejske porodice, *Hans Mayer* je imao katoličko obrazovanje i nije se osećao blisko povezan s jevrejskom zajednicom. Nije znao hebrejski niti je išta znao o hebrejskoj kulturi, nije bio cionista i u religioznom smislu bio je agnostik. Ali kada je u jesen 1935. stupio na snagu Nirnberški rasni zakon bio je i te kako primoran da shvati da je Jevrejin. Jevrejin, iako se nije osećao Jevrejinom, u svakom slučaju postao je svestan da je „od tog trenutka“ „mrtvac na odmoru“, „onaj koji mora da umre“.

² Na hrvatskom je objavljena pos naslovom: Jean Amery, *S onu stranu krivnje i zadovoljštine*, Zagreb, 2009, prevod Helen Sinković (prim. prev.)

Početak 1939. zajedno sa ženom napustio je Austriju bez važećeg pasoša ili vize. Prećicama se probijao kroz Ajfel ka Belgiji. Usred noći, gazeći kroz pola metra visok sneg, granicu su prešli kod Epena (Eupen) u Visokim Venima (*Hoge Venen*). „Jele nisu izgledale drugačije od svojih sestara u *zavičaju*, ali to su već bile belgijske jele, znali smo da nas ne žele“. Početak *egzila*. „Staro je sa nas spalo. Zauvek? Zauvek.“ Na šalteru gradske većnice u Antverpenu, gde su stranci morali da se prijave, flamanski službenik je ime „Hans Mayer“ izgovorio toliko čudno da ga je i sam Mayer jedva razumeo. Nazvavši sebe od tada „Jean Amery“ sa njega je spalo i sopstveno ime, a sa gubitkom identiteta izgubio je i prošlost i istoriju.

„Zavičaj“ ne znači „domovina“ već označava mesto na kome se čovek oseća „kod kuće“: sopstvenu zajednicu, susede, kolege, lokalni dijalekt, eventualno i nošnju tog kraja, pejzaže, osećaj pripadnosti. „Heimat is Sicherheit.“ „Zavičaj je sigurnost“. „Drugde važe drugačiji kodovi“ i čovek ne može da „odgonetne lica“, kaže Ameri, čovek ne razume običaje i ponašanje drugih ljudi, toliko je toga čudno i neprozirno „kao etrursko pismo“, čovek živi u „svetu prepunom zagonetki“. Najstrašnija je totalna otuđenost: prognan od kuće, „u kojoj se sad vijori krvavocrvena zastava sa crnim paukom na beloj pozadini“, primoran je da živi kao građanin drugog reda u drugoj zemlji u kojoj će na fasadama uskoro lepršati ista zastava. Ameri zaključuje: „Čovek mora imati *zavičaj*, da mu ne bi bio potreban, kao što mu je za mišljenje potrebna formalna logika iz koje će iskoračiti u potrazi za plodnijim duhovnim prostranstvima.“

Kao najstrašniju muku u izgnanstvu doživeo je nedostatak sopstvenog jezika. Iako se energično trudio da mu Antverpen postane novi *zavičaj*, obeshrabreno zaključuje: „Ne postoji 'novi zavičaj'.“ Iako govori nemački, prognan je kao *građanin* koji govori nemački. Tragajući za uzrokom njegovog budućeg samoubistva, vrlo brzo otkrivamo tu podvojenost u njegovom životu. Ako je to „ovo“, negacija toga učiniće ga „onim“; ako se prilagodi „ovom“, time nije negirano „ono“.

Toliko se trudio da se prilagodi da je u gradskoj biblioteci Antverpena pokušao da čita knjige na flamanskom jeziku: „recimo Feliksa Timermansa (*Felix Timmermans*) i Ernesta Klasa (*Ernest Claes*)“. (Zapisano u poglavlju o Antverpenu u knjizi *Lokaliteti*, Na holandski je preveo Leonard Nolens pod naslovom: *U bekstvu*, Antverpen u knjizi: *Gde se nalazi Belgija?*, priredili Jan Ceuleers i Mark Schaevers, uvod Hans Warren, Kritak, Leuven.) Tada više nije nalazio utehu u delima Tomasa Mana i konstatovao je da oseća zavist i resantiman prema omiljenom piscu koji u izgnanstvu udobno provodi vreme u Kisahtu – Cirih. „Ti, sa svim svojim novcem, slavom i svešću o veličini.“ Tomas Man ništa nije znao o neizmernim patnjama svog

saprognanika niti ih je spominjao u svojim „otmenim pismima punim otmenih reči upućenih otmenim ličnostima“.

Kada su Nemci 10. maja 1940. upali u Belgiju, Amerija su belgijske vlasti kao „sumnjivog stranca“ uhapsile i sprovele u koncentracioni logor Gir (*Gurs*) u francuskim Pirinejima. Uspeo je da pobegne i ponovo se našao u Belgiji, sada u Briselu u kome ranije nikada nije bio. S lažnim ispravama sada se zvao Roger Lippens; priključio se grupi pokreta otpora koja je govorila nemački i širila antinacističke pamflete umnožavane na šapirografu. Bio je to amaterski posao šačice naivnih koja je 23. jula 1943. uhvaćena. Ameri je bio sproveden u glavni štab Gestapoa na aveniji Luiza.

Koliko je čoveku potreban *zavičaj*? Ameri pripoveda da je u periodu ilegalnosti redovno kupovao *Brüsseler Zeitung*, neprijateljske novine okupatora: samo zato da bi čitao na nemačkom, jeziku rodne zemlje, ma koliko se gadio izveštaja i komentara.

I ova priča mnogo govori:

U kući u kojoj se grupa pokreta otpora sastajala i štampala letke živeli su i nemački vojnici.

„Ali, jednog dana su naš razgovor i posao narušili popodneveni mir Nemca koji je stanovao ispod našeg skrovišta. Popeo se do nas, snažno zakucao na vrata, grmeći prešao preko praga: SS-ovac sa crnim reverima i utkanim simbolima Službe bezbednosti, ni manje ni više! Svi smo prebledeli u samrtnom strahu jer je u susednoj sobi bio sav materijal našeg propagandnog rada koji je, avaj, tako slabo mogao da ugrozi opstanak Rajha. No, ovaj čovek, koji je u raskopčanoj uniformi, razbarušen, pospano buljio u nas, nije imao namere svojstvene njegovom poslu lovačkog psa, nego se samo izdrao na nas jer njemu i njegovom drugu treba malo mira posle noćne smene. Taj zahtev – i to je ono što me je u čitavoj sceni zapravo prepalo – postavio je na narečju mog zavičaja. Dugo već više nisam bio čuo tu melodiju, pa mi se zato javila sumanuta želja da mu odgovorim na njegovom narečju. Bio sam u paradoksalnom, gotovo perverznom stanju straha od kog su mi se tresla kolena, pomešanog sa sve većom familijarnom srdačnošću, jer momak koji mi u ovom trenutku, doduše, nije radio o glavi, ali čiji se glavni zadatak sastojao u tome da ovakve kao ja u što većim količinama pošalje u logore smrti, odjednom mi je izgledao kao potencijalni drugar. Zar nije bilo dovoljno samo da mu se obratim na njegovom, na mom jeziku, pa da onda uz vino nazdravimo zavičaju i pomirenju?“³

³ Citirano prema: Žan Ameri, *Koliko je čoveku potreban zavičaj*, časopis Reč 55.1, str. 151, prevod: Aleksandra Bajazetov-Vučen, *Fabrika knjiga*, Beograd, 1999.

Tek tada sam potpuno i zauvek shvatio, piše Ameri, da je moj zavičaj neprijateljska zemlja i da čovek iz mog rodnog kraja ne bi oklevao da me ubije. Ono što preostaje jeste čežnja za zavičajem. A ta čežnja je opet bila samo utešno samosažaljenje. Kada i to nestane, čovek zapada u tamu skepticizma, pesimizma i beznadežnog očajanja.

IV

Iz glavnog štaba Gestapoa u Briselu, Ameri je prebačen u „prihvatni logor Brendonk“ (*Breendonk*), na pola puta između Brisela i Antverpena. Tvrđava Brendonk (*Fort Breendonk*) je danas muzej posvećen belgijskom pokretu otpora. Čovek može da poseti odaje za mučenje u kojima su esesovci batinali Amerija. Ruku vezanih na leđima, s lisicama na zglobovima, lancima je bio podignut na metar iznad zemlje i tada bi počelo batinanje pendrekom. „Tupi birokrati torture“ mislili su da će tako iznuditi informacije: imena saučesnika, pomagača, skrovišta, adrese koje nije mogao odati jer ih jednostavno nije znao. A da ih je znao, odmah bi priznao, napisaoe kasnije u *Sonu stranu krivice i okajanja* (*Jenseits von Schuld und Sühne*, prevod na holandski Leonard Nolens, Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 1999.) „Okrivio sam sebe za izmišljene zločine protiv države, za koje ni dan danas ne znam kako su mi, tek telu što se beživotno njihalo, uopšte mogli pasti na pamet. Očito sam se nadao da će nakon takvih kompromitujućih priznanja dobro odmeren udarac u glavu okončati moju patnju i brzo me odvesti u smrt ili barem u nesvesno stanje.“ Ljude koji su ga mučili nazvaće „antiljudima“ koji su mu učinili nešto što će ga do kraja života ispuniti paklenim strahom.

„Ko je prošao muke, ne može se više u svetu osećati kao kod kuće. Poverenje u svet, koje delom nestaje već s prvim udarcem, nakon pretrpljenog mučenja potpuno se urušava. U žrtvi je i dalje nagomilan strah od toga da nam bližnji može postati neprijatelj; niko se ne osvrće na tu činjenicu dok gleda na svet koji počiva na principu nade.“

O tom „principu nade“ neće više govoriti u knjizi posvećenoj samoubistvu. Život se može uporediti sa građenjem kuće: kada je napravljen krov, kuća se sruši. Život se svodi na fijuk giljotine koja će nam svima odrubiti glavu. I druga slična poređenja. Ne postoji nada. Život je *a priori* poraz. Iskustva sa mučenjem navešće ga da kaže: „Mi *nemamo* telo, mi *jesmo* telo.“

U knjizi *Dići ruku na sebe* jedan od mnogih Sartrovih citata je ovaj: „Ne radi se o tome šta su napravili od čoveka, vać šta čovek da čini sa tim *kakvim* su ga načinili.“

Iz Brendonka, gde su otkrili da je jevrejskog porekla, Ameri je transportovan u Aušvic. Jevrejin, kaže Ameri, „živi kao čovek oboleo od bolesti koja ne zadaje ozbiljne bolove, ali sigurno završava smrću“.

U koncentracionom logoru smrti Aušvic, Ameri je sreo Prima Levija sa kojim je nekoliko nedelja bio u istoj baraci. Osam godina posle Amerijeve smrti, 1986. Primo Levi je u knjizi *Utopljenici i spašeni* posvetio humanistički esej svom logorskom drugu. Kao polazište je uzeo Amerijevo poglavlje „Intelektualac u Aušvicu“ (iz knjige *S onu stranu krivice i okajanja*) koje naziva „ledeno hladnim“ i „ogorčenim“. Ameri u tom poglavlju opisuje osećanje dubokog poniženja i degradacije koje ga je najviše mučilo u Aušvicu. „Da, gubitak dostojanstva (*Entwürdigung*): oduzimanje dostojanstva.“ Intelektualac poput njega, kome su u ruke tutnuli lopatu da kopa jame i kanale, mislilac poput njega kome zapovedaju kako će namestiti krevet rizikujući batine ako jastučnicu postavi i milimetar drugačije od propisanog. Ovde uopšte nije imao ime, čak ni lažno: bio je sveden na broj utisnut na koži. Iako je odavno uvideo da nigde ne pripada, u Aušvicu je to bilo i dodatno potvrđeno.

Kako Ameri definiše intelektualca?

Intelektualac je „čovek koji živi unutar sveobuhvatnog sistema duhovnih referenci. Njegov je asocijativni prostor bitno humanistički ili prostor duhovnih nauka. On ima razvijenu estetsku svest. Sklonost i sposobnosti potiču ga na apstraktno razmišljanje.“

Levi se doduše složio sa ovim opisom ali ga je smatrao „nepotrebno ograničenim“ i video ga je pre kao autoportret. Ameri je ovom opisu dodao da intelektualca ne zanimaju fizičke pojave koje prouzrokuju kratki spoj, „ali zna sve o pesniku dvorske poezije po imenu Neidhart von Reunenthal“. Levi, kome je u zatočeništvu u Aušvicu tek nešto više od dvadeset godina, naknadno se morao nasmešiti ovome: kako je zaboga Neidhart von Reunenthal mogao pomoći čoveku u tom „*Anus Mundi*“?

Ameri je u Aušvicu postao bure prepuno ogorčenja. I o tome je napisao esej. Levi smatra da je Amerijev život u Aušvicu bio ispunjen resantimonom i „naveo ga na rigidna nepomirljiva shvatanja zbog kojih više nije mogao videti ništa dobro u životu, čak ni da *uopšte* vredi živeti“.

Svim strahotama logora uništenja pridružila se i agresivnost samih zatvorenika. Amerija je jednom udario poljski zatvorenik, „golema ljudina“ mnogo snažnija od njega. Ameri nije oklevao da uzvрати udarac, ne iz animalne požude za osvetom, već kao svesni otpor protiv sumanutog logorskog života. „Sve moje dostojanstvo bilo je sadržano u tom udarcu koji sam mu zadao u vilicu; to što sam potom kao fizički slabiji nemilosrdno

prebijen, uopšte nije bilo važno. Udarci su boleli, ali sam bio zadovoljan sobom.“

Levi će o ovome zabeležiti: „Kao i za svako samoubistvo, za Amerijevo samoubistvo mogu se navesti mnoga objašnjenja, ali iz potonje perspektive ova tuča sa Poljakom nudi ključ za razumevanje.“

Amerija je ovaj događaj doveo do novog uvida: o *uzvraćanju udarca*. Kasnije su ga nazvali „kategoričnim oponentom“ jer je neprestano polemisao protiv onog što je smatrao zabludama ideologije napretka. Svaki napredak, praćen aplauzom masa i intelektualaca, može se pretvoriti u suprotnost i postati tiranska i nasilna reakcija. Svaka revolucija nosi opasnost da obezvredi ili uništi kulturne i humane tradicije.

Njegova knjiga *S onu stranu krivice i okajanja* bila je direktni protest protiv procesa Aušvic održanog 1964. godine u Frankfurtu i koji je pretio da se završi mlakom i slabom pomirljivošću: sva zlodela su bila kažnjena, sramna prošlost mogla je biti precrtana da bi se vratilo svakodnevnom poretku. Ne! kaže Ameri. Ta prošlost je toliko zatrovala njegov život da ne želi da je zaboravi, da oprost, da je precrta i pohrani.

Ameri se 1969. godine usprotivio strogim kaznama pritvora za članove Frakcije Crvene Armije (Rote Armee Fraktion, RAF). Luise Rinser, Hans-Hellmut Krist i Ameri potpisali su otvoreno pismo predsedniku suda u Frankfurtu u kome su na osnovu istorijske retrospektive pokazali da su „istorijskom napretku doprineli upravo ljudi koji su se pobunili protiv društva svog vremena, ukazali na zloupotrebe i time inicirali značajne promene“.

Protest protiv svega i odlučno „ne“ izrekao je konačno i sopstvenim samoubistvom. Kako doslovno i kaže u knjizi *Dići ruku na sebe*. Kruži priča da je na Slobodnom univerzitetu u Briselu čitao fragmente iz knjige o samoubistvu i da ga je potom neko iz publike pitao: gospodine Ameri, ako mislite to što ste izneli, kako je moguće da još živite? Iz toga je izvukao krajnje konsekvence.

„Der Freitod ist ein Privileg des Humanen“, napisao je. On ne govori o *samoubistvu* ili *samoubijanju*, već o *slobodnoj smrti*, kako je Niče to nazvao. U knjizi o samoubistvu govori o „putu ka slobodi“.

„Pravi filozofski čin je samoubistvo“, rekao je već Novalis i Ameri se nesumnjivo složio sa njim.

U knjizi *Dići ruku na sebe* kaže da čovek mora odbiti da se povinuje „drugim zakonima za dostojanstven život“ ako nisu u skladu sa sopstvenom savešću i uverenjima. Takvim zakonima čovek mora reći „ne“: bolje je umreti svojevoljno sa ubeđenjima, nego nastaviti život u sumraku olakih i licemernih ustupaka...

Ovakvu filozofiju Ameri je morao razviti u vreme zatočeništva u nacističkim logorima: nakon Brendonka i Aušvica, čekali su ga Buhenvald i Bergen-Belsen.

V

U knjizi *O starenju* Ameri kaže da čovek koji stari više ne razume svet jer „svet koji on razume više ne postoji“.

Da li je u poodmaklim godinama pod tim iščezlim svetom mislio na Beč Vitgenštajna, Broha, Karnapa, Šlika? Na Austriju svoje mladosti u kojoj su nastale ideje koje će šokirati svet, ali od kojih je on sam „bio predaleko“? Taj svet je uistinu bio mrtav, ali je već bio na samrtnoj postelji kada je Ameri početkom tridesetih godina napravio prve korake.

Upadljiv je broj talasa samoubistava koja su se dogodila u raznim fazama Amerijevog života. Nestanak uzastopnih svetova koje je pozna-
vao obeležen je samoubistvima koja ubedljivo dokazuju ono što je Emil Dirkem tvrdio u klasičnoj knjizi *Samoubistvo* (1897):

„Broj samoubistava uvek određuje moralno stanje društva. Zato u svakom narodu postoji određena kolektivna sila određenog obima koja ljude primorava na samouništenje. Dela žrtve, koja se na prvi pogled čine izrazom ličnih osećanja, zapravo su rezultat društvenih okolnosti.“

U knjizi *Vitgenštajnov Beč* (1973), Alan Janik (*Allan Janik*) i Stefen Tulin (*Stephen Toulmin*) navode listu prominentnih Austrijanaca koji su u vreme raspada Habsburškog carstva oduzeli sebi život. Među njima je bio i mladi filozof Vajninger, autor knjige *Pol i karakter* kome Ameri posvećuje redove u svojoj knjizi o samoubistvu. Ostala imena: Ludvig Bolcman, otac statičke termodinamike; Oto Maler, brat kompozitora Malera, koji ni sam nije bio lišen muzičkog talenta; Edvard van der Nul (*Eduard van der Nüll*) koji nije mogao da podnese kritiku njegovog projekta za Bečku operu; slikar Ričard Gerstl (*Richard Gerstl*), nakon ljubavne afere sa ženom Arnolda Šenberga. Možda i pesnik Georg Trakl? U svakom slučaju dva, ako ne i tri starija brata Ludviga Vitgenštajna. Nadalje general baron Franc fon Uhatius (*Franz von Uchatius*), koji je projektovao gigantski top ali je prilikom testiranja eksplodirala cev i taj fijasko nije želeo da preživi. Ni carska kuća nije pošteđena: 1889. odigrala se drama Majerling u kojoj su život izgubili prestolonaslednik Rudolf i njegova ljubav, baronica Marija Vetsera. Beč, koga Janik i Tulmi nazivaju gradom snova, već je bio metamorfoziran u „grad nepodnošljivih noćnih mora“. Crv je već bio u jabuci i truljenje se širilo. Svet koji je Ameri shvatao, svet njegovog

zavičaja – „Kakania“ na izmaku slave – ubijao je samog sebe „kao rezultat društvenih okolnosti“ i „moralnog stanja“.

Isto se dogodilo i nakon drugog perioda Amerijevo⁴ života: Hitlerovog terora. Nacizam je u toj meri bio usmeren na samouništenje da je doveo do moralnog samoubistva čitavog nemačkog stanovništva. Gotovo je nepregledan spisak samoubica u redovima nacista koji su pred kraj i nakon rata sami sebi presudili da bi umakli pravdi: sam Adolf Hitler i najbliži saradnici Firera kao Gebels, Himler, Borman, Gering; za njima su sledile legije visoko rangiranih vojnih lica, političara, logorskih dželata (muških i ženskih), ideologa, naučnika, pisaca. I ne samo u Nemačkoj, već u svim zemljama nad kojima se nadvila senka kukastog krsta. Ameri će više žaliti zbog mnogih samoubistava među kolegama piscima koji su ostali na pravoj strani. O jednom od njih, Kurtu Tuholskom, nadimak „Tuho“, u *Integralnom humanizmu* napisao da se po svojoj prirodi „već obećao slobodnoj smrti“. Tiho je bio „rođeni suicidant“ i umro je, kaže Ameri, skromnom, tihom smrću onog ko je već odavno rekao: „Geh’ an der Welt vorüber, sie ist nichts...“ I mnogi drugi pisci nemačkog govornog područja koji su sebi oduzeli život nakon preživljenog terora: Eugen Gotlob Vinkler (*Eugen Gottlob Winkler*), Egon Fridel (*Egon Friedell*), Ernst Toler, Valter Benjamin, Valter Hazenklever (*Walter Hasenclever*), Ernst Vajs, Johan Kleper, Štefan Cvajg, Alfred Volfstajn. Pisci su izvršavali samoubistva i nakon rata jer im je nacistički teror zauvek zatrovao život. Klaus Man nije jedini primer, a samoubistvo su izvršavali ne samo nemački pisci. Svet koji su oni razumeli nije više postojao.

U Aušvicu, koji Primo Levi opisuje kao preživljavanje u dosadi prožetoj smrtnim strahom, Ameri se trudio da preživi sećanjima na ganutost lepotom koju duguje književnosti. Recimo Helderlinovim stihovima. Rob Niuvenhaus (*Rob Nieuwenhuys*) je u svojoj knjizi *Malo rat* napisao isto o svom boravku u japanskim logorima u Indoneziji. Tokom iscrpljujućeg, bolnog mučenja koje je satima trajalo pod užarenim tropskim suncem, Niuvenhaus je meditirao o ovim redovima Leopolda⁴: „Primiri se, ne čini još težim, prepusti se...“ Kultura je mogla pomoći da se podnese užas. Ni jedan od piscaca koji su preživeli japanske logore nije počinio samobistvo jer posle oslobođenja nije uspeo da uspostavi ravnotežu u životu. Ali je zato bilo pisaca koji su izdržali demoniju nacističkih logora, ali su nakon toga ipak digli ruku na sebe.

Jedan od njih je Poljak Tadeuš Borovski koji je takođe bio zatočen u Aušvicu. Nakon oslobođenja napisao je tri knjige (od kojih jedna nosi

⁴ Jan Hendrik Leopold (1865–1925) jedan od najvećih holandskih pesnika. (prim. prev.)

naslov *Bili smo u Aušvicu*) o svakodnevnom životu u logoru smrti, ali nije uspeo da prevlada svoje anksiozne neuroze. Sa nepunih dvadeset devet godina, 1951. ipak je otvorio slavinu sa gasom i ubio se.

Među njima je i jevrejski pesnik, poreklom iz Rumunije, Paul Celan („Smrt je majstor iz Nemačke“). U vreme okupacije bio je na prinudnom radu u rumunskom logoru Tabarești. Sa pedeset godina, 1970. godine skočio je u Senu i utopio se kako bi zaglušio svoju tugu zbog uništavanja Jevreja u kome su stradali i njegovi roditelji.

Ričard Glazar (*Richard Glazar*), autor knjige *Umakao iz Treblinka* svedočio je o strahotama tog mesta i u dokumentarnom filmu *Shoah* (1985) Kloda Lancmana. Otprilike pola veka nakon što je preživeo pakao, 1997. skočio je sa prozora. Tada mu je bilo sedamdeset sedam godina.

Godinu dana nakon objavljivanja knjige *Utopljenici i spašeni* posvećenoj sećanju na Amerija, Primo Levi je 12. aprila 1987. pao sa trećeg sprata svog stana u Torinu. Bilo mu je šezdeset sedam godina. Namerno? Iako je prošlo više od četrdeset godina od Aušvica, bio je jedan od hroničara, rat još nije prošao: u godini Levijeve srmti, suđeno je ratnim zločincima Klausu Barbiju i Džonu („Ivan Grozni“) Demjanjuku; Hitlerov omiljeni prijatelj od prvog trenutka, Rudolf Hes, umro je pod misterioznim okolnostima u berlinskom zatvoru Špandau, star gotovo jedan vek; objavljeni su dnevници Jozefa Gebelsa; austrijski predsednik Kurt Valdhajm, osumnjičen za aktivno ili pasivno saučesništvo u uništavanju grupe Jevreja, primljen je na čaj kod pape Jovana Pavla Drugog. Rat je završen tek kada umru i poslednji svedoci.

Žan Ameri je imao nepunih šezdeset šest godina kada je odlučio da više ne svedoči. Izabrao je slobodnu smrt sledeći primer stotina bezimenih ljudi koji su i pre holokausta odlučili da prekinu život kako bi izbegli užas. I primer stotina drugih – Ameri je to morao videti sopstvenih očima – koji su u logorima smrti sebi prekratili život da ih ne bi ubio nacistički ološ. Ameri je već doživeo da mlađe generacije brutalno poriču strahote „konačnog rešenja jevrejskog pitanja“. Sećanja na taj užas moraju biti ekserima zakucana u naše kolektivno pamćenje. Inače će, strahovao je Ameri, „imena Hitler, Himler, Hajdrih, Kaltenbruner uskoro postati imena poput Napoleon, Fuše, Robespjer i Sen-Žist“. „Sve će propasti u sumornom stoleću varvarstva.“

Život mu je bio prožet smrću. U svom predgovoru za izveštaj o samoubistvu govori „o prilično dugom životu intimne povezanosti sa smrću uopšte, posebno sa slobodno izabranom smrću“. Umro je u trećem talasu samoubistva koji se dogodio tokom njegovog života. Ta eksplozija samoubistva, koje je izgubilo karakter tabua i postalo „obično“, započela je

sedamdesetih godina i manifestovala se kao nagli prodor novih uvida. Masovna samoubistva počinili su ne samo kolege pisci (nakon Paula Celana, Jukio Mišima, Džon Beriman, Jasunari Kavabata, Anri de Monterlan, En Sekston i mnogi drugi, ovde pominjemo samo korifeje književnosti). I u filmskom svetu, pop muzici i drugim umetnostima, samoubice su padale kao pokošeno klasje. Broj samoubistava rastao je i među decom, studentima, nezaposlenima, psihijatrijskim pacijentima, starijim ljudima. Iste godine kada se Ameri zauvek oprostio, u Džonstaunu, Gvajana, kolektivno samoubistvo izvršilo je više od devet stotina verskih fanatika. U tom vremenskom rasponu objavljena je poplava knjiga o samoubistvu od kojih je Ameri mnoge pomno proučio, recimo knjigu *Les suicides* Žana Bešlera (*Jean Baechler*) objavljenu 1975. godine koja ga je svakako inspirisala.

Svet mu je konačno postao toliko nepojmljiv da je i kao filozof morao priznati poraz. „Pošto je živio u monstroznom svetu“, piše Primo Levi, „bio je primoran da prihvati da postoje monstrumi i da pored Dekartove logike postoji i esesovska logika“. Naravno. Ali to implicira da ne postoji prirodno pravo: Ameri je bio sklon uverenju da „moralne kategorije nastaju i prolaze kao mode“.

„Svet me svakog dana, svakog časa suočava sa novim zagonetkama, intelektualnim, političkim, emocionalnim. Nisam više gospodar u sopstvenoj kući“, piše on.

Svoj esej o Ameriju Primo Levi završava maksimom: „Najbolja odbrana od smrti su životni ciljevi.“ Iz potonje perspektive, i ovo liči na zviždukanje u tami. I životni ciljevi Prima Levija očigledno su već bili dostignuti kada se bacio u prazninu koja zjapi.

Ko je sve izgubio, na kraju gubi i samog sebe.

Jedna od posthumno objavljenih Amerijevih zbirki eseja (1982) nosi rečiti naslov: *Nastaviti živeti* – ali kako?

VI

Sartr smatra da čovek čini ono što želi, da slobodno donosi odluke i sam određuje sopstvenu sudbinu.

Ameri je ovo shvatanje učinio kvintesencijom spisa o samoubistvu *Dići ruku na sebe*. Pri tom čitaoca unapred upozorava da knjigu ne shvati pogrešno kao „apologiju“ slobodno izabrane smrti. Njegov tekst je, kako naglašava, izvan domena psihologije i sociologije i počinje „tamo gde prestaje naučna suicidologija“. (Ostavimo po strani pitanje u kojoj meri je suicidologija nauka, jer to u najmanju ruku ostaje zagonetno. Iako su

napisane hiljade i hiljade knjiga, „suicidologija“ ostaje „nauka“ bez zakona, definicija i sistema. Ona se zasniva isključivo na teorijama i hipotezama i stoga ne dopušta definitivne zaključke. J.B.) Amerijeve namjera je da napiše knjigu „iz dubine bića onoga koga naziva „suicidarem“ ili „suicidantom“. Dakle, „fenomenologija slobodne smrti“? Ne, ni fenomenologiju, jer Ameri je isuviše skroman i skeptičan. Njegova knjiga treba da bude odgovor na „apsurdnu i paradoksalnu situaciju“ da se fenomen „samoubistva“ proučava bez poznavanja čoveka koji bira slobodnu smrt. „Ja nisam pokušao ništa drugo nego da istražim nerazrešive oprečnosti „condition suicidaire“ i da svedočim o njima – dokle jezik seže.“⁵

„... koliko je moguće iskazati jezikom“

Kao i knjiga *O staranju, Dići ruku na sebe* svedoči o načitanosti, upućuje na literaturu iz mnogobrojnih disciplina, prepuna je citata i inspirisana mnogim knjigama, od Alvarezovog *Okrutnog boga*, vrlo popularnog sedamdesetih godina, do celokupnog Sartrovog opusa. Knjiga je bogata kazuistikom i razmatra slučajeve samoubistava od „kućne pomoćnice“ do Empedokla, Katoa, Klajsta, Čatertona, Pavezea, Selana, Frojda i ostalih u dugoj povorci čuvenih suicidanata. Mnogo materijala preuzeto je iz romana, pesama i filma.

Studija *Dići ruku na sebe* izričito naglašava da se samoubistvo izvršava „svojevoljno“. Ameri uz to dodaje: „Da, uistinu: hrabro i sopstvenom voljom, s mnogo hrabrosti i snažne volje.“

Čini se opravdanom pretpostavka da Ameri ovakvim iskazima vodi razgovor sa samim sobom. Jer ko inače opisuje nadljudski strah onoga ko se odlučio da izvrši samoubistvo. Uverenju da je život neuspeh, morao je prethoditi osećaj gađenja. Ko može da živi s gnušanjem prema sopstvenom životu u kome je skriveno i gnušanje od smrti? „Ako živim samo da bih umro [...] bolje je da od smrti pobegnem u samu smrt. [...] Iz apsurdnosti života u apsurdnost ništavila.“

Ameriju je stalo „jedino“ da „slobodnu smrt rehabilituje kao podjednako prirodnu ili neprirodnu kao i svaka druga smrt“. Šta je suicid nego prirodna smrt? Samoubistvo je „glasno 'ne' razornom i poražavajućem neuspehu života“.

Ključna reč Amerijeve rasprave je „poraz“. Zajedno sa Sartrom ponavlja: „L'histoire d'une vie, quelle qu'elle soit est l'histoire d'un échec.“ (Priča o jednom životu, ma kakav bio, priča je o neuspehu.) Ameri izaziva čitaoca pitanjem: „Ko se usuđuje da istupi i sa izvesnošću tvrdi kako njegov život nije laž već iskonska autentičnost?“

⁵ Citirano prema: *Dići ruku na sebe*, Zagreb, 2011, prevod Boris Perić, str. 9.

Istovremeno ukazuje na nesklad u društvu koje je s jedne strane hladno ravnodušno prema čoveku, dok s druge strane pokazuje naglašenu zabrinutost za onog ko odluči da napusti svet živih. Kome čovek zapravo pripada? Isključivo samom sebi, kaže Ameri. Ko želi da izvrši samoubistvo „zna da je [...] to *njegova sopstvena* smrt koju ne treba najpre da mu podari Gospod. On je potpuno sâm sa slobodno izabranom smrću, sâm isto onako kako bi bio i da svet napušta 'prirodnom' smrću. I mora biti svestan toga.“

Dići ruku na sebe završava opomenom da treba imati respekta prema onome ko se odlučio na samoubistvo. „Ne bi trebalo da im uskratimo saosećanje, već i zato što ni sami nismo tako uspešni. Svima je jasno da smo dostojni žaljenja. I otuda onog ko je slobodno izabrao smrt treba da žalimo uzdržanim i primerenim držanjem i pognute glave.“

Ameri je umro 16. oktobra 1978. godine u Salcburgu tokom nekoliko dana boravka u nekadašnjem *zavičaju*. Progutao je pedeset pilula za spavanje. To se dogodilo dan uoči Frankfurtskog sajma knjiga gde je na štandu izdavača Klett-Cotta svaki dan trebalo da promoviše svoje delo ispod sopstvenog portreta većeg od prirodne veličine. Skroman kakav je bio, verovatno je to doživljavao kao himalajske vrhove užasa.

U zaostavštini je nađena skica za novelu na kojoj je radio pre smrti: *Rendez-vous in Oudenaarde* (objavljenu 1982. godine s podnaslovom „Projekat jedne novele“). Pripovedač sanja o svojoj preminuloj ljubavi. Pozvala ga je na *rendez-vous* u gotičku galeriju ispod gradske većnice u Audenardu. Na putu ka tom mestu, u očajanju je zalutao: putevi nikuda ne vode, putokazi pokazuju pogrešan pravac. Umesto u Audenardu, iznenada se obreo u Visokim Venima...

Dakle tamo gde je 1939. godine po snegu, kao izgnanik iz svog *zavičaja*, prešao belgijsku granicu i gde mu se život prelomio na dva dela. Dakle tamo gde je počelo otuđenje, razočaranje i gorčina koju nije uspeo da suspregne, čak ni u snovima.

Prevela Olivera Petrović van der Leeuw

II

SAVREMENA
POEZIJA

SVEN KOREMANS

Sven Koremans (*Sven Cooremans*, 1970), po zanimanju klinički psiholog, debitovao je kao pesnik 2003. godine i dosad objavio dve zbirke poezije. Član je flamanskog ogranka PEN-a. Godine 2020. započeo je rad na ciklusu pesama zbog kojih je dvaput boravio u Srbiji. U pitanju je veoma posebno poetsko hodočašće čiji ga je prvi deo u zimu 2020. vodio od Bora do Beograda, stopama stradalnika Mikloša Radnotija (*Miklós Radnóti*, 1909–1944), mađarskog Jevrejina i jedne od mnogobrojnih žrtava holokausta. Prilikom povlačenja mađarskih jedinica novembra 1944. ovaj avangardni pesnik, zatočenik fašističkog logora u Boru, primoran je na marš koji se za veliku većinu iscrpljenih logoraša pretvorio u marš smrti. Radnoti je posle prepešačenih 750 kilometara ubijen nadomak mađarskog sela Abda jer je bio suviše slab da drži korak. Prilikom iskopavanja posmrtnih ostataka iz masovne grobnice u Radnotijevom džepu nađena je beležnica s pesmama napisanim tih poslednjih meseci njegovog života. Sven Koremans preveo je te pesme, a u stihove pretače i svoje utiske sa hodočašća. To je njegov doprinos kulturi sećanja. U ovom prilogu su (još neobjavljene) pesme nastale tokom hodočašća od Bora do Beograda.

Drugi deo tog puta prešao je u leto 2021. na starom crvenom biciklu holandske marke *Gazelle* koji je povezao nekoliko životnih priča vrednih pamćenja i podsećanja. Prvobitno je bio u vlasništvu Vladimira Novakovića (1959–2016), srpskog diplomate rođenog u Hagu, prevodioca nizozemske književnosti i amatera-fotografa, koji je tokom teških godina bojkota i nemaštine njime obišao čitavu Srbiju. Sven Koremans je kao novi vlasnik bicikla na njemu prevaleo put od Beograda u Srbiji do Abde u Mađarskoj. Nadamo se da će pesme inspirisane tim delom puta biti spremne za prevođenje u toku 2022. godine, kada bi trebalo da bude objavljena i integralna zbirka sa prevodom.

Ničija zemlja

Tišina u mojoj glavi tišina je
u kojoj ti pri *mesečevoj svetlosti*
odmeravaš reči.

Škripa potiče od golih dasaka
na kojima ležiš u *usnulom logoru*.

Mislim da tragaš za držanjem
kako bi izdržao.

Ovo krilo nazivaju ničijom zemljom.

Sedim na sedištu s utičnicom
i beležim da je baš posebno

što ljudi mogu pisati pisma
ljudima koji su u najvećoj
mogućoj nemogućnosti

da ih čitaju. A i to što ima sedišta bez.

Briselski aerodrom, 21. februar 2020.

Noćni let

Samo u oblacima tako mi nešto uspeva:

da turbulenciju doživim kao truckanje stočnog vagona
i poverujem da smo zajedno ali sasvim drukčije na putu

do zaustavljanja. I usred nemušte nizije
odjednom se kao olakšanje čuje otključavanje. Eto nas.
Na strnjici. Što nema kraja.

U nekoj stvarnosti koja se otima stvarnosti
uzaludno tragamo po nebu za zvezdama i potporom.

Visoko na nebu između Brisela i Beograda, 21. februar 2020.

Beogradska autobuska stanica

gde noć opet postaje dan opet gungula
raznoraznih autobusa a nešto kasnije okno

na kojem podrhtava moj dremež i promiče vreme,
drveće, kuće u predelu koji se prikazuje
u daljini iza očnih kapaka.

A nešto kasnije – to ćeš uvek videti – izranjaju planine.

Ako nisi sklopio oči,
ne čini li se i tebi sudbina poput daljine
uvek nekako jako plava?

Ali nismo još dospeli dotle.

Najpre na ovoj stanici još načas da udahnem sadašnjost.
Da li se ona i tebi tad već krzala u sivim krljuštima?

Jagodina, 22. februar 2020.

Togetherness situation

Eto mene.

Stojim u šupici s prešarenim zidom
mrtvih ljudi.

Kao da se tu odlazi sa sveta i uzimanjem autobusa
za sobom zauvek ostavlja raka
okupana poslednjim zracima.

S pomišlju da je to bio tvoj izbor
što me je doveo do ovog rudarskog gradića.

Ali sad se rano smrkava.

A moja soba nije ovde
već kraj jezera.

Pri dolasku u Bor, 22. februar 2020.

Neka ovo ne bude monolog

Čitavim putem drveće
bez prestanka vodi reč.

Razgovor zamire tek nakon krivine

gde se jezero pojavljuje i mesec ogleda
u vodi koja bljeska nemoštošću.

Upravo ovde stojimo još malo
i gledamo preda se.

Ali tebi je na raspolaganju samo mesec na nebu
jer jezero u to vreme tek treba da bude osmišljeno.

S vetrom koji se nanovo pridiže nastavlja se i ono
što liči na molitveno deljanje stihova.

Kao da ovde čujem nastajanje tvoje prve *razglednice*.

Kao da ti ovde možeš čuti moju glad
zapisujući da zvuči poput nevremena.

Borsko jezero, 22. februar 2020.

U sali za doručak

Svetlost je ovog jutra čaplja.

Šljapkajući kroz retku govorljivost
kao da se sastoji sva od usredsređenosti.

Nisam ja ovde jedina ptica ranoranalica.

Neki menadžer iz carstva sredine
takođe se u potpunosti na nešto usredsredio.

Najpre zamišljam da je u pitanju gadan sukob
s kolegom u rudniku.

Ali to ne pije vodu.

Možda će mi bolje poći za rukom sa slikama
koje mi poput cvasti bresaka doleću
iz njegovog detinjstva:

pevac koji kukuriče visoko na dudu

ili mahovinom obrasla kamena staza
koja vijugajući duž polja lubenica
traži svoje odredište.

Borsko jezero, 23. februar 2020.

Zalud punim flašu

Misliš li da se ovde već oseća
nešto od Vuhana?

Kraj česme u kojoj nema vode

osećam kako pomeraš brda i doline
zarad dozvole
da kreneš s prvom kolonom,

donosim odluku da i ja
brže bolje odmaglim.

Borsko jezero, 23. februar 2020.

Reka

Reka koja ovde izvire,

ne zna ništa o kiši od pre mnogo leta
što je sa po kojeg drveta kraj puta
razgolitila svu istinu

ništa o prijateljstvu koje sam u brdima
sklopio s psima što bdiju
nad snežnom prazninom,

ništa o sočnosti trave
gde smo sedeli na suncu a ti spavao
dok ono nije zašlo,

ništa o tome kako su te malo potom gonili
gluvim ulicama

pokraj ljudi sa srcima
koja su marila za tebe
ali su spavala.

O svemu tome ne zna ništa.

Kao da je od vode
sve što ode bez traga.

*Kod izvora Mlave, Žagubica,
23. februar 2020.*

Protok dana

Dan počinje sunčano i suvo.

Ali tako je ne računajući vreme
u mojoj glavi.

Svakim korakom kojim sledim tvoj trag
kiša nam se kao nemir uvlači sve dublje
u odeću:

moje reči neće nikad stvarno
moći da utiču na tvoju stvarnost.

Moje reči za krajolik
koji se mreška i poput vode u kadi zapljuskuje
ivice pejzaža.

Moje reči za malu crkvu koja je od vremena
i tufa. I gde se krijemo u porti
između grifona što sanjaju još
od poznog srednjeg veka.

Moje reči za tugaljive poglede
rudara u nekoj kafani u Krepoljinu.

Moje reči za ono što ostaje nemo
iza manastirskih zidina gde ko je utonuo
ni danas ne podiže pogled.

A kiša prelazi u susnežicu.

U klisuri koju je Mlava isklesala,
gde od silnog vijuganja našem putu
nema kraja,

u nedostatku tebe onda sebi
makar dozivam krila.

Petrovac na Mlavi, 24. februar 2020.

Kako u dvorištu pada suton

Uz drhtavu svetlost zujave lampe
moja ruka kao gusenica mili po hartiji.

Onaj ko bi me video taj bi zaključio
da tragam za višim smislom u tvojim rečima.

Ali ovde nema nikoga sem mene.

A zvezdano nebo koje nastaje pri cepanju
kesice šećera na ploči stola

brišem kao da ne predstavlja ništa.

Požarevac, 25. februar 2020.

Vrt pokraj Dunava

U rekama ću uvek videti jučerašnjicu.

S današnjim psima u mislima
i izlizanim stopalima na stolicama

ne mogu a da u ovom vrtu koji se koso
spušta do vode

ne vidim kako si ti video ovu vodu:

na mostu u gradu tvoja žena čeka
u posudi koju praviš od dlanova

i piješ njeno življenje od misli na tebe.

Smederevo, 26. februar 2020.

Zaključak

U leto je leptirov
let na dohvat ruke.

Prizor makar. Za sudbinu ili tako što.

Drukčije je to sada kad je zima.

Onda je potreban ples plastične kese
na kolovozu

ne bi li se uskovitlala predstava

da u tvojim stihovima leptiru
nedostaje svaki trag.

Beograd, 27. februar 2020.

▪

Biće da si ti tačka

u tekstu koji se poput nizije
ispružio preda me,

najmanji pokret na strnjištu
koje zaista ne bukvalno
ne zna za kraj.

Poput daljine pomaljaju se
šume. One već odišu
tvojom pričom.

Više nemaš kud.

Vidim sve kako se odvija
ali jaz između nas
nikako da zatvorim.

*Sa tornja na uzvišici u Zemunu,
28. februar 2020.*

Prevela Jelica Novaković-Lopušina

HANEKE EHELS

Haneke Ehels (*Hanneke Eggels*) holandska je pesnikinja koja se ističe društveno angažovanom poezijom. Ona naglašava značaj pisane reči kao najefektnijeg oružja u borbi za propagiranje ideja slobode. Zbog te njene okrenutosti temama društvene nepravde, ljudskih prava i ratnih pretnji haška Palata mira proglasila ju je Pesnikom mira (*Peace Poet*). Haneke Ehels članica je međunarodnog PEN-a. Dosad je izdala devet zbirki poezije (za bibliografiju vidi www.eggels.com)

Iz: *Roodkoper*. Maandblad voor Cultuur, Religie en Politiek. Jrg. 3–118, p. 23

SLUIER VAN EUROPA

stervend
in ontelbare eilanden
van gelijk

werd jij geen Kreta
leugenachtig paradijs
van ieder voor zich! Nu
ligt het lijk van Europa
-in duizend brokstukken-
te kijk

o Zeus, gedenk je
volmaakte omarming
van beschavingen
in de vrouw
die door een stier
werd bemind

laat mij haar sluier
haar kind

EVROPIN VEO

dok umireš
u bezbroj ostrva
pravoverja

ne postade ti Krit
lažljiv raj
samodovoljnika! Sad
– u paramparčad –
izložen je
leš Evrope

o Zevse, seti se
savršenstva grljenja
kultura
u ženi
što ju je bik
obljubio

zaveštaj mi njen veo
čedo njezino

EVROPIN PAJČOLAN

ko umiraš
v brezšteviline otoke
zaverovanosti vase

ne postaneš Kreta
lažni raj
sebičnežev! Zdaj
leži truplo Evrope
na ogled
v tisočih koščkih

o Zevs, spomni se
popolnega objema
kultur
v ženski
ki jo je ljubil
bik

zapusti mi njen pajčolan
njen otrok

prevela Jelica
Novaković-Lopušina

prevela
Anita Srebnik

Iz: Hanneke Eggels: *Nice. Gedichten/Poetry*. Cour de Culture 2017, p. 36–37

AMOR MUNDI

haar liefde voor de wereld
zoals ze is zoals ze was of
die ons toevalt na alle

banaliteit van kwaad

beweegt met de wil
om bij een soort
gemeenschap te horen

haar waarheid is het
recht op rechten amor
mundi geen speeltje

van verlichting
in de sigaretten
van Hannah Arendt

AMOR MUNDI

njena ljubav za svet
kakav jeste kakav je bio ili
kakav nam sledi nakon
svekoliike

banalnosti zla

odiše voljom
da se pripada
nekoj vrsti zajedništva

njena istina jeste
pravo na prava amor
mundi nije igra

iskrica
u cigaretama
Hane Arent

prevela Jelica
Novaković-Lopušina

AMOR MUNDI

njeno ljubezen do sveta
kakršen je kakršen je bil ali
kakršen nam je pripadel
po vsej

banalnosti zla

spremlja volja
da bi bili del
nekakšne skupnosti

njena resnica je
pravica do pravic amor
mundi ni igra

iskric
v cigaretih
Hannah Arendt

prevela
Anita Srebrik

Iz: Hanneke Eggels: *De weiden van Elske*. Van Spijk, 2000, p. 21

SAGRADA FAMILIA

in de heilige schaal rijpen
duivelse appels stillevan
van een non die Eros
bestrijdt als Jeanne d'Arc

langs de zuilengang gaat
zij haar weg en passant
biechtend in een bekruiſte
kerk
van duizend scherven

SAGRADA FAMILIA

u svetom putiru zriju
đavolske jabuke mrtva priroda
jedne opatice ſto Erosa
napada kao Jovanka Orleanka

kolonadama kroči
usput se ispovedajući
u krstastoj crkvi
od hiljadu krhotina

SAGRADA FAMILIA

v svetem kelihu zorijo
peklenska jabolka tihožitje
neke nune ki napada Eros
kot kakšna Ivana Orleanska

po stebrišču stopa po svoji
poti in se mimogrede
izpove v križasti cerkvi
tisočih črepinj

nu lokt mij De Heilige Familie
vrolijk en dienstbaar als
de lippenstift van Paloma
Picasso

boven de stad

sad me Sveta Porodica mami
veselo i uslužno kao
ruž Palome Pikaso

nad gradom

zdaj me Sveta družina privablja
veselo in uslužno kot
rdečilo Palome Picasso

nad mestom

prevela Jelica
Novaković-Lopušina

prevela
Anita Srebnik

Iz: Hanneke Eggels: *Een vrije huid*. Cour de Culture, 2011, p. 9.

BIJ HET MAKEN VAN EEN KIND¹

een goochelaar scrabbelt
geleerde woorden
deelt cellen door cijfers
kweekt formules van liefde

tot een berekend wonder
Onze-Lieve-Vrouw en zuster
Isis

befaaamde moedergod Osiris
welk kraambled baarde

deze glanzende kiemcel
op sterk water gemanipuleerd
door pincet en pipet?

nooit voel je in mijn kruik
het binnenmeer klotsen
hart tegen hart

nooit zie jij de wei van
mijn buik uit je duik
van bloed
jij vrucht van verstand

nooit hoor je het lied
de uil die in de olmen zat

PRIGODOM PRAVLJENJA DETETA

mađioničar ukršta
učene reči
deli ćelije ciframa
uzgaja formule ljubavi

do proračunatog čuda
Naše Gospa Blažena i sestra
Izida

čuvana bogomajka Ozirisa
koja li rodilja porodi

ovu sjajnu matičnu ćeliju
manipulisanu na jakoj vodi
uz pomoć pincete i pipete?

nikada u mom vrču ti ne oseti
pljuskanje jezera
srce uz srce

nikad ti ne vide pašnjak
mog trbuha iz tvog
pljuska krvi
ti plodu razuma

nikad ne začu pesmu
sove što čuči u brestu

OB SPOČETJU OTROKA

čarovnik načečka
učene besede
deli celice s številkami
vzgaja formule ljubezni

do preračunanega čuda
Svete Device in sestre Isis

znamenite božje matere Ozirisa
na katere porodniški postelji

se je rodila sijoča matična celica
manipulirana v jedki vodi
s pinceto in pipeto?

nikoli v mojem vrču ne začutiš
pljuskanja jezera
srca ob srcu

nikoli ne vidiš pašnika
mojega trebuha iz tvojega
pljuska krvi
ti plod razuma

nikoli ne zaslišiš pesmi
sove ki sedi v brestu

¹ Pesma je napisana 2003. i predstavljena prilikom pristupnog predavanja prof. dr Marli Huijter sa Univerziteta u Mastrohtu a na temu „O uzgajanju ljudskih embriona za naučna istraživanja“.

een stalen stem op de gang
een pulserende pomp

koekoekskind
waar blijft jouw hart?

čelični glas u prolazu
pulsirajuću pumpu

kukavičji ptiću
gde ti se dede srce?

jeklen glas na hodniku
utripajoče črpalke

kukavičji otrok
kje je ostalo tvoje srce?

prevela Jelica
Novaković-Lopušina

prevela
Anita Srebnik

Iz: Themanummer over Richard Wagner van het *Vriendenbulletin van de Nederlandse Opera*, Jrg. 12, 1997

RIVIERVROUW²

minnares van de zee
baarde de nieuwe Rijn
tegen de stroom in

zwom zij zwijgend
naar Erda

barometer op zwaar
weer het goud
van de riviervrouw
liefdeloos geroofd

vierden machtige
baren feest
om haar hoofd

slierten bevangen
haar waterwangen
een druppel belicht
haar rillend vel

de stille mond
van de rijndochter
zuivert de bron
van taaie algen

REČNA ŽENA

ljubavnica mora
rodi novu Rajnu
uzvodno ona

ćutke otpliva
ka Erdi pramajci

barometar najavi
buru zlato
rečne žene
bezosećajno oteto

moćni talasi
slaviše slavlje
oko njene glave

pramenovi plave
njene mokre obraze
kap jedna osvetljava
drhtavu joj put

nema usta
rajnske kćeri
bistre vrelo
od žilavih algi

prevela Jelica
Novaković-Lopušina

REČNA ŽENSKA

ljubica morja
rodi novi Ren
proti toku

molče odplava
k praboginji Erdi

barometer najavi
vihar zlato
rečne ženske
brežčutno oropano

divji valovi
proslavljajo
okoli njene glave

prameni preplavljajo
njena mokra lica
ena od kapljic ji osvetli
drhtečo polt

nema usta
renske hčere
očistijo vrelec
trdovratnih alg

prevela
Anita Srebnik

² Ova pesma napisana je nakon premijere operskog ciklusa „Prsten Nibelunga“ Riharda Vagnera u holandskoj Operi u Amsterdamu 1997. godine.

Iz: Hanneke Eggels: *Charta. Tweetalige (Ne.-Du.) gedichten over mensen-rechten*. Cour de Culture, 2012, p. 8–9.

CHARTA³

als de schrijver spreekt tot
zijn volk uit het cachot
zwijgt de horde in de loge
van het wereldtoneel

vrouwen voeren duiven
uit een grauwe hand
Janáček's sneeuwkllokjes
brengen zacht een gapende

soldaat Švejk tot leven
over de Karelsbrug
loopt Franz Kafka
als een kever

POVELJA

kad se pisac obrati
svom narodu iz tamnice
horda začuti u loži
svetske pozornice

žene hrane golubove
iz pepeljaste ruke
Janačekove visibabe
nežno vraćaju zevajućeg

vojnika Švejka u život
Karlovim mostom
prolazi Franc Kafka
poput tvrdokrilca

prevela Jelica
Novaković-Lopušina

LISTINA

ko se pisatelj obrne
svojem narodu iz temnice
onemijo cele trume v loži
svetovnega odra

ženske hranijo golobe
iz pepelnatih rok
Janačkovi zvončki
nežno vračajo zehajočega

vojaka Švejka v življenje
po Karlovem mostu
stopa Franz Kafka
kot da je hrošč

prevela
Anita Srebnik

³ Pesma je prvobirno nosila naziv „Pražko proleće“ i objavljena je 1998. u časopisu holandskog Kafka-kružoka (*Kwartaalblad van de Nederlandse Franz Kafka-Kring*. Jrg. 6, nr. 3, p. 66).

MIRIJAM VAN HEE

Mirijam Van hej (*Miriam Van hee*, 1952), flamanska pesnikinja, po obrazovanju slavistkinja, predaje na Visokoj školi za prevodioce u Antverpenu. Prevodila je i.o. Anu Ahmatovu, Josifa Brodskog i Osipa Mandeljštama. Debitovala je 1978. zbirkom „Oskudni obrok“ (*Het karige maal*) za koju je nagrađena Istočnoflamanskom nagradom za književnost. Njena deseta zbirka nagrađena je 2017. godine Flamanskom nagradom za književnost. Poezija Mirijam Van hej prevedena je na desetak jezika, između ostalog na srpski (nekoliko njenih pesama prevela je Ivana Šćepanović i uvrstila u svoju antologiju „Flamanska poezija 20. veka“. Novi Sad: Prometej, 1996). Pesnikinja je članica Kraljevske akademije za jezik i književnost.

Neobjavljene pesme¹

voor hetzelfde geld

je moet kiezen als je hier kaarsen laat branden,
je hebt maar een munt, voor je kreupele been
of de ziel van je moeder, maar je speelt vals,
voor hetzelfde geld koop je er twee, je plant ze

voorzichtig, ze willen niet groeien, ze geven warmte
en licht, anders niet, zeg je tegen je moeder die
het niet horen kan, en niet meer ziet dat er sneeuw
op de houten omheiningen ligt en op de dennen

en hun gezinnen, je ziet hier de vreemdste dingen,
moeder, koeien slenteren loom langs de weg, hun
warme snuiten gaan diep in de sneeuw, hun adem
vliegt weg als een geest in de ijle siberische lucht

en keert morgen als rijm op de daken terug

za iste pare

kad ovde pališ sveću moraš da biraš,
imaš samo jedan novčić, za kljakavu nogu
ili majčinu dušu, ali igraš kvarno,
za iste pare kupiš dve, zabodeš ih

pažljivo, neće one da rastu, one daju toplinu
i svetlost, ništa drugo, kažeš majci koja više
ne može čuti a ni videti da je pao sneg
na drvenu ogradu i na borove

i njihove porodice, ovde vidiš najčudnije stvari,
majku, krave kako lenjo promiču putem,
njuške im duboko tonu u sneg, dah im
odleće kao duh u resko sibirsko nebo

da bi se ujutru vratio kao inje na krovove

¹ Ove dve pesme nastale su inspirisane putovanjem po Altaju februara 2020. godine.

mummie

eens per maand wordt hier in het museum een prinses
tentoongesteld, vandaag is de verkeerde dag, ze kan
geen licht verdragen, zegt de gids, ze leefde in de ijzertijd
je kunt haar op een foto zien, niets vorstelijks, een schedel,

tanden, maar op hand en schouders heeft ze tekeningen
van een springend hert en op haar vingers vogelveren,
schoonheid heeft haar niet gered, ijs heeft haar voor ons
bewaard, ze kon spreken met de doden en de goden, ze is

aan borstkanker gestorven op haar zesentwintigste,
of ze gelukkig is geweest, daar hebben wij het raden naar,
de tijd was kort, de gids spreekt van het sluitingsuur, het

schemert buiten, wij stappen in geronnen sneeuw, wat wij
onthouden zijn het hert met zijn onwerkelijk gewei
de vogels op haar vingers, haar handtekening

mumija

jednom mesečno ovde u muzeju se izlaže
princeza, danas je pogrešan dan, ona ne
podnosi svetlost, kaže vodič, živela je u gvozdeno doba
možeš je videti na fotografiji, ničeg kraljevskog, lobanja,

zubi, ali na ruci i ramenima ima crteže
jelena u skoku a na prstima ptičija pera,
lepota je nije spasila, led ju je za nas
sačuvao, umela je da zbori s mrtvima i bogovima,

umrla je od raka dojke u svojoj dvadeset i šestoj,
da li je bila srećna ostaje da nagađamo,
vreme je na izmaku, vodič spominje zatvaranje,

napolju pada večer, gazimo kroz bljuzgavicu, ono što
pamtino jeste jelen s nestvarnim rogovima
ptice na njenim prstima, njen potpis

Iz: *I tamo pada svetlost (Ook daar valt licht*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2013)

sur place

beneden ligt het dorp, het lijkt
alsof het alles heeft, een toren
een plein, een brug, een achtergrond

van eikenwoud waarin de wind
tekeer kan gaan, en huizen
de luiken zijn gesloten, vlekken

licht bewegen op de aarden weg
het is een wonder, zo bewoonbaar
als de wereld is, dat druiven

kunnen groeien in zulke harde grond
en de wingerd schaduw geeft
zonder bedoeling, de appelboom

draagt appels nog, kleine, rode die
voor niemands ogen zullen vallen
als hun tijd gekomen is

sur place

dole leži selo, čini se
da ima sve, toranj
trg, most, pozadinu

od hrastove šume u kojoj vetar
može da divlja, i kuće
spuštenih kapaka, mrlje

svetlosti po zemljanom putu
čudo jedno koliko je nastanjiv
ovaj svet, da grožđe

može rasti u tako tvrdom tlu
i da vreža daje hlada
bez predumišljaja, jabukovo drvo

još nosi jabuke, male, crvene koje će
na ničije oči pasti
kad im dođe vreme

de aardbeving

je was in de keuken, ik riep je omdat
je moest kijken, een herdershond lag voor
het raam, toen plots achter hem bergen
lesteen oprezen uit de grond

en hij al tegen het glas werd gedrukt
en ik riep maar je kwam niet en plots viel
alles in scherven, ik was ongewapend
ik viel, hoorde sterrengeruis en ik was niet

verwonderd, een ogenblik hoogstens, ik
zag nog de rustige middag voor mij, de
bergen omgeven door nevelig licht, en als
je het vraagt, dat was het, en dat wij het

zemljotres

bio si u kujni, zvala sam te
da pogledaš, ovčarski pas ležao je pod
prozorom, kad se iznenada iza njega iz tla
uzdigoše brda škrljca

a on bio prignječen o staklo
i zvala sam al ti nisi dolazio i odjednom sve
puče u paramparčad, bila sam nenaoružana
padoh, začuh šum zvezda i nisam bila

začuđena, najviše na trenutak, još
videh pred sobom mirno popodne,
brda uvijena u magličasto svetlo, i ako
me pitaš, to je bilo to, i da mi to

niet voelden aankomen, ons viel de esdoorn
op, zijn bladeren toonden hun buitenkant

en soms, bij een speelse haal van de wind
hun bleke fluweel, hun andere kant

ne predosetismo, nama je u oči pao
javor, njegovo lišće pokazivalo je spoljnu
stranu

a katkad, pri razigranom naletu vetra
svoj bleedi somot, svoju drugu stranu

Iz: Kao da besmo nekud pozvani (*als werden wij ergens ontboden*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2018)

haven

de baai komt dichterbij, je
kunt de toren onderscheiden

roze licht valt op de wijzers
op de steiger staat een kind

aan de hand van een ouder
het probeert zich los te trekken

zoals vroeger jij, toen je geen
vermoeidheid kende, rondom

zindert het, een baggerschip
werkt slib over de randen, je

kijkt de andere kant op naar
een dakkapel waar iemand snel

het raam en de gordijnen sluit
voor de verandering, ga nu, voor

herinneringen zich als vingers
sluiten om je pols, schud je hand

los, stap aan land

luka

zaton se približava, možeš
razaznati toranj

roze svetlo pada na kazaljke
na molu stoji dete

roditelj ga drži za ruku
pokušava se otrgnuti

kao nekad ti, kad nisi znao
za premor, na sve strane

bljeskanje, brod-bager
izvlači mulj preko ivica, ti

gledaš na drugu stranu u
neko potkrovlje gde neko brzo

zatvara prozor i zavesu
za promenu, idi sad, pre no što

ti se uspomene kao prsti
zatvore oko zapešća, otrgni

ruku, izađi na obalu

Prevela Jelica Novaković-Lopušina

VILEM ROHEMAN

Vilem Roheman (*Willem Roggeman*, 1935) poznati je flamanski pesnik, pisac i publicista. Kao likovni kritičar stekao je ugled brojnim priložima u raznim umetničkim časopisima u Holandiji i Flandriji pa zato ne treba da čudi što njegovo interesovanje za slikarstvo snažno utiče na njegovu poeziju.

Roheman je do sad objavio dvadesetak zbirki poezije. Naša publika upoznala se s njegovim pesništvom zahvaljujući antologiji „Mehanizam inspiracije“ koja je 1996. objavljena u izdanju izdavačke kuće Luterazmo a u prevodu Jelice Novaković-Lopušina i Ivane Šćepanović. U pitanju je izbor iz Rohemanovih zbirki „Ko se osvrne viđen je“, „Pronalazak nežnosti“ i „Istorija“ (*Al wie omkijkt is gezien*, 1988; *De uitvinding van de tederheid*, 1994; *Geschiedenis*, 1996). U *Erazmu* 10/2017 objavljen je izbor iz tri novije zbirke: „Paganski oltar“ (*Heidens retabel*, 2014), „Ono što samo slikari vide“ (*Wat alleen schilders zien*, 2015) i „Kraj avangarde“ (*Het einde van de avant-garde*, 2016).

U nastavku sledi izbor iz najnovije zbirke „Zalutali likovi u imaginarnom vrtu“ (*Verdwaalde personages in een denkbeeldige tuin*. Dordrecht: Liverse, 2021)

Materiaal voor een gedicht

Luidruchtige echte padden springen plots op in de denkbeeldige tuin van Marianne Moore.

Zij zet haar leesbril af en kijkt bijziend uit een bestaand raam naar verzonnen struiken.

Dan schrijft zij heel eenvoudige woorden op, bescheiden materiaal in nog ruwe toestand

dat verrassend en op onverklaarbare wijze bijna overeenkomt met de werkelijkheid.

Zij zet haar hoed op en verdwijnt verstrooid in de witte tussenregels van haar gedicht.

Materijal za pesmu

Bučne prave krastače iznebuha poskakuju u zamišljenom vrtu Merijen Mur.

Ona skida naočare i kratkovido gleda sa postojećeg prozora u izmišljeno grmlje.

Tad zapisuje veoma jednostavne reči, skroman materijal u još sirovom stanju

što se iznenađujuće i na skoro neobjašnjiv način podudara sa stvarnošću.

Stavlja šešir na glavu i nestaje rasejano u belim međuredovima svoje pesme.

Roerloos aan zee

voor Jan Walravens¹

Dit werd ooit verteld, als waarheid voorgehouden,
over iemand die de werkelijkheid heeft verzonnen
en iets over een tijd die altijd de toekomst imiteert.

Alleen in de nacht kan de glimworm weer gloeien
en in het veelkleurig licht van de dag nog groeien
tot een rare maskerade van buitenlandse woorden.

Jaarlijks klinkt in de kerk een maagdelijk feest,
dan ronken al de orgelpijpen met een lieve lust
en de noodzakelijke engel komt er weer tot rust.

Hij zingt een melodrama, zinkt weg in de sneeuw
heel diep tot in het bevroren hart van een winter.
Rillend kijkt hij naar de wilde gebaren van de zee.

Een volmaakte vrouw zweeft er over de golven
terwijl de zee herhaaldelijk haar keel schraapt
en zeewier en schelpjes op het strand spuwt.

Een zeemeermin klimt op een erg rotsig eiland
en breekt hierbij haar glazen vingers. En toch
zwemt zij nog vrij ver en staart daar roerloos en

lang naar de bodem van de zee vol dode woorden.
Het eiland geeft haar een teken van
verstandhouding.

Nepomično na moru

za Jana Valravensa

Ovo je jednom ispričano, kao istina
predočeno,
o nekom ko je izmislio stvarnost
i nešto o vremenu koje uvek imitira
budućnost.

Samo u noći svitac opet može zasijati
i u višebojnom svetlu dana još izrasti
u čudnu maskaradu inostranih reči.

Godišnje u crkvi se oglasi devičansko slavlje
tad sve cevi orgulja zagrne od čiste miline
a neophodni anđeo tu opet nađe svoj mir.

On peva melodramu, tone u snegu
veoma duboko sve do zamrznutog srca zime.
Uzdrhtao on posmatra divlje mlataranje mora.

Savršena žena lebdi preko talasa
dok more redovno pročišćava grlo
i ispljuvava alge i školjke na obalu.

Morska sirena penje se na veoma stenovito
ostrvo
i pri tom lomi svoje prste od stakla. Pa ipak
otplivava prilično daleko i tamo zuri
nepomično i

dugo u dno mora puno mrtvih reči.
Ostrvo joj šalje znak razumevanja.

¹ Jan Valravens (*Jan Walravens*, 1920–1965), flamanski novinar, pisac i publicista. Začetnik egzistencijalizma u Flandriji, osnivač književnog časopisa *Vreme i čovek* (*Tijd en Mens*).

Inhoud of vorm

Iemand herinnert zich plots de middeleeuwen.
Toen was alles nog eeuwig, met verre kruiden,
het geloof, een glosse van Jacob van Maerlant²
en overal burchten, bewoond en soms belegerd.

Zo kan men het verleden laten weerspiegelen.
Hij denkt dan aan allerlei willekeurige dingen,
aan een toekomst die altijd veelbelovend lijkt,
met een rijke inhoud maar nog zonder vorm.

En het heden, ja dat ontsnapt hem telkens weer.
Het huis verbergt zich achter zijn bouwstenen.
Het gedicht is een lege vogelkooi die luid zingt.
Lyriek zonder vorm, hij geeft er geen letter om.

En weer valt een avond

Alles wat eindeloos is, krimpt onmerkbaar.
Een stukje van de toekomst smelt in het heden.
Iemand met een spraakgebrek citeert de avond.
Zijn woorden hebben al hun klinkers verloren.

Hij doorbladert leugens, raakt in de war.
Op de maan staan zijn vingerafdrukken.
Een onweer barst in lachen uit, eigenwijs
kleurt het de schemering. Dan breekt het.

Hij drinkt als een koning. Zo schilderachtig.
Overgeleverd aan veranderingen en kunst
treedt hij tellend, uitgerekend, uitgeregend,
in de koele natte tuin van zijn verbeelding.

Sadržaj ili forma

Neko se odjednom seti srednjeg veka.
Tad je sve još bilo večno, s dalekim
začinima,
verom, glosom Jakoba van Marlanta
i svuda tvrđave, nastanjene i katkad
opkoljene.

Tako se mogu praviti odbljesci prošlosti.
On misli na razne proizvoljne stvari,
na budućnost koja uvek kao da mnogo
obećava,
s bogatim sadržajem ali još bez oblika.

A sadašnjost, ona mu svaki put izmiče.
Kuća se krije iza svojih cigala.
Pesma je prazna krletka koja naglas peva.
Lirika bez oblika, on za to ne haje ni slova.

I opet pada veče

Sve što je beskrajno, neprimetno se skuplja.
Parče budućnosti topi se u sadašnjosti.
Neko s govornom manom citira veče.
Njegove reči izgubile su sve svoje
samoglasnike.

On prelistava laži, hvata ga zabuna.
Na mesecu mu se nalaze otisci prstiju.
Nevreme prska u smeh, svojeglavo
boji predvečerje. Onda se lomi.

On pije kao kralj. Tako slikovito.
Prepušten promenama i umetnosti
on stupa brojeći, izbrojen, pokisnut
u hladni mokri vrt svoje uobrazilje.

² Jakob van Marlant (*Jacob van Maerlant*, ca. 1230 – ca. 1300), flamanski pesnik koji se smatra ocem svih nizozemskih pesnika.

De tuinen van Aranjuez

In de tuinen van Aranjuez
aangelegd door Nederlanders
die de koning wilden behoeden
voor het stof van midden Spanje

In de tuinen van Aranjuez
bij het borstbeeld van Joaquin Rodrigo
klinkt een gitaar, landt een Vlaamse gaai
zonder een kreet, zonder waarschuwing

In de tuinen van Aranjuez
legt de zon om vijf uur in de middag
een zilveren hand op de rivier de Taag.
Een salamander maakt er aantekeningen.

In de tuinen van Aranjuez
herleest de koning het handschrift
van zijn decreet dat strikt bepaalt
waar de zon nooit meer mag ondergaan.

Objectieve observaties

Mr. Beckett staat bij het ochtendgloren
te wachten op Godot. Deze komt eraan
maar onherkenbaar want in tegenlicht en
vervormd door een rimpeling in de tijd.

In glas en lood gevangen roept een monnik
als in paniek om meer zonlicht op de kleuren.

Dan neemt de zomer hem zacht bij de hand.
Samen wandelen zij vrolijk het landschap uit.
Hun schaduwen verstoppen zij in een portiek.

Hemden liggen in een kast te verstijven.
Met wens en droom heel nauw verwant
kruipt de slaap in een openstaande vraag.
De woorden, geraakt door een steekvlam,
verbranden in dit boek, sissen in de sintels.

De tijd vraagt bedeesd om een laagje vernis.

Vrtovi Aranhueza

U vrtovima Aranhueza
postaviljenim od strane Holandana
koji su hteli da poštede kralja
prašine središnje Španije

U vrtovima Aranhueza
kraj biste Žoakina Rodriga
odzvanja gitara, sleće kreja
bez krika, bez upozorenja

U vrtovima Aranhueza
sunce u pet sati popodne polaze
srebrnu ruku na reku Tahoe.
Jedan gušter tu pravi zabeleške.

U vrtovima Aranhueza
kralj iznova čita rukopis
svog dekreta koji strogo određuje
gde sunce više nikad ne sme da zađe.

Objektivne opservacije

Gosp. Beket u praskozorje
čeka Godoa. Ovaj nailazi
ali neprepoznatljiv jer u kontrastu i
deformisan usled nabora u vremenu.

Uhvaćen u vitražnom staklu jedan kaluđer
kao u panici zahteva više sunčevog svetla
na bojama.

Tad ga leto nežno uzima za ruku.
Zajedno veselo izlaze iz krajolika.
Svoje senke skrivaju u nekom ulazu.

Košulje se koče u ormanu.
Blisko srodan želji i maštanju
san se uvlači u otvoreno pitanje.
Reči, pogođene plamenom plamenika
sagorevaju u ovoj knjizi, šište u šljaci.

Vreme skrušeno moli za premazni sloj.

Prevela Jelica Novaković-Lopušina

III

KLASICI

LUJ KUPERUS

Luj Kuperus (*Louis Couperus*, 1863–1923) jedan je od prvih predstavnika literarnog naturalizma i uz Multatulija najznačajniji pisac s kraja devetnaestog veka. Počeo je sa poezijom ali se ubrzo obreo u psihološkim romanima za koje je i dobio najviša priznanja kritike i čitalaca. Značajan uticaj na Kuperusovo stvaralaštvo imale su druge kulture, pre svega dalekoistočna i mediteranska, jer je na Javi proveo detinjstvo a u zrelim godinama je jedno vreme bio nastanjen u Italiji. Njegov upečatljivi, sugestivni stil kombinovanja realnog i fatalnog izdižu ga izvan okvira holandske kulture i čine značajnim evropskim piscem na smeni stoleća. Pisao je i istorijske romane, bajke kao i feljtone i priloge za dnevnu štampu. Učestvovao je u osnivanju časopisa *Groot Nedeland*. Najpoznatija dela su „Eline Vere“ (*Eline Vere*, 1889), „Pritajena sila“ (*Stille kracht*, 1900), „Knjige malih duša“ (*De boeken der kleine zielen*, 1901–1903), „Iskander“ (1920), novele „Pozorišni dvogled“ (*Binocle*, 1923), *Psiha* (*Psyche*, 1898), „Fidesa“ (*Fidessa*, 1899). Zanimljivo je da za rad na svom pomodnom romanu o evropskom plemstvu, „Veličanstvo“ (*Majesteit*, 1893), Kuperus najverovatnije koristio i delo Pere Todorovića „Silazak s prestola“ (1889).

„Psiha“ je melanholično simbolična bajka Luja Kuperusa i prvi put je štampana 1898. godine. Naslov je pozajmljen iz pripovetke o Amoru i Psihi Apuleja Madaurensisa.¹ Pisana je lirskim stilom uz korišćenje staroholandskih gramatičkih pravila što čitanje u početku čini mističnim a na trenutke i neskladnim. Pisac nas majstorskim stilom ipak veoma brzo uvodi u halucinaciju svog dela te mu se prepuštamo a stil doživljavamo kao pozivnicu. Delo je ispunjeno kako biblijskim tako i mitološkim likovima s tim što se Kuperus u ovom delu poigrava s toponimima i daje im drugačije uloge. Himera je, na primer, po mitologiji potomak Tifona i Ehidne i Kerberova i Hidrina sestra. Sačinjena je iz delova mnogih životinja a izvori se slažu da je ženskog roda, dok Kuperus u svom delu u tu

¹ Apulejevu verziju priče o Amoru i psihi preveo je na srpski Rastislav Marić Beograd, 1952.

ulogu stavlja snažnog riđana, Himera. Naslovnu stranu prvobitnog izdanja ukrasio je poznati nizozemski slikar Jan Torop.

Iz: „**Psiha**“ – *Psyche*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij L. J. Veen, 1992.
https://dbnl.org/tekst/coup002psyc02_01/

str. 6–21

Ne plači više i idi da spavaš, a ako ne budeš mogao zaspati ispričaću ti bajku, lepu priču o cveću, dragom kamenju i pticama, o mladom princu i maloj princezi... Zato što na svetu ničega više i nema, osim bajke...

Metamorfoza

I

U oblacima, na najvišem vrhu stenovite planine, uzdizao se gigantski kraljevski dvorac, s tri stotine tornjeva.

Vrh je pak bio široka visoravan te se dvorac prostirao unedogled, s bedemima, kalajnim zidinama, kilometrima i kilometrima u daljinu...

Odasvud su se uzdizali tornjevi i nestajali u oblacima. Visoko na bazaltnoj steni dvorac je bio kao grad.

Doline kraljevstva su se nizale oko dvorca pružajući se u daljinu, iščezavajući u horizontima, jedna za drugom, uvek sve dalje.

Horizonti su se iznova smenjivali, nakon rumenih srebrnasti, posle plavičastih zlatni, iza sivkastih bledoisparavajući. Nestajali bi u rojevima a poslednji se nikada nije mogao videti; pri vedrom vremenu bi se iza jednog uvek ukazao sledeći.

Kružili bi neprestano jedan za drugim, nestajući u titrajućim maglama, da bi se iznenada ocrtali kao jasnija silueta horizonta.

Nad visokim tornjevima se ponekad pružala koprena paperjastih oblaka ali je pod njima penušala raskoš koja se beznadežno, u obliku vodopada, obrušavala u nesagledivi, vrtoglavi bezdan.

Tako je izgledalo da se dvorac uzdiže do najviših zvezda i spušta do najdubljeg središta zemlje.

Psiha bi često tumarala dvorcem po bedemima višim od ljudi, sa sanjalačkim osmehom lutajući od jednog do drugog kalajnog tornja. Gledala bi uvis ispruženih ruku kao da ih pruža ka zvezdama ili posmatrala žuboreću vodu u kojoj je bila duga, sve dok joj se ne bi zavrtilo u glavi i dok ne bi ustuknula i prekrila rukama lice. Isto toliko dugo je mogla da sedi u uglu bedema, zagledana u daljinu, s osmehom na usnama, s prekrštenim rukama oko skupljenih kolena, i malim krilima raširenih preko zida s mahovinom, kao nepomični leptirić.

A ona je gledala horizonte.

I koliko god da je gledala, videla ih je sve više.

U blizini su bile zelene doline istačkane ovčama na ispaši, sočne livade s ugojenom stokom, žitaricama koje se njišu, kanalima punim brodova i redovima kuća ponekog sela. U daljini su bile ivice šuma, vrhovi uzvišenja, planinski grebeni ili iznenada, grubo istesana masa uglastog bazalta. Još dalje, u izmaglici su nestajali gradovi, minareti i katedrale, kupole i šiljate kule, dimnjaci koji su se dimili, široka linija reke... A još dalje, horizonti su se pretvarali u mlečnu belinu i priviđenja boje opala s tinkturom bez linija, odsjaj poslednjeg sunčevog sjaja, koprenu u kojoj kao da su se mora ogledala, ostrva blago uzdignuta u vazduhu, rajski vrtovi, linije vode nebeskog mora, vazdušni okeani i blago trepereća ništavnost...

A Psiha je bila zagledana, zagledana ispred sebe...

Ona je bila najmlađa ćerka starog kralja, treća princeza vladara Kraljevstva Prošlosti... Bila je uvek veoma usamljena, sestre je malo viđala a oca na trenutak uveče pre nego je išla na počinak. Ako bi joj se ukazala prilika pobegla bi od dadilje koja je gundala, tumarajući kraj kalajnih zidina, i snevala, očiju uprtih daleko, daleko u prostrano carstvo koje je kružeći nestajalo u ništavnost... Oh, koliko je žudela da ode dalje od zamka, na livade, u šume, gradove, jezera poput ogledala, opalna ostrva, vazdušne okeane, a onda do te daleke, daleke ništavnosti, koja je treperila kao blede svetlo... Da li će ikada moći da prođe kroz kapiju? O, koliko je čeznula da luta, traži, da leti... o, da leti kao vrapci, golubovi, orlovi...!

Ona slabašno zamahnu krilima. Na krhkim ramenima bila su joj dva krila kao u velikih leptira, grimizno pepeljavih i nežno žutih prozirnih opni, s azurnoplavim i ružičastim žilicama, gde su se spajala s leđima, a na svakom krilu sijala su dva oka kao zdrobljen dragulj, lepših boja nego na paunovom repu: zdrobljeni safir i smaragd na somotu a oko od somota četiri puta postavljeno u blistavu opnu krila.

Njima je samo mahala, nije mogla da leti.

Bila je to njena najveća žalost i nedoumica, za šta su joj onda služila krila na ramenima. Zatresla bi ih i zamahnula, ali se nije uzdizala iznad

zemlje: nežna figura joj ne bi postala vazdušasta, bosc noge su ostajale na zemlji, i samo bi se ogrtač lagan kao pero, koji se pomalo uvijao oko mlečno belih gležnjeva, na trenutak zalelujuao od zamaha krila.

II

Leteti, o leteti!

Koliko god da im je zavidela, zaista je volela ptice. Mamila ih je mrvicama hleba, zrnevljem žitarica, a jednom je spasila goluba od orla: goluba je pod velom položila na grudi, a orla je, dok ju je nadletala široka senka njegovog leta, neustrašivo oterala rukom dovikujući mu da ide i goluba ne povredi.

Tragati, o tragati!

Zaista je volela cveće, i rado bi u šumi i po livadama i još dalje, nepoznato cveće tražila. Gajila ga je među zidinama na kamenitoj zemlji gde je sebi napravila dvor; pupoljci bi se otvarali kada bi ih gledala, stabljike bi rasle ako bi ih u prolazu pomilovala, uvenuti cvet bi na trenutak opet bio svež kao nekada, ako bi ga poljubila.

Lutati, o lutati...!

Sada je lutala samo kraj kalajnih zidina, niz stepenice, preko dvora i po bedemima, zato što je na kapiji stajala straža, gruba i bradata, sa štitom od gvožđa i zveketom horni na ramenima. Dalje nije mogla i vraćala bi se nazad u podrum i kriptu, gde su sveti pauci mreže tkali, a onda bi uplašena i snuždena lutala dalje, dalje i još dalje, po beskrajnim galerijama, između redova nepomičnih gvozdenih vitezova, sve dok se ne bi vratila do dadilje koja je uvek sedela za kolovratom.

O, lebdeti!

Na stabilnom vetru lebdeti ka zapadnom horizontu, mlečnobelom i opalnom priviđenju, krajnjoj kapiji sveta. Lebdeti ka morima i ostrvima, koji su se tamo negde zaista daleko, tako neprimetno, menjali svakog trena kao da je povetarac mogao da im promeni oblik, boja tako nežnih, da ni jedna noga na njih kročiti neće, već samo neko krilat kao ona, ptica, vila koja ih s lakoćom prelebdeti može, da vidi sve te divne pejzaže, da uživa u toj atmosferi rajskih snova...

O leteti, tragati, lutati, lebdeti...

Satima je sanjerala sedeći na bedemu, očiju uprtih u daljinu, s rukama oko kolena, raširenih krila kao leptirić koji nepomično sedi.

III

Emeralda, tako joj se zvala starija sestra.

Zaslepljujuće lepa poput nijedne žene u kraljevstvu, nalik nijednoj princezi iz drugih kraljevstava. Izuzetno krupna i kraljevske pojave; imala je izuzetno pravo držanje, dostojanstveno i ponosno. Bila je izuzetno gorda zato što je posle kraljeve smrti ona trebalo da vlada Kraljevstvom Prošlosti. Žarko vapeći za svom tom vlašću koja bi joj pripala, odbijala je sve prinčeve koji su tražili njenu ruku. Nikada nije govorila osim da naređuje i samo bi pred ocem pognula glavu. Uvek je nosila srebrom ili zlatom vežen crni brokat optočen kamenjem i dugačke mantile od šuštave svile uokvirene širokim krznom nerca. Dijadema od najlepših dragulja stalno joj je sijala u crvenkastozlatnoj kosi, a oči su joj bili dragulji: dva predivna zelena smaragda u kojima je crni granat bio zenica. Ljudi su u tajnosti šaputali da joj je čitavo srce bilo isklesano iz jednog jedinog ogromnog komada rubina.

O, Psiha je se tako plašila!

Kada bi Psiha tumarala dvorcem i iznenada ugledala Emeraldu kako dolazi, predvođena paževima, lučama, štitonošama, dvorskim damama koje su joj nosile skute i dvadesetak kopljanika, onda bi joj se od straha steglo u grlu i grozničavo bi se sakrila iza vrata, zavese, gde god, a Emeraldal bi prošuštala kraj nje uz silno pucketanje satena i zlata, i uz svu tutnjavu koraka njene pratnje. Psihino srce bi onda brzo kucalo, nalik satu, tik-tak, tik-tak, sve dok joj se ne bi učinilo da će se onesvestiti... Zatim bi zažmurila da ne sretne hladni, gordi Emeraldin pogled zelenih smaragda koji je probadao zavese, i koji je Psihu video ali se ona pravila da je ne vidi. A kada bi Emeraldal otišla, Psiha bi bežala napolje, gore do visokih kalajnih zidina, udahnula bi duboko, pripila ruke na grudi a krila bi joj još dugo treperila od straha.

Astra, tako se zvala druga princeza.

Ona je nosila treptavu zvezdu na glavi, bila je izuzetno mudra i obrazovana. Znala je mnogo više od svih mudraca i učenjaka u kraljevstvu, koji su kod nje dolazili po savet. Živela je u najvišem tornju dvorca i ponekad je, kraj lučnih prozora, gledala kako oblaci prolaze poput maglenih duhova. Toranj nikada nije napuštala. Sedela je okružena rolnama pergamenta, džinovskim globusima koje je okretala pritiskom prsta, a posle sati posmatranja, velikim uglomerima bi na tabli od crnog mermersa opisivala krug za krugom ili bi izračunavala velike proračune sa sumama tako velikim da ih ni jedan čovek nije mogao izgovoriti. Nekad je sedela okružena mudracima iz zemlje, a čak je i kralj dolazio i slušao ćerku

kako sporim, sigurnim glasom objašnjava. Ali zato što joj je sva zemaljska mudrost već pripadala, prezirala je čitav svet, i dala je da joj se na terasi tornja napravi teleskop koji je gledao kilometrima u bezgranično prostranstvo. A kada bi mudraci otišli i ona ostajala sama, odlazila bi na terasu i gledala kroz grdosiju, koju bi usmeravala u svim pravcima. Kroz dijamantsko staklo brušeno bez ivica, videla bi nove zvezde za koje ljudi nisu znali, davajući im imena. Kroz dijamantska stakla videla je sunčeva sazvežđa, vatrene spirale kako se uvijaju kroz nemerljivi svemir... I uvek je nastavljala da gleda zato što iza tih sunčevih sazvežđa, znala je, bilo je opet drugih sfera, nebesa, a tamo skroz iza bila je Mistična Ruža koju još nije videla...

Lutajući dvorcem, Psiha bi ponekad plašljivo, ljubopitljivo, zakucala kod Astre, koja ju je milostivo puštala da uđe. Ako bi Astra stajala pred tablom i izvodila račune, Psiha bi zaista pomno gledala u sestrinu zvezdu, koja joj je treperila na sred glave, u kosi crnoj kao ugalj. Ili bi otišla na terasu i posmatrala kroz teleskop, mada nije videla ništa osim izuzetno jarkog svetla, od kog su je bolele oči...

IV

Uveče pre nego bi krenula na počinak, Psiha bi otišla do kralja.

Imao je sigurno sto godina, bradu koja mu je visila do pojasa i obično je čitao iz rolni istorijskih svitaka kraljevstva koje su mu svakog dana donosili ministri.

Ali s večeri bi se Psiha pela na njegova kolena, krila u bradi ili bi sedela u naborima odore kod njegovih nogu. Spisi bi pali na zemlju, umotali se, a velika koščata ruka svemogućeg vladara milovala bi glavu njegove treće princeze s krilima.

„Tatice“, upita jednom Psiha, „zašto imam krila a ipak ne mogu da letim?“

„Ne moraš da letiš, dete, mnogo si sigurnija kod mene nego da letiš poput ptica.“

„Ali zašto onda imam krila?“

„E, to ne znam, dete moje...“

„Zašto ja imam krila, Astra zvezdu na glavi a Emeraldalda oči nalik draguljima?“

„Zato što ste princeze a one su drugačije od ostalih devojčica.“

„Tatice, ali zašto“, šaputaše Psiha tajanstveno, „Emeraldalda ima srce od rubina...?“

„Ne, dete, to nije tačno, ona ima oči poput smaragda zato što je princeza, kao što Astra ima zvezdu a ti dva lepa krila, ali srce joj je ljudsko.“

„Nije tatice, nije, srce joj je dragi kamen.“

„Ko to kaže dete moje?“

„Dadilja tako kaže, tatice, paževi, čuvari na kapiji i mudraci koji dolaze kod Astre.“

Kralj se izuzetno ražalosti. Gledali su se duboko u oči i zagriše se zato što je kralj bio tužan zbog onog što je naslućivao a Psiha se uplaši; uvek je drhtala pri pomisli na Emeraldu.

„Mala Psiho“, upita stari otac, „hoćeš li da mi obećaš nešto.“

„Hoću, tatice.“

„Hoćeš li zauvek da ostaneš kod mene, mala Psiho? Sigurna si ovde, zar ne, a svet je tako velik, tako opasan i pun iskušenja i zagonetki. Po nebesima lebde krilati konji, u pustinjama čuče divovske sfinge a po šumama lutaju đavolski paunovi... U svetu se prolivaju suze od kojih nastaju potoci a plemićko pravo se poklanja za najniže strasti... Ostani kod mene Psiho, nikad ne lutaj predaleko, zato što pod našim dvorcem tinja Svet Podzemlja...! Život je poput vladarke, okrutne vladarke sa srcem od kamena...“

Od dragog kamena, kao Emeraldaldu, pomisli Psiha.

„U pobedničkoj vožnji ona kočijama gazi po najnežnijima i najmilijima i mrtve ih pritiska u duboke, blatne brazde... O, Psiho, mala Psiho, obećaj mi, ostani zauvek ovde u visokom i sigurnom zamku, ostani zauvek kod oca!“

Nije ga razumela. Njegove oči, preneražene i širom otvorene, s neizrecivom tugom su utučeno gledale iznad nje. Psiha požele da ga uteši. Obgrli ga obnaženim rukama, nestade u njegovoj bradi i razigrano prošaputa:

„Naravno da ću zauvek ostati kod tebe, tatice...“

On je pritisnu na srce, utisnu je na grudi.

Zatim pomisli da će ubrzo umreti...

V

Psiha je uglavnom bila veoma usamljena ali je ipak imala mnogo toga: cveće, ptice, leptire koji su mislili da im je ona starija sestra; gušterčice s kojima se igrala i koje je poput smaragdnh igrački stavljala na veo; labudove u dubokim kanalima zamka koji su je pratili dok bi šetala po travnatim bedemima; oblake koji su doplovili s dalekih ostrva i iz rajskih vrtova; vetar koji joj je pevao balade, kišu koja je sipila na nju i krila joj biserima prekrivala. Htela je rado da se igra s paževima u dvoranama,

da se smeje s štitonošama u oružarnici, da sluša ratne dogodovštine kopljanika s kapija zaraslih u bradu, ali bila je princeza i znala je da to ne sme činiti, pa je kraj njih uvek prolazila zaista dostojanstveno, devojački čedno u tankom, nežnom velu koji je otkrivao njene krhke ruke i noge. Bila je to plemićka Obnaženost, privilegija princeza, njoj u kolevcu od Vile Suđenice podarena s krilima, kao što je Emeraldi bio poklonjen dragulj a Astri Zvezda. Zato što Psiha nikada ne bi nositi mogla Zvezdu niti Dragulj kao što ni Astra ni Emeralda ne bi mogle ići obnažene. Svaka princeza je imala povlasticu, privilegiju od detinjstva. Neodoljivo je bilo videti Psihu, princezu bledu nimfu kada se približava, s grimizno-blještavim krilima i nagu u naborima vela, nesvesnu svoje plemićke prefinjene čednosti, i kako prolazi kraj štitonoša i vojnika koji joj iskazuju počast rapirom ili helebardom.

Psiha je uglavnom bila u osami jer je dadilja bila stara i dremala bi za kolovratom. Družbenicu Psiha nije imala zato što je tek bila princeza, a dvorsku damu je trebalo da dobije kasnije kada bude starija i otmenija. Ali s pticama, oblacima i vetrom Psiha je znala da priča i da se smeje, i retko se dosađivala mada je ponekad čeznula da više nije Princeza Nagosti s Krilima već gruba, obična seljančica, kakve ih je viđala kada mužu krave, ili beru velike grozdove u berbi grožđa uz pesmu muljača, lepih, preplanutih momaka snažnih ruku koji su devojke u kolu grlili.

I dalje je lutala kraj kalajnih zidina, gledala u oblake i pričala s vetrom, pitajući ga let da joj podari krilima, kako bi poleteti mogla, daleko do opalnih pejzaža koji su se stalno pomerali i menjali. Ali vetar huknu uz klepetavo mlataranje na čemu mu je zavidela, i na tren, uzalud, zalepršaše joj krila.

Posmatrala je oblake. Plovili su tako dostojanstveno u raznim oblicima, poput brodova, labudova, konja, i oblik nikad ne osta, neprestano menjajući prozračne prividne figure iz jasnobeke u plavu boju neba. Sada je videla tri labuda kako vuku čamac u kome su stajale tri žene koje su dozivale labudove; sada je videla da žene postaju toranj, labudovi aždaja, a iz daleka je dolazio vitez jašući na krilatom riđanu. Utom je polako nastajalo stado malih, pufnastih ovaca srebrnastog runa, koje su u daljini, obasjane suncem, pasle kao da su na zlatnoj livadi. Vitez iščeznu ali je riđan i dalje lebdeo i mašući krilima visoko iznad tornjeva, jurio ovce.

Noću bi Psiha onda sanjala labudove, toranj, aždaju, riđana. Najdraži joj je bio riđan zato što je imao snažna krila. Sledećeg jutra bi gledala sa kalajnih zidina da li će riđan opet dojezditi.

Onda bi, međutim, nebo bilo ili sivo zbog kiše ili plavo i bez oblaka, ili potpuno zastrto belim paunovim perjem, predivnim perjanicama,

nepomičnim, skroz visoko na nebu. Ako bi se vetar promenio, zato što bi ga ona zamolila: hajde, duni opet sa Istoka, odlazi Severni vetre s tim sivim grdosijama, odlazi; idi, Zapadni vetre s tim kišnim urnama; odlazi Južni vetre s tim paunovim perjem; dođi vetre sa Istoka s blagom raskošnih prikaza, aždajama, konjima, devojčicama s labudovima... onda bi oblaci divljali, menjali se i igrali operu visoko na nebu a Psiha bi ushićena zamišljeno posmatrala.

Nakon što joj je nedeljama nedostajao, opet dođe krilati riđan. Dozivala ga je prstom ne bi li došao, do nje se spustio. Ali on prelete i ode preko kanala. Zatim bi joj opet danima nedostajao, a ona bi ljutito gledala u nebo i grdila vetar. A onda bi opet došao i ona bi mu, smejući se, mahala, dozivala. Riđan se uznese visoko, krila mu stajahu pravo u vazduhu, i gle čuda, nju je sada dozivao riđan da dođe gore, k njemu. Ona odmahnu glavom, podiže bespomoćno ramena, drhtavo zatreperi krilima i raširi ruke kako bi pokazala da ne može. I riđan odgrmi dalje na dahu Istočnog vetra. Psiha je onda tugovala i tužno gledala u daleke, daleke krajolike koje nikada neće dosegnuti.

Posle nekoliko nedelja opet je duvao plahoviti vetar koji donosi blago i riđan se opet pojavi na horizontu; jezdio je k njoj. Psiha ga prizva, srca teškog od nade i kolebanja... Riđan pristade, mahnu joj... Ona otpozdravi, da ne može, i ah, strahovaše, da će opet protutnjati, riđan snažnih krila.

Ne... ne... riđan se ipak spuštao! Oh, Psiha kriknu od radosti, skoči, zaigra od sreće i zatapša rukama. Sa samog vrha neba spuštao se, jedreći na širokim krilima. Spuštao se. A Psiha, mala, srećna, uzbuđena Psiha gledala je kako se približava, približava k njoj. Spuštao se, približavao. Oh, kako je samo riđan bio lep! Veći od najvećih konja i još s krilima! Bio je sjajan poput sunca, imao je grivu s viticama i dug, kudravi rep kao zastavu od sunčevog zlata. Plemenita glava ponosno je stajala na izvijenom vratu, oči mu sevahu poput vatre a para njegovog daha je iz očvrslih nozdrva kuljala oblak za oblakom. Veliki, moćan, mišićav, s krilima koja kao srebrnasti klipovi stajaše raširena, što Psiha ni kod jedne ptice ne vide. Zlatna kopita udarala su po oblacima iz njih izbijajući munje; vatrene iskre svetlucale su čitavog dana. Ushićena Psiha još nikad videla nije takvog konja lepog, ni jednom još takvu pticu lepu. Bez daha glavu uzdiže, čekajući spustiti li se hoće, spustiti na terasu... Najzad, stajao je tu pred njom. Nozdrve su mu se pušile, od udaraca kopita varničio je bazalt, on zamahnu grivom i zanjihla repom.

„Predivni konju“, reče Psiha, „ko si ti?“

„Ja sam Himer“, odgovori riđan a glas mu zazvuča duboko kao zvuk bronzanog sata.

„Zaista možeš da pričaš?“, iznenađeno upita Psiha. „I da letiš? Oh, kako li si samo srećan!“

„Zašto si me dozvala mala princezo?“, upita Himer.

„Htela sam da te vidim izbliza“, priznade Psiha. „Videla sam te kako sevaš poput krilate munje po nebeskim visinama. Iznenada bi nestao i uvek mi je bilo žao kada te više ne bih videla. Onda bih bila, oh, tako tužna.“

„A zašto si htela da me vidiš izbliza, mala princezo s krilima?“

„Mnogo si lep. Ti si nešto najlepše što sam ikada videla. Nisam ni znala da nešto tako lepo može da postoji. Šta si ti? Konj nisi. Nisi ni zmaj. A ni ljudsko biće. Šta si?“

„Ja sam Himer.“

„Odakle dolaziš?“

„Iz daleka. Iz zemalja koje su iza zemalja, iz svetova iza svetova, iz nebesa iza nebesa...“

„A kuda ideš?“

„Zaista daleko. Vidiš li one linije u daljini, srebrne i opalne? Hiljadama puta toliko, tamo idem... Idem iz beskraja u beskraj, dolazim ni iz čega i idem u ništavnost.“

„A šta je to ništavnost?“

„Sve. Ništavnost je daleko koliko možeš da zamisliš, moja mala princezo, a onda još mnogo dalje, i ništavnost je veće od svega što možeš da vidiš s ovog visokog dvorca...“

„Zar se nikad ne umoriš?“

„Ne, krila su mi jaka i sve ljude na svetu mogu da nosim na leđima i mogao bih da ih nosim do zvezda iza zvezda.“

„Kad bi Astra samo znala!“

„Astra zna. Ali ja joj ne trebam. Ona računa zvezde pomoću brojeva.“

„Zašto letiš s jednog kraja na drugi, o predivni Himeru? Šta ti je cilj? Zbog čega?“

„Šta je tvoj cilj, mala Psiho? Zbog čega ti postojiš? Zbog čega postoje cveće, ljudi, zvezde? Ko to zna?“

„Astra...“

„Ne, Astra ne zna ništa. Sva nauka joj se zasniva na najvećoj zabludi i nalik je tornju koji će se srušiti.“

„Vrlo rado bih želela mnogo toga da saznam. Zaista sam rada da vidim još više. Htela bih da tragam po dalekom svemiru. Žudim za najlepšim... Ali ne znam šta je to. Možda si ti to najlepše, Himeru... Ali zašto širiš krila?“

„Moram da idem.“

„Zar već sad? Kuda? Oh, zašto ideš tako brzo, predivni Himeru?“

„Moram uzduž i popreko da pređem beskrajnost. Već sam se predugo ovde zadržao.“

„Ostani još...”

„Ne mogu. Ne smem više.“

„Ko ti brani, o riđane, moćni i brzi poput munje...”

„Moć.“

„Ko je Moć?”

„Bog...”

„Ko je Bog? Oh, reci mi još! Reci mi! Nemoj da ideš! Želim još toliko toga da te pitam, da čujem toliko toga. Ja sam tako glupa. Tako sam te jarko želela i došao si. I sada ponovo želiš da odeš!”

„Ne traži mudrost od mene jer je nemam. Mudrost traži od sfinge, a let od mene.“

„Ah, ostani još! Ne zamahuj tako tim plamenim krilima! Ko je sfinga? O, Himeru, ne daj mi mudrost, već let!”

„Ne sad...”

„Kad onda?”

„Kasnije...”

„Kada kasnije?”

„Do viđenja.“

„O, Himeru, Himeru...!”

Riđan je već širom rasklopio krila. Uzdižaše se. Psiha ga iznenada obema rukama obgrli oko vrata, držeći se za grivu.

„Pusti me, mala princezo!” povika riđan. „Brzo se uzdižem pa ćeš pasti, smrskati se o bazalt. Pusti me!”

Polako se uzdizao... Psiha se uplaši; raširi ruke, zanemoća, pade na kalaj i ugruva jedno krilo. Bolelo je... Ali nije obraćala pažnju. Riđan je bio visoko u vazduhu, i ona ga je pratila pogledom...

Otišao je, pomisli. Da li će opet doći? Ili sam ga možda videla prvi i poslednji put? Nasukao se poput sna iz dalekih predela i odlazi u još dalja nebesa... O, kako se svet čini isprazan! Kako je horizont mutan! I kako se samo osećam malaksalo... Boli me krilo...

Ona rukom pomilova ugruvano mesto na krilu i milovanjem je prođe bol, a licem su joj tekle suze.

Bedna krila! Ne mogu da lete niti da prate snažnog Himera! Tako sam tužna, tako tužna! Ipak... ne... Da li je to tuga? Ili sreća? Ne znam... Veoma sam srećna...! Kako je samo lep, tako snažan, tako blistav, tako predivan, tako brz, tako mudar, tako plemenit, tako širokih krila! Kako sam samo nemoćna uz njega... Dete, nemoćno dete; nemoćno nago dete s krilima... O, Himeru, moj Himeru, o Himeru mojih želja, vrati se! Vrati se! Vrati se!

Ne mogu bez tebe, i ako se ne vratiš, Himeru, onda ne želim više da živim, usamljena na ovom visokom dvorcu; onda ću skočiti u vodopad...

Stajala je ukočena od čežnje, očiju usmerenih u prazno nebo. Tugovala je s rukama prislonjenim na grudi, a krila su joj drhtala kao da ima groznicu.

Iznenada, na lučnom prozoru njegove sobe, ugleda oca, kralja, kako sedi. On je nije video zato što je čitao spise svitke. Uplašena, da bi on mogao videti njenu tugu, beznađe i tužnu čežnju, ona pobeže pokraj kalajnog bedema kroz hodnike i sale dvorca dok ne stiže u toranj, gde je dadilja sedela za kolovratom, ničice pade kraj nogu starice i zarida iz sveg glasa.

„Šta je bilo, dušo moja?“, upita starica uplašeno. „Princezo, šta se dogodilo?“

„Povredila sam krilo!“, zajeca Psiha.

Ona pokaza dadilji uganuto mesto na krilu koje još ne beše potpuno zacelilo.

Utešnim glasom i izbornom rukom starica milujući polako, isceli bolno krilo.

Preveo Saša Malenović

IV

MLADE NADE
PREVODILAŠTVA

Jelena Lapadatović i Nina Škoro učestvovala su kao master studentkinje Grupe za nizozemske studije u radu prevodilačkog kursa pod nazivom „Profesionalizacija početnih prevodilaca (sa nizozemskog na strani jezik)“ – *Professionalisering van de beginnende vertaler (uit het Nederlands in een vreemde taal)* – koji je organizovao Ekspertski centar za književno prevodilaštvo (*Expertisecentrum Literair Vertalen*). U pitanju je višenedeljni kurs koji je posvećen osposobljavanju mladih književnih prevodilaca koji prevode sa nizozemskog na drugi strani jezik i obratno. Cilj ove obuke jeste informisanje prevodilaca o organizacijama i sredstvima koji mogu da budu od koristi prilikom pokretanja prevodilačkih projekata, kao i o različitim načinima za povećanje i održavanje profesionalne vidljivosti.

Ovo su rezultati njihovog rada.

* * *

Anelis Verbeke (*Annelies Verbeke*, 1976) je flamanska spisateljica. Studirala je germanistiku u Hentu i dramaturgiju u Briselu. Svojim debitantskim romanom „Spavaj!“ (*Slaap!* 2003) postigla je veliki uspeh i dobila nagrade *de Vlaamse Debuutprijs*, *de Vrouw en Debuut Kultuurprijs* i *het Gouden Ezelsoor*. Romani poput „Džin“ (*Reus*, 2006) i „Trideset dana“ (*Dertig Dagen*, 2015) su takođe zabeležili uspehe. Ono što kao žanr sve više dominira u njenom stvaralaštvu je pripovetka. Prvu zbirku pripovedaka „Zelenija trava“ (*Groener gras*) objavljuje 2007. godine. Nešto kasnije objavljene su i „Pretpostavke“ (*Veronderstellingen*, 2012), *Halleluja* (2017) i antologija „U grad“ (*Naar de stad*, 2012). Verbeke je aktivna u brojnim časopisima i radi na komadima za pozorište i film. Dela Anelis Verbeke prevedena su na brojne jezike, uključujući nemački, engleski, španski, francuski, italijanski, ruski, finski, češki i mnoge dru-

ge. Odlomak iz njenog romana „Spavaj!“ objavljen je prvi put u Erazmu 10/2017 u prevodu Mila Vojinović. Anelis Verbeke je 2015. godine dobitila nagradu za svoje celokupno književno stvaralaštvo od organizacije *deAuteurs*.

Iz: Verbeke, Annelies: *Slaap!*. Breda: De Geus, 2003.

Spavaj!

Noći su mi bile duže od dana, jer sam noću bila sama. Pogledala sam Remka, koji je hrkao kraj mene. On je bio razlog moje poslednje mentalne stabilnosti, ali on je mogao da spava i to je sve menjalo. Klizio je iz tople unutrašnjosti mog stomaka pravo u Zemlju snova, mesto kojeg sam se sve nejasnije sećala.

Prvih nedelja insomnije pitala sam brojne lekare i prijatelje za savet. Pomno sam sledila njihove preporuke. Trčanje pre spavanja. Toplo mleko sa medom. Vežbe disanja. Ksalol. Pet ksalola. Džoint. Flaša vina. Hrpe knjiga.

Ali noću bih osetila kako me telo žulja i živci postaju napeti. Moj um je dobijao jasnoću kakvu je retko imao tokom dana. Mogla sam samo da se prepustim toku svojih misli. Obično bi počinjale vedrog duha, a završavale se besmislenim životnim pitanjima i samosažaljenjem. Dobro je da nemaš jasno zacrtanu viziju budućnost. Veza ne treba da obećava večnost. Deca, ne hvala. Posao, to ne bi trebalo da bude problem. S mojim diplomama. S mojim humorom. S mojim talentom. S mojim tajnama. S mojim strahom. Da li sam ikoga zaista volela? Nisam li godinama zapravo bila usredsređena samo na sebe, često tvrdoglava i ljuta?

Pred jutro bi mi ponekad polazilo za rukom da utonem u fazu između sna i buđenja, ali to je bilo još daleko od Zemlje snova.

Koliko god duševno stanje bilo strašno, sigurno postoji video zapis o tome. Remko je smatrao neophodnim da me suoči sa pričom o Rodžeru, direktoru škole koji nije spavao šest meseci. Njegova porodica je sve to pažljivo snimila, od njegovih prvih nemirnih noći do poslednjeg kolutanja njegovih ludačkih očiju u bolnici. Lekari su bili nemoćni. Nakon danonoćnog posmatranja, opisali su ga kao prekidač koji ne možeš da isključiš. Davali su mu tablete za spavanje u nedozvoljenim količinama, dovoljnim da obore stado volova. Ali Rodžerov prekidač je ostajao uključen. Volovi su rikali u njegovoj glavi a njihova mokraća curila mu je niz usta. Svi su se složili da je njegov odlazak značio dugo zasluženi odmor.

Ovo nas je ućutalo. Remko je spustio pogled na moj dlan koji mi je počivao u krilu i pomilovao me po butinama. Gladila sam ga po kosi, mehanički, kao i svaki pokret tih dana.

„Koliko sati noćas?“ upita knedla u grlu.

„Četiri“, lagala sam. Zapravo samo sat vremena. Kao i kod svake bele laži, imala sam nezaustavljiv napad smeha. U početku bi se Remko smejao sa mnom, jer sam makar bila srećna. Sada je čuo samo nekontrolisanost mog drhtanja, video samo gorčinu mojih suza. Znao je, ali nije razumeo. Nisam ni ja, ali upravo to je bilo smešno. Kao onda kada se jedna budala, meni pred nosom, dva puta spotakla o isti kamen. Ili kada se patuljak u gradu okliznuo na koru mini banane. Ili kada mi je onaj biznismen ugazio u kofu vode dok sam radila kao čistačica. I to je bilo smešno.

„I to je bilo smešno“, rekla sam i ponavljala to celu noć. Remko je jecajući zaspao. Sat je već odavno otkučao dvanaest, krajnje vreme za noćni život.

Ispunjena energijom, vozila sam bicikl mračnim ulicama u potrazi za životom. Bilo je tri sata ujutro. Prazni trgovi, mračne ulice, tu i tamo poneki budni golub. Ta stvorenja su potpuno izbačena iz ritma još od pojave ulične svetiljke. Da li bi se brzo slomio, golubov vrat? Verovatno ne. Teške hulje, ti leteći pacovi.

Ponekad bih videla i ljudsko biće, naravno. Grad nikad ne spava, kako kažu. Međutim, bilo mi je najneprijatnije konstatovati da oni nisu kolege. Već su se dobro naspavali, u najmanju ruku odremali. Ako nisu, onda su pošli da to urade. Kopilad. Naučila bih ih ja.

Moj bes nije bio usmeren na noćne ptice ili ranoraniocce. Još manje na vlasnike nekoliko osvetljenih prozora koje sam videla. Poput kurvi. Kada su kurve spavale? Nisam mogla da izbacim to pitanje iz glave. Odvezla sam se do Staklene ulice¹ i prošetala kroz nju gurajući bicikl. Činilo se da većina dama nije bila oduševljena mojom pojavom. Neke su me gledale oholim, ali istovremeno sažaljivim pogledom. Je l smeš? Je l smeš?

Zastala sam ispred prozora jedne blede, punašne žene. Bila je previše krupna za svoj fluorescentni top, previše nesigurna za svoju crnu suknju od lateksa. Nema sumnje da je nosila periku, niko nema toliko kose. Oči su joj bile boje prljave morske vode, iskolačene u mom pravcu. Moj neispavani mozak joj je uzvratio buntovnim pogledom i kucnuo na prozor. Pomozi mi, izbavi me iz nevolje ili će me lovac ubiti.

¹ hol. *het Glazen Straatje*. Ulica crvenih fenjera u belgijskom gradu Gentu u kojoj prostitutke nude svoje seksualne usluge iza prozora ili staklenih vrata.

Provela me je kroz uska vrata i odvela do zagušljive sobe. Sve je bilo ružičasto, od kineskih figurica do dilda pored, i takođe rozeg, kreveta. Da li je ona u njemu spavala?

„Hoću samo nešto da te pitam“, rekla sam.

Lažno se nasmešila i veštačkim trepavicama pokušala da sakrije nesigurnost u svojim iskolačenim očima.

„Not understand. Just arrive.“

„When do you sleep?“

Nisam želela da ostanem ovde dugo. Nisam imala prostora za prolaženje, a kamoli sporazumevanje.

„Sleep?“ Sklopila je svoje bucmašte šake pored brade, zatvorila oči i napučila usne.

„No sleep, Miss, only fuck.“

Lagala je, kučka. Šta sam ja zapravo radila ovde? Odakle mi ideja da posumnjam u to da kurve spavaju. Svi spavaju. Spavanje prepliće prošlost i sadašnjost. Spavanje obnavlja i leči. Spavanje povezuje bogate i siromašne, muškarca i ženu, čoveka i životinju. Sve, svakog, osim mene.

Već tokom svog prvog noćnog lutanja odlučila sam da svoju mržnju usmerim prema hiljadama, milionima muškaraca, žena i dece koji su iz tamnih, mekih kreveta gledali u unutrašnjost svojih mrežnjača, u zadnju stranu svoje duše. Sutra bi se teško probudili. Pospani, zauzeli bi svoje mesto za kuhinjskim stolom ili u toaletu. Mrzovoljno, jer su ustali na levu nogu. Zašto da ne, šta im fali.

Povukla sam poslednji dim cigarete i bacila opušak u odvod za kanalizaciju. *Wonderwoman's action time*. Vrata u hodniku zgrade se nisu čula. Međutim, svetlo u prostoriji u kojoj je bio interfon uključilo se automatski uz prigušeno zujanje. Pogledala sam nalepnice sa imenima na poštanskim sandučićima, svaka je zalepljena pažljivije od druge. Debare, Van Kilehem, De Vahter, Zordana, Ahib, Von, De Hiter. Ahib, Von, De Hiter.² Kombinacija poslednja tri imena nasmejala me je na sav glas. Ahib je osvojio kofu za zalivanje cveća i sad je zaglavio s tim (haha, sad nije više tako smešno). Ahib nema čak ni biljku da zalije (hahaha, hajde, prestani). Jadni Ahib, osvaja li on ikad išta? (Prekini!) Moj smeh je odjekivao između staklenih vrata. Obuzdala sam se i stala ispred dugmića na interfonu. Počinjemo sa Ahibom. Pozvonila sam i čekala, uva uz interfon. Dugo je trajalo. Tako i treba. Vрати se na zemlju. Realnost!

² Igra reči. hol. *Ahib, Won, De Gieter*. Flamanska prezimena sa značenjem Ahib je osvojio kofu za zalivanje cveća.

„Da?“

Uplašen ženski glas. Pokušala sam da što alarmantnije ćutim.

„Hej? Ko je to?“

Kako ljudi govore banalne stvari.

Duga tišina. Da li je ispustila slušalicu i pošla na dole?

„Reci mi, jel sam stvarno morala da se probudim zbog ovoga? Treba mi miran san!“ Pospanost u njenom glasu sprečila ju je da zaista poviče. Cilj je postignut. Iskrala sam se i nestala na svom gvozdenom konju. U noć koja je bila samo moja, u noć koja je želela samo mene.

* * *

Prevela Jelena Lapadatović

Like Marsman (*Lieke Marsman*, 1990) je holandska pesnikinja i trenutni pesnik laureat Holandije (*Dichter des Vaderlands*). Za svoju prvu zbirku pesama „Ono što sebi rado predočavam“ (*Wat ik mijzelf graag voorhoud*), Marsmanova je osvojila nekoliko značajnih književnih nagrada. „U moju korpu“ (*In mijn mand*) je njena najnovija zbirka pesama koja se prevashodno bavi temom smrti i njenim mestom u ljudskom životu.

Iz: „**U moju korpu**“ – *In mijn mand*. Amsterdam: Uitgeverij Pluim, 2021.

str. 47–50

In mijn mand

Ik heb niet stilgezeten, ik heb Sartre gelezen
en Kant en Kierkegaard. Als ik doodga
hoop ik op een hemel
om met hen in te kaarten
(ik vraag me af
of Marx voor geld zou spelen). Lachend
zal ik vier azen op tafel gooien, twee jokers
achter de hand. „Schenk mij bij!“
zal ik roepen naar een engel in een
doorzichtig gewaad,
maar de doden hebben geen stem. Natuurlijk
hebben de doden wel een stem. Driekwart
van de boeken die je leest
zijn geschreven door een dode
toen die dode nog leefde. En zo
sijpelt het verleden de toekomst in

U moju korpu

Nisam bila dokona, čitala sam Sartra
i Kanta i Kjerkegora. Kad umrem,
nadam se da ću se u raju
kartati sa njima.
(Pitam se da li će Marks
igrati za pare). Smejući se,
baciću četiri asa na sto, dok su mi
dva džokera u rukavu. „Dospri mi!“
doviknuću anđelu u
prozirnom ogrtaču
ali mrtvi nemaju glas. Naravno,
mrtvi ipak imaju glas. Tri četvrtine
knjiga koje čitaš
napisali su mrtvi
dok su još živeli. I tako
prošlost prodire u budućnost

Dying is an art, schreef Sylvia Plath
Doodgaan is weer kind zijn, denk ik
Volledig overgeleverd
aan de elementen, zonder
dat je iets te zeggen hebt
over de plekken waar het leven
(een kinderwagen als het ware)
je naartoe rijdt

Dit zal na mij zijn, wat voor mij is geweest
– Seneca

*Wat een dwaasheid om
verbaasd te zijn als op een dag gebeurt
wat elke dag gebeuren kan.*
Ik ben een dwaas, maar dwazer is
wie leeft alsof hij morgen sterft:
wat een paniek pulseert er
vandaag door je lijf! Nooit
zul je meerdaagse plannen maken,
nooit 's avonds laat door het Oosterpark
lopen
en verlangen naar de nazomer, nooit
een stuk taart bewaren voor morgen,
nooit kaartjes voor de biënnale kopen

Zachtjes zit ik in een kano in Frankrijk
Hoopvol zit ik weer in de zonnige erker

met bloemen
Dit zijn geen jeugdherinneringen,
maar geuren
zoals alle jeugdherinneringen
op een gegeven moment
geuren worden. Proust, expert
in deze vorm van melancholie, schreef:
*de kracht die de meeste keren om de aarde
gaat in één seconde
is niet elektriciteit, het is pijn.*

...maar hij vergat het licht, dat het
allersnelst is
en *altijd* met dezelfde snelheid reist. Licht
dat pijn kan doen verbleken.

Dying is an art, napisala je Silvija Plat
Mislim da umirati znači opet biti dete
Potpuno predat
elementima, bez
bilo čega da kažeš
o mestima gde te život
(takoreći, dečija kolica)
voze

Posle mene će biti ono što je bilo pre mene
– Seneka

*Kako je glupo
Biti iznenađen ako se jednog dana desi
ono što se može desiti svaki dan*
Ja sam budala, ali veća je budala
onaj koji živi kao da će sutra da umre:
kakva panika danas pulsira
tvojim telom! Nikad
nećeš praviti višednevne planove,
Nikad nećeš šetati kroz Oosterpark kasno
uveče
i čeznuti za kasnim letom, nikad
nećeš sačuvati parče torte za sutra
nikad nećeš kupiti karte za bijenale

Mirno sedim u kanuu u Francuskoj
Puna nade da ću opet sedeti na sunčanom
balkonu

sa cvećem
Ovo nisu uspomene iz detinjstva,
već mirisi,
kao što sve uspomene iz detinjstva
postanu mirisi u nekom trenutku.
Proust, ekspert za ovaj vid melanholije,
napisao je:
*sila koja najviše puta u sekundi obiđe
zemlju
nije električna energija, već bol.*

...ali zaboravio je na svetlost, koja je
najbrža
i *uvek* putuje istom brzinom. Svetlost
koja može da učini da bol izbledi.

Want wanneer ik mij
buk om de druiven die gevallen zijn
op te rapen en pijn duwt
mijn gezicht weer eens ineens
als een harmonica
maar ik kijk op en zie de zon
weerkaatst in de nieuwe koelkast
die van jou en mij samen is,
wat betekent pijn dan nog?

Jij bent geboren
in de grijze flat met plastic balustrades,
ik zag
mijn eerste nacht in het kleine huis
met gekleurde kozijnen

Maar dit gedicht
gaat over de dood. In mijn kist
zal een donzen dekbed liggen, mijn lijf
omringd door pluchen knuffels
Ze noemden me kinderachtig,
maar dat was toen
Jonge honden waren we, voor het eerst
in een park zonder riem,
verbaasd bij alles wat ons lukte
dankzij of ondanks onszelf
en ons vermogen overal
een competitie in te zien

„De dood accepteert geen jokers,“
zegt Kant in alle ernst
met zijn zwaarste stem
en: „Schenk mij bij!“
tegen de engel,
die geïrriteerd zijn breiwerk opzijlegt

en antwoordt: in je mand
(want is het zo onderhand niet evident
dat mensen voor engelen zijn
wat dieren voor mensen zijn?)

In mijn mand!

Jer, kad se sagnem da pokupim
otpalo grožđe i lice mi se opet skupi
od bola
kao harmonika
a zatim podignem pogled i vidim sunce
koje se odražava u novom frižideru koji
pripada meni i tebi,
šta onda uopšte znači bol?

Ti si se rodila u
sivom stanu sa plastičnom balustradom,
ja sam videla
svoju prvu noć u maloj kući
s obojenim prozorskim okvirima

Ali ovo je pesma o smrti.
U mom kovčegu
Biće prekrivač od paperja, moje telo
Okruženo plišanim igračkama
Zvali su me detinjastom,
Ali to je bilo tada
kada smo bili mladi psi, prvi put
u parku bez povoca
zadivljeni svime što smo uspeli
zahvaljujući ili uprkos nama samima
i našoj sposobnosti da
vidimo takmičenje u svemu

„Smrt ne prihvata džokere,“
Reče Kant, sasvim ozbiljno
svojim najtežim glasom
i „Dosp! mi!“
reče anđelu,
koji iznervirano stavlja na stranu svoje
pletivo

i odgovara: u svoju korpu!
(jer zar nije očigledno do sad
da su ljudi za anđele ono što su
životinje za ljude?)

U moju korpu!

Is het mijn sterfdag?
Ik maak mij geen zorgen
Alle gelukkige momenten herhalen zich
Eerst als tragedie en dan als klucht
en daarna als elegie
Er zullen opnieuw tieners wild
na sluitingstijd een snackbar in rennen
Er zullen opnieuw geliefden in de wijnbar
zitten

waar wij elkaar voor het eerst kusten
Zelfs jij zal opnieuw een geliefde in een
wijnbar zijn

en opnieuw gelukkig zijn
ook al is je oude geliefde dood
Maar voor nu ben je boos
dat ik dit opschrijf
Veel te vroeg
zoals ik altijd overal
veel te vroeg ben
Maar juist daarom hou ik van je
omdat mijn ziekte soms
voor jou een bron van boosheid is

Is het mijn sterfdag?
De lucht is stil, als lucht
op een kalender
Is het mijn sterfdag?
Vergeet klokken die luiden
De lucht is stil, als lucht
Is het mijn sterfdag?
Vergeet engelen en psalmen
Ik wil de vanille van een oud boek
Ik wil een koud flesje bier
en ik wil jou, nog één keer
Vergeet vogels die zingen
Ik wil mijn hond horen drinken

Da li je ovo dan moje smrti?
Nisam zabrinuta
Sve srećne uspomene se ponavljaju
Prvo kao tragedija, zatim kao farsa,
a onda kao elegija
Biće opet neobuzdanih tinejdžera
koji utrčavaju u snek bar posle zatvaranja
Zaljubljeni će ponovo sedeti u vinskom
baru

gde smo se prvi put poljubile
Čak ćeš i ti biti opet zaljubljena u vinskom
baru

i opet srećna
iako je tvoja stara ljubav mrtva
Ali za sada si ljuta
zato što pišem ovo
Suviše rano
Kao što sam uvek
i svuda prerano
Ali baš zato te volim
jer je ponekad moja bolest
izvor tvoje ljutnje

Da li je ovo dan moje smrti?
Nebo je mirno, kao nebo
na kalendaru
Da li je ovo dan moje smrti?
Zaboravi zvona koja zvone
Nebo je mirno, kao nebo
Da li je ovo dan moje smrti?
Zaboravi anđele i psalme
Želim vanilu iz neke stare knjige
Želim hladnu flašu piva
I želim tebe, još jedanput
Zaboravi ptice koje pevaju,
Želim da čujem svog psa kako pije

Prevela Nina Škoro

Izrađivanje ovog broja Erazma podržale su kako
Holandska literarna fondacija tako i Flamanska literarna fondacija.
Dit nummer van Erazmo kwam tot stand mede dankzij de steun van het
Nederlands Letterenfonds en Literatuur Vlaanderen.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

 **LITERATUUR
VLAANDEREN**

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

ERAZMO / glavni urednik Jelica Novaković-Lopušina.
– 1992, br. 1– . – Beograd : Centar za naučnu i kulturnu
saradnju Srbije i zemalja nizozemskog govornog područja
Arius, 1992– (Beograd : Partenon). – 24 cm

Godišnje.

ISSN 0354-2386 = Erazmo

COBISS.SR-ID 68117511

